

genootschap
voor

126

1989/1-2

geschiedenis
handelingen

150 jaar

REDACTIONEEL

3

BIJDRAGEN

- M. TERRY, *Het gestrande huwelijksbootje in de 17de eeuw. Aanvragen tot scheiding van tafel en bed of tot ongeldigverklaring van het huwelijk, ingediend bij de Brugse officialiteit van 1615 tot 1690.* 5- 56
- M. BOONE, *De souverain baljuw van Vlaanderen : breekijzer in het conflict tussen stedelijk particularisme en Bourgondische centralisatie.* 57- 78
- F. BECUWE, *Van toevluchtshuis tot abdij. Grondinname en bouwgeschiedenis van de voormalige St.-Niklaasabdij te Veurne in de 17de eeuw.* 79-100

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- A. SCHOUTEET, *De Brugse drukker Jan van den Dale, 1506-1564 of 65.* 101-107
- B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *Inventaris van het archief van Désiré de Haerne* 108-142

BOEKBESPREKINGEN

- W. VERBEKE ea., *Arturus Rex (N. Geirnaert).* 143-145
- S. SUE e.a., *Iusti Lipsi epistolae pars III 1588-1590 (A. Dewitte).* 145-146

KRONIEK

147-162

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 126

1989

REDACTIONEEL

U hebt het al gemerkt op de omslag, beste lezer: dit jaar 1989 wordt het 150-jarig bestaan gevierd van ons Genootschap. Weliswaar zal deze verjaardag geenszins zo'n ruime weerklank hebben als de 200 jaar Franse Revolutie bij onze chauvinistische zuiderburen, of zelfs de even oude Brabantse en Luikse omwentelingen dichterbij ons. Ook het priester Daensjaar geniet momenteel een welverdiende belangstelling in brede bevolkingslagen. Ons Genootschap heeft trouwens de eer het enige (voor zover bekend bij het schrijven van deze regels) wetenschappelijke boek over het daensisme dat dit jaar verschijnt, te hebben gepubliceerd: Het daensisme in West-Vlaanderen door K. Rotsaert, meteen het zesde deel in de VHS-reeks (Vlaamse Historische Studies).

Toch is ook de verjaardag van de oude "Société d'Emulation", vandaag geëvolueerd tot een eigentijds geschiedkundig genootschap, van een niet te onderschatten betekenis in het Vlaamse culturele leven, omwille van zijn grote rol in de geschiedschrijving in en over Vlaanderen. Hieraan zal dan ook in het najaar een kort symposium worden gewijd, voorafgaand aan de academische zitting waarmee het Genootschap zijn verjaardag wil vieren. Tijdens deze zitting wordt ook het reeds aangekondigde boek over de 150-jarige geschiedenis van het Genootschap voorgesteld. Later volgt dan nog een her- en bijgewerkte uitgave van de analytische inhoud en registers op de Handelingen.

De referaten die op het symposium en de feestzitting worden uitgesproken, zullen onmiddellijk worden gepubliceerd in de afleveringen 3-4 van de Handelingen. Samen met de artikels en bijdragen in de aflevering die u onder ogen hebt, kent u daarmee zowat de inhoud van deze jaargang. Wat de boekenschouw betreft, die in de afgelopen jaargang nooit geziene proporties had aangenomen, zal een poging gedaan worden om het volume wat terug te schroeven. Het principe van de volledigheid valt niet langer te handhaven. Er zal voortaan een selectie dienen te gebeuren op basis van originaliteit en kwaliteit, principes die overigens bij het Genootschap steeds vooraan hebben gestaan.

HET GESTRANDE HUWELIJSBOOTJE

AANVRAGEN TOT SCHEIDING VAN TAFEL EN BED OF TOT ONGELDIGVERKLARING VAN HET HUWELIJK, INGEDIEND BIJ DE BRUGSE OFFICIALITEIT VAN 1615 TOT 1690.

M. THERRY^o

Gezinsgeschiedenis is in. Als belangrijke bijdrage tot een ruimere speurtocht naar de gewone mens in het verleden zijn historici de laatste decennia intens op zoek gegaan naar de karakteristieken van het gezinsleven in vroeger dagen en van de verschuivingen die zich in dit verband hebben voorgedaan¹.

Via demografisch en ander onderzoek is men erin geslaagd verschillende gezinsstructuren te ontleden en hun belang in een bepaalde periode te evalueren. Minder aandacht kregen de mentale aspecten van het gezinsleven, uiteraard in de eerste plaats omdat die moeilijker te achterhalen zijn. In essentie kan men daarvoor terugvallen op drie soorten bronnen. Vooreerst ego-documenten, waarin mensen zich uitlaten over hun eigen ervaringen ter zake of vertellen hoe anderen het lijken beleefd te hebben². Deze kostbare, subjectieve getuigenissen zijn zeldzaam en betreffen haast nooit de gewone mensen.

Een tweede bronnensoort vormt allerlei doorgaans belerende literatuur waarin het gezinsleven ter sprake komt. Zij biedt vooral een ideaalbeeld³. En tenslotte kan men ook sommige archivalia bevr-

^o Doctor in de geschiedenis, assistent bij het Algemeen Rijksarchief in Brussel. Zonnebloemstraat 6 bus 7, 8800 Roeselare.

1. Overzichten van de onderzoeksresultaten zijn o.a. N. BULST e.a. (eds.), *Familie zwischen Tradition und Moderne. Studien zur Geschichte der Familie in Deutschland und Frankreich vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Göttingen, 1981; A. MACFARLANE, *Marriage and love in England: modes of reproduction 1300-1840*, Oxford, 1986; A. BURGUIERE e.a. (eds.), *Histoire de la famille*, 2 dln., Parijs, 1986; J. NOORDAM, *Volmaakt geluk? Vier eeuwen huwelijk en gezin in Nederland, — Een kind onder het hart. Verloskunde, volksgeloof, gezin, seksualiteit en moraal vroeger en nu*, Amsterdam, 1987, vnl. p. 85-107. Een uiterst beknopte maar waardevolle eerste inleiding in de gezinshistoriografie biedt b.v. A.HUUSSEN, *Gezinsgeschiedenis, — Spiegel historicael*, 21, (1986), p. 181-4 en 206.

2. Zie b.v. H. ROODENBURG, *De autobiografie van Isabella de Moerloose. Sex, opvoeding en volksgeloof in de zeventiende eeuw, — Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 9 (1983), p. 311-42.

3. Zie b.v. *infra*, laatste voetnoot bij de tekst van dit artikel.

gen. Vooral procesdossiers bieden levendige flitsen en momentopnames uit het dagelijks bestaan, en dus uit het gezinsleven. Bijzonder dankbaar in dit verband zijn de aanvragen tot scheiding van tafel en bed of tot ongeldigverklaring van een huwelijk, ingediend bij de officialiteit, de bisschoppelijke rechtbank. Zij zijn het resultaat van en weerspiegelen concreet beleefde gevoelens en ervaringen, vooral met betrekking tot één essentieel facet van het gezinsleven, met name de echtelijke verhoudingen. In eerste instantie bieden deze documenten natuurlijk een beeld van een minderheid van apert falende partnerrelaties. Maar onrechtstreeks verraden zij toch ook één en ander over het minder bewogen, meer 'normale', gewone echtelijke leven van de meerderheid. Dat zal hopelijk ook blijken uit deze bijdrage, die voornamelijk op dit soort bronnen steunt.

Uitvoerige studies van scheidingsaanvragen en verzoeken tot ongeldigverklaring zijn er tot nu toe alleen voor het 18de-eeuwse bisdom Kamerijk en voor drie Hollandse lokaliteiten tijdens de 18de eeuw en de laatste twee decennia van de 17de eeuw⁴. Voor de Belgische historiografie is dit dus nog onontgonnen terrein. Wij zien de kans om het fenomeen voor de 17de eeuw te bestuderen, hoofdzakelijk aan de hand van de protocollen en procesdossiers van de Brugse bisschoppelijke rechtbank. Dit lijkt een interessante uitdaging, omdat het vermoedelijk de vroegste periode is waarvoor een enigszins omvangrijke reeks dergelijke papieren bewaard zijn en omdat de 17de eeuw nog nauwelijks in dit specifieke onderzoek betrokken werd. En het biedt de mogelijkheid om een quasi onbekend facet van de contrareformatie of katholieke hervorming enigermate te ontsluiten, namelijk wat men — met een wel wat groot woord — de vrij intense gezinspastoraal zou kunnen noemen. Niet dat men in de waan moet verkeren dat dit iets typisch contrareformatorisch of 17de-eeuws zou zijn. Wel zijn we er van overtuigd dat er voor vroeger eeuwen daarover veel minder en meestal minder duidelijke sporen te vinden zijn. En bovendien zijn wij toch geneigd om die sporen van zogenaamde gezinspastoraal te duiden als één van de vele uitingen van het groeiende rechtstreekse kerkelijke impact op het dagelijks leven waardoor het tijdperk van de contrareformatie wordt gekenmerkt.

4. A. LOTTIN e.a., *La désunion du couple sous l'Ancien Régime. L'exemple du Nord*, Parijs, [1975], p. 113-80; D. HAKS, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven*, 2e druk, Utrecht, 1985, p. 175-218 (betreft aanvragen bij de burgerlijke overheid van Leiden, Maassluis en Wassenaar). Van beiden hebben we veel geleerd voor de behandeling van het Brugse materiaal.

Scheiding en verbreking

De katholieke kerk, die de rechtspraak ter zake grotendeels beheerst, acht het huwelijk onverbreekbaar, maar voorziet wel de mogelijkheid om partners voor wie het getrouwde leven een nachtmerrie of een hel wordt, van tafel en bed te scheiden. Dat gebeurt dan vanuit de vaststelling dat zulke mensen met elkaar hun zielezaligheid niet kunnen verdienen, maar zichzelf en hun wederhelft integendeel de eeuwige verdoemenis in helpen⁵. Meer concreet zijn de door het canonieke recht erkende gronden waarop men een scheiding kan aanvragen de volgende: een wederzijds akkoord om als religieus en religieuze te gaan leven, hekserij, ketterij, overspel en wrede behandeling en mishandeling⁶.

Zo'n scheiding van tafel en bed, uitgesproken door de bisschop of de officiaal of een door één van hen gemachtigd priester, ontslaat echtparen van de plicht tot samenwonen en tot seksuele betrekkingen, maar verbreekt de huwelijksband niet. Het gaat daarbij eigenlijk slechts om een voorlopige regeling. Men hoopt dat de gescheidenen zich na verloop van tijd, door de genade van de vreedestichtende God, of meer specifiek van de H. Geest, weer zullen verzoeven⁷. Om praktische redenen gaat elke scheiding wel samen met een boedelverdeling, maar dat laat de kerk dan over aan de burgerlijke rechtbanken, evenals de eventuele toewijzing van de kinderen. Dat het voorlopig karakter van zo'n regeling ook door sommige scheidenden erkend wordt, blijkt uit het feit dat enkele gescheiden paren naderhand weer gaan samenleven.

Omdat de huwelijksband bij zo'n scheiding van tafel en bed intact blijft, kunnen gescheidenen onder geen beding hertrouwen zolang

5. Een geijkte formulering in vele scheidingsaanvragen en -sententies luidt (b.v. BRUGGE, RIJKSARCHIEF, fonds *Nieuw Kerkarchief* (voortaan kortweg NKA..), nr. 589 A, bundel (voortaan b.) 46, A. Van Hove contra (voortaan c.) F. Zwanepoel, Zande en Leke (1628): "(...) pro nulla re mundi cum reo in animae suae salutem vivere posse".

6. B.v. A. LOTTIN e.a., o.c., vnl. p. 113; R. PILLORGET, *La tige et le rameau. Familles anglaise et française. XVIe-XVIIIe siècle*, Parijs, 1979, vnl. p. 26.

7. Volgens een stereotiepe uitdrukking in de uitspraken van de officiaal. B.v. NKA. 588, b.4, P. Baerts c. J. vander Linde, sententie, 13 nov. 1615: "(...) tot alderstont dat Godt almachtich, auteur van paijs, hemlieden wederom tot paijs ende eenicheijt zal ghebrocht hebben"; NKA. 596, b. [93], P. De Meij c. J. Roelens, (s.l.), sententie 11 nov. 1688: "(...) donec Deus, qui author est pacis, easdem partes ad coniugalem concordiam et mutuum pacem revocet". Vergelijk J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak en haar evolutie in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen tussen 1570 en 1775*, dl. I, Tielt, 1971, p. 138; M.CLOET, *Karel-Filips de Rodoon en het bisdom Brugge tijdens zijn episcopaat (1602-1616)*, Brussel, 1970, p. 229.

de partner nog leeft. Dat kan alleen wanneer de kerkelijke rechter tot het besluit komt dat er nooit van een volwaardige echtverbintenis sprake is geweest en het huwelijk daarom ongeldig verklaart. Tot de voornaamste verbrekende huwelijksbeletsels, omstandigheden dus die een huwelijk ongeldig maken, behoren: impotentie — waardoor de voor de kerk belangrijkste bedoeling van het huwelijk niet kan verwezenlijkt worden —, de dwang waaronder iemand zou gehuwd zijn en bepaalde vormen en graden van bloed- en aanverwantschap. Aan dat laatste wordt normaal een mouw gepast door een bisschoppelijke of pauselijke dispensatie. Het wordt door de zo getrouwden zelden of nooit aangegrepen als een kans om uiteen te gaan. De bronnen bieden daar alleszins geen enkele illustratie van. Van het geval waarbij één van beide partijen tot het huwelijk gedwongen werd en nadien om een ongeldigverklaring verzoekt, bieden de bestudeerde bronnen slechts één voorbeeld. Wat de impotentie betreft, die is af en toe een aanleiding voor de aanvraag tot ongeldigverklaring van het huwelijk of minstens tot scheiding van tafel en bed. We komen daar nog op terug.

Bronnen en hun beperkingen

Aanvragen tot ongeldigverklaring of tot scheiding van tafel en bed wijzen erop dat minstens één van de partners het huwelijk, alleszins in een bepaald stadium, als een mislukte verbintenis ervaart. De vraag hoe frequent zulke ervaringen zijn is vrijwel niet te beant-

8. De voornaamste kerkrechtelijke beginselen in dit verband b.v. bij A. LOTTIN e.a., *o.c.*, vnl. p. 137; R. PILLORGET, *o.c.*, p. 22-4; J. DE BROUWER, *o.c.*, dl. I, p. 134-5. Hier gaan we alleen wat nader in op de voornaamste situaties die voor één of beide partners aanleiding kunnen zijn voor een verzoek tot annulering van het huwelijk. Daarnaast kunnen evenwel ook derden om een ongeldigverklaring vragen. De promotor — een soort openbaar aanklager — van de officialiteit eist b.v. de ongeldigverklaring van onwettig gesloten huwelijken, die b.v. niet vòdr de eigen pastoor van één van beide partners aangegaan zijn. Dergelijke verzoeken van 'buitenstaanders' wijzen niet op een door de partners als onbevredigend ervaren huwelijksrelatie. Daarom worden zij hier volledig buiten beschouwing gelaten.

9. NKA. 588, b. 83, jonkheer Loys van Havre c. de promotor (voortaan prom.) van de Brugse officialiteit en jonkvrouw Anna Parmentier (beroep tegen een uitspraak van de Brugse officiaal, voor het geestelijk hof van Mechelen, 1625; niet vermeld in K. DE BROUWER *o.c.*, dl. II, Tielt, 1972).

woorden. Het is niet eens mogelijk uit te pluizen hoeveel verzoeken tot ongeldigverklaring of scheiding er tot de Brugse officiaal gericht zijn geworden. Voor de periode 1615-1690 zijn er in totaal 119 dergelijke gevallen bekend¹⁰. De waarde van dit staal is evenwel in meer dan één opzicht beperkt. Vooreerst is er het feit dat niet alle dossiers van de betreffende periode bewaard lijken te zijn¹¹. Daarnaast zijn de meeste dossiers ver van volledig. Zo bevatten b.v. niet eens de helft (slechts 37 op 119) de uitspraak van de officiaal. Ten derde spreekt het voor zich dat de verzoeken tot scheiding, zelfs indien zij alle zouden bewaard zijn, geen equivalent vormen voor het aantal mislukte huwelijken. Niet alle koppels die het niet meer bij elkaar uithouden, richten zich tot de kerkelijke rechtbank. Ze kunnen ook zonder meer uit elkaar gaan. Of één van de partners kan gewoon het echtelijke dak verlaten, tegen de wil in van de andere partij¹². Bovendien zijn niet alle koppels die het bij elkaar uithouden gelukkige paren, die hun verbintenis als geslaagd beschouwen.

10. Zie de bijlage (voortaan bijl.). Van de jaren 1600-14 is vrijwel geen enkel scheidingsdossier bewaard (enige scheidingssententies uit de jaren 1602-10 signaleert M. CLOET, *o.c.*, p. 228-9); voor het laatste decennium van de 17de en het begin van de 18de eeuw zijn de enkele resterende 'dossiers' vrijwel alle zeer summier.

11. Dat blijkt b.v. uit vermeldingen in BRUGGE, BISSCHOPPELIJK ARCHIEF, reeks B, *Acta episcopatus* (voortaan A.E.) en in procesdossiers van het geestelijk hof van vòdr de officiaal hangende of beslechte scheidingszaken, waarvan geen procesdossier meer bewaard is. Het archief van de Brugse officialiteit bevat uit de bestudeerde periode geen registers met verhoren of sententies, maar enkel losse dossiers die dan nog zeer zelden alle processtukken bevatten, en daarnaast nog de rekeningen van de zegelaar van het geestelijk hof, waarin de geïnde of nog te verhalen boetes en de gedane uitgaven genoteerd staan.

12. Vòdr de officiaal worden van 1615 tot 1690 dertien processen gevoerd die rechtstreeks of onrechtstreeks met verlating te maken hebben. Heel vaak wordt zo'n hardverlating gevolgd door concubinaat of 'bigamie' — we bedoelen: het aangaan van een tweede echtverbintenis, terwijl de eerste nog bestaat — van één of beide

De 119 gevallen waarover wat bewaard is vertegenwoordigen dus een absoluut minimum. Het aantal bij de bisschop of de officiaal ingediende aanvragen tot scheiding of ongeldigverklaring ligt op zijn minst iets hoger. De koppels die op eigen houtje scheiden of waarvan één van de partners de ander in de steek laat zijn slechts bekend voor zover zij door de rechtbank vervolgd worden wegens (haard)verlating. De verlaten partij legt niet altijd klacht neer en het gerechtelijk apparaat is ongetwijfeld niet in staat om alle dergelijke gevallen op het spoor te komen¹³. Het totaal van alle door één of

partners van het zo gebroken huwelijk. Meestal is het dit gevolg dat aanleiding geeft tot gerechtelijk optreden. Zie *NKA*. 588, b. 5, attest i.v.m. M. de la Rive uit Wilskerke (1618); *NKA*. 583 A, b. 28, prom. c. J. Bekaert uit Heist (1624); *NKA*. 589 A, b. 16, prom. c. G. Maertens, Brugge (1626); *NKA*. 589 A, b. 52, J. Schoddyng uit Zande c. M. Palynck (1628); *NKA*. 584, b. 5, prom. c. Perina Vekeman, s.l. (1631); *NKA*. 590, b. 12, prom. c. P. Pietersens, molenaar in Ramskapelle (1635); *NKA*. 593, b. 29, prom. c. J. Breydel, "vrije beenhouwer" in Brugge (1657); *NKA*. 593, b. 46, prom. c. F. Blanckaert, advocaat (1657); *NKA*. 595 A, b. 14, J. De Moor, vrije schrijnwerker in Brugge c. C. Vande Poele (1670); *NKA*. 595 A, b. 36, prom. c. J. T(e)urkinion, s.l. (1671); *NKA*. 596, b. 19, prom. c. P. Waeijenberghen en C. Bernaert uit Maldegem (1674); *NKA*. 595 B, b. 21, L. Dierick c. M. Van Vliet, s.l. (1675); *NKA*. 586, b. 36, prom. c. J. Van Maele en C. Espeel uit Aatrijke (1687).

Nog andere gevallen van verlating worden gesignaleerd in *NKA*. 410, decanaal visitatieverslag (voortaan DV.), decanaat (voortaan d.) Torhout 1639-40, f. 21v (Zedelgem) en 31v (Wingene); *NKA*. 413, bisschoppelijk visitatieverslag (voortaan BV.) Torhout 1692, f. 19v en 20r (Ichtegem); *AE*. 40, f. 132v, 1 sept. 1684. Vergelijk b.v. L. STONE, *The family, sex and marriage in England 1500-1800*, 2e druk, Londen, 1979, vnl. p. 38-41, die de verlating vooral, zoniet uitsluitend, situeert in de onderste lagen van de bevolking, van waaruit men zich zelden of nooit tot de rechter wendt (en misschien wel aan minder sociale druk blootstaat). Onder de Brugse voorbeelden bevinden zich slechts vier mensen van wie het beroep bekend is. Geen van hen kan, de beroepsactiviteit in acht genomen, direct in die laagste categorie ondergebracht worden. Het betreft, zoals al aangegeven, een molenaar, een beenhouwer, een advocaat en een schrijnwerker. Dit impliceert natuurlijk nog niet dat Stone ongelijk heeft. Misschien is het wel zo dat gezeten burgers die zich aan verlating schuldig maken meer de aandacht trekken van het gerecht en makkelijker te vervolgen zijn omdat zij niet zo mobiel zijn als de have-nots, die geen bezit of mooi inkomen hoeven achter te laten wanneer zij ergens anders heen trekken om vaak 'spoorloos' te verdwijnen.

13. Ook de burgerlijke rechtsmacht heeft de bevoegdheid om op te treden tegen gehuwden die zonder toestemming van de geestelijke overheid scheiden, zie H. ELIAS, *Kerk en staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regering der aarts-hertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*, Antwerpen, 1931, p. 251.

beide partners als ongelukkig ervaren huwelijken is beslist groter dan de optelsom van de bekende en onbekende verzoeken tot scheiding of ongeldigverklaring en de gevallen van verlating. Een aantal in elkaar ontgoochelde paren blijft immers ongetwijfeld toch samen, omwille van de sociale druk, omwille van de kinderen of vanuit nog andere overwegingen. In dat verband is b.v. de volgende vaststelling illustratief. De decanale en bisschoppelijke visitatieverslagen maken tien keer melding van huishoudens waarin het niet botert. Voor zover bekend is slechts één van die gezinnen met zijn problemen voor de officiaal beland¹⁴.

Een laatste beperking die de bruikbaarheid hypothekeert van de bewaarde procesdossiers en aanverwante documenten voor de studie van het mislukte huwelijk, bestaat erin dat de verzoeken tot annulering van de echtverbintenis of tot scheiding van tafel en bed zich richten naar de wetgeving ter zake. Dit betekent dat in de argumentatie en in de uiteenzetting van de omstandigheden vooral die feiten benadrukt worden die de rechter kunnen overtuigen, zelfs indien andere motieven nog zwaarder hebben doorgewogen in de beslissing om naar de rechtbank te stappen. De in de verzoekschriften aangehaalde feiten zijn dus niet noodzakelijk de werkelijke of de enige oorzaken voor het op de klippen lopen van een huwelijk. Zo dadelijk komen we daar nog op terug.

Enkele cijfers en feiten

Door de onvolledigheid van het bewaarde materiaal heeft het weinig zin op basis daarvan de evolutie uit te tekenen van het aantal verzoeken om scheiding en verbreking. Een curve van deze verzoeken, b.v. per vijf of tien jaar, wordt hier niet opgenomen omdat zij o.i. enkel een weerspiegeling vormt van de bewaringsgraad van de bronnen. Zo'n evolutieschets lijkt des te minder relevant omdat het nauwelijks haalbaar is om scheidingscijfers uit deze periode in verband te brengen met de bevolkingsomvang en -ontwikkeling en meer specifiek met huwelijkscijfers¹⁵. Cijfers die wel een zekere waarde

14. NKA. 398, DV. d. Damme 1639-40, f. 76v (Blankenberge) en 86r (Nieuwmunster); NKA. 408, BV.d. Roeselare 1642, Oekene, p. 2 en 6, Beveren, p. 1-2 en 5, Gits, p. 1 en 5 (dit betreft geval 62 uit de bijl.), Staden, p. 1 en 4 (2 gevallen); NKA. 389, DV. Oedelem 1691, f. 51v; NKA. 390, DV. Maldegem 1691, f. 6v en 7v (2 gevallen).

15. Over de problemen ter zake, D. HAKS, *o.c.*, p. 185 en vooral 187.

hebben zijn b.v. deze die betrekking hebben op de verhouding stad-platteland¹⁶. Voor 89 van de 119 aanvragen is de woonplaats van het betrokken koppel bekend. In 54 gevallen (60,67%) gaat het om stedelingen (inwoners van Brugge of Oostende), tegenover 35 paren (39,32%) van het platteland (de rest van het bisdom)¹⁷. Gelijkaardige verhoudingen worden ook elders voor de 18de eeuw en voor de hedendaagse periode vastgesteld¹⁸. Dit heeft voor de 17de eeuw zowel te maken met scheidingsbevorderende risicofactoren zoals het bredere spectrum aan mogelijkheden tot huwelijksontrouw dat de stad biedt — b.v. meer huizen van plezier — als met de grotere vertrouwdeheid van de meeste stedelingen met de kerkelijke richtlijnen ter zake en met de werking van het geestelijk gerechtshof¹⁹.

Of er vanuit sommige sociale lagen meer aanvragen tot scheiding of verbreking van het huwelijk bij de officialiteit binnenkomen dan vanuit andere is een niet te beantwoorden vraag. Afgezien van de moeilijkheid om iemands sociale positie — een combinatie van o.m. afkomst, vermogen, inkomen, beroep en prestige — te bepalen, zijn de daarover beschikbare gegevens te schaars om er veel uit af te leiden. Hoogstens kan men eruit opmaken dat alle sociale geledingen vertegenwoordigd zijn, met uitzondering misschien van het 'uitschot' van de samenleving, de thuislozen en vagebonden. Naast adellijke dames en heren vindt men onder de partners van de apert mislukte huwelijken ook een koopman, een winkelier en een winkelierster, gegoede en minder bemiddelde ambachtslui, een "schoolvrouwe" en landbouwers²⁰.

16. Tenzij anders aangegeven zijn alle gegevens die volgen ontleend aan of berekend op basis van de bijlage.

17. Men mag verder aannemen dat ook van de koppels waarvan de woonplaats niet bekend is minstens de helft in de stad woont. Vooral wanneer het om Bruggelingen gaat, lijken de griffier en de promotor van het geestelijk hof nogal geneigd om de woonplaats niet expliciet te vermelden. De aangehaalde cijfers krijgen nog meer betekenis wanneer men voor ogen houdt dat niet meer dan een goede 30% van de totale bevolking van het bisdom in Brugge of Oostende woont.

18. A. LOTTIN e.a., *o.c.*, p. 114-5; D. HAKS, *o.c.*, p. 190.

19. Vergelijk A. LOTTIN e.a., *o.c.*, p. 115-6, waar ook nog andere verklaringen naar voor geschoven worden. Zo zou de partnerkeuze op het platteland met meer overleg gebeuren, wat o.m. zou blijken uit het grotere aantal verbrekingen van de huwelijksbelofte of de ondertrouw.

20. Vergelijk i.v.m. de 'vertegenwoordiging' van de sociale bovenlaag in de verzoeken tot scheiding, de tegengestelde vaststellingen van A. LOTTIN e.a., *o.c.*, p. 115 en D. HAKS, *o.c.*, p. 191-3.

Het hoge sterftecijfer in het Ancien Régime ontbindt veel huwelijken voortijdig. Dat heeft o.m. tot gevolg dat heel wat mensen meer dan één maal huwen. Het is bekend dat tweede en derde huwelijken meer kans lopen om te stranden. Een al gedragen schoen wringt nogal wat wanneer hij aan een andere voet gepast wordt. Oudere takken zijn niet meer zo plooibaar als jonge twijgen. De in een eerste huwelijk aangekweekte gewoontes en ingesteldheid leert men meestal niet zo gemakkelijk meer af; men is minder flexibel om zich aan de nieuwe partner aan te passen²¹. Bovendien ontstaan vaak wrijvingen en ruzies over de kinderen uit de vorige huwelijken²². In de verzamelde scheidings- en verbreekingsdossiers is niet systematisch genoteerd of één van de echtelingen casu quo beiden al eerder gehuwd waren. Enkel toevalligerwijs wordt die informatie soms verstrekt, zodat niet kan uitgemaakt worden in hoeveel van de 119 gevallen het om tweede, derde of vierde huwelijken gaat. Alleen kan met zekerheid gesteld worden dat er bij die 119 koppels minstens 19 zijn waarvan één partner of beiden al één of meer huwelijken achter de rug heeft of hebben. Slechts voor één, mogelijk twee van die 19 voorbeelden is vast te stellen dat de echtelijke moeilijkheden o.m. te maken hebben met de kinderen uit een vorige echtverbintenis. Maaiken Bauwens en Pieter Caluwaert uit Varsenare, die in 1635-36 op initiatief van de vrouw vòòr de officiaal verschijnen, zijn 10 of 11 jaar gehuwd. Naast verscheidene kinderen uit het vorige huwelijk van Maaiken is er van hun vier gezamenlijke kinderen nog maar één in leven. De vrouw wenst te scheiden, omdat haar echtgenoot aan de drank is en, waarschijnlijk onder invloed, haar slaat en verwondt. De man geeft alleen toe dat er regelmatig ruzies zijn, maar hij schuift de verantwoordelijkheid daarvoor volledig af op zijn wederhelft en op zijn stiefkinderen. Maaiken is volgens hem “zeere onverdraghelick daghelicx kyvende ende batementende”. Bovendien bevoordeligt zij voortdurend haar “voorkynderen” t.o.v. hemzelf en hun gezamenlijk kind. Die “voorkynderen” zijn in Pieters ogen trouwens, samen met de broer van zijn vrouw, de aanstokers van het proces²³.

21. L. KNAPPERT, *Verloving en huwelijk in vroeger dagen*, Amsterdam, 1914, p. 183; D. HAKS, *o.c.*, p. 194.

22. A. LOTTIN e.a., *o.c.*, p. 116; J. DE BROUWER, *o.c.*, dl. I, p. 139.

23. Bijl., nr. 52. In een Gistels gezin geven, volgens de betrokken vrouw, ruzies rond een “bastaerden zone” van de man ca. 1630-31 aanleiding tot slagen en verwondingen. De man spreekt evenwel van zijn “voorkyndt” (bijl., nrs. 39 en 44).

De duur van het huwelijk is voor 65 paren bekend. Gemiddeld zijn zij net geen 5,5 jaar bijeen. Er zijn daaronder zowel gehuwden die al na enkele maanden niet meer van mekaar willen weten als koppels, die net niet aan hun zilveren jubileum toe zijn wanneer zij vòòr de officiaal verschijnen. Bijna 1/3 van de 65 paren (19 koppels of 29,23%) is 1 jaar of minder getrouwd. Tweede of volgende huwelijken waar de klad in zit hebben doorgaans opmerkelijk kort geduurd. De 16 tweede of derde huwelijken waarvan de duur geweten is, halen op vier na niet het gemiddelde van 5,5 jaar²⁴. Is het zo dat wie jong huwt meer kans maakt op een desillusie die in een aanvraag tot scheiding of verbreking uitmondt? De bronnen zijn te zwijgzaam om die vraag te kunnen beantwoorden. Hoogstens kan vastgesteld worden dat minstens 14 vrouwen en 9 mannen gehuwd zijn op een ouderdom die beneden de gemiddelde huwelijksleeftijd in die periode ligt. Voor vrouwen is dit gemiddelde 26 à 27 jaar, voor mannen 27 à 28 jaar²⁵.

Dat een groot leeftijdsverschil soms ook voor ondraaglijke spanningen zorgt bewijst b.v. de scheidingsaanvraag die het 25-jarige Adriaanken Mettelin uit St.-Pieters-op-de-Dijk indient na amper negen of tien weken huwelijk met de 62-jarige Lenaart Neyts. Hun wittebroodsweken zijn in "grootte questie ende differentie" verlopen en ze hebben in die tijd niet opgehouden elkaar te beledigen. De "stinkenden asme" van haar man doet Adriaanken vrezen dat zij daar "eenighe jnfectie" zal aan overhouden. Bovendien beweert zij nog dat Lenaart geen goeie katholiek is. Meer bepaald vertelt zij de officiaal "dat hy is gheckende als men van Godt is sprekende ende namelic zondaghe den tienden novembre laestleden, als wanneer zy heescheeghe wilde ter kercke gaen omme messe te hooren, zeyde [den verweerdere]: 'Wat wil ghy messe hooren, ten is gheen zonde [indien ge niet gaat].' Waerop zy zeggende: 'Tis doodelycke zonde', zeyde: 'De papen maken ons also vervaert.'" In zijn antwoord deelt de man in kwestie mee dat hij sinds het trouwfeest ziek is geweest. En hij moet bekennen dat hij daardoor een "quade ruecke

24. Vergelijk D.HAKS, *o.c.*, p. 194-5.

25. Over de gemiddelde huwelijksleeftijd: C. VANDENBROEKE, *Karakteristieken van het huwelijks- en voortplantingspatroon. Vlaanderen en Brabant, 17e-19e eeuw*, — *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 2 (1976), vnl. p. 111, 118 en 141; ID., *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk*, 2e druk, Beveren-Nijmegen, 1982, p. 77.

inden mond” gekregen heeft. Hij voegt er evenwel aan toe dat dit ondertussen “ghebetert is”. De beschuldiging van heterodoxie doet hij af als larie en apekool, “midts hy van dese ziekte noch te biechte gheweest heeft”. Hij wenst dan ook dat zijn vrouw, die hem blijkbaar verlaten heeft, “zal thuis commen ende voorts doen ghelyck een vrouwe behoort te doene”. Adriaanken heeft daar evenwel geen oren naar. Zij blijft er bij dat zij door de onwelriekende adem van Lenaart groot gevaar loopt “van zware onghesontheyt te berapen”. Volgens haar is dat niet te verhelpen: “commende zulcx vut een vervu[i]lde ofte rottighe maghe, incurable. Bovendien houdt zij ook de beschuldiging staande dat Lenaart een kerkenvriendelijke geus is. Door bij hem te blijven riskeert zij “jnfectie zoo vanden lichame als van hare ziele”. Het oordeel van de officiaal is niet bewaard. Men kan alleen vermoeden dat hij in de verzochte scheiding heeft toegestemd, maar misschien slechts voor een vooraf bepaalde termijn. Feit is alleszins dat Adriaanken en Lenaert ongeveer een jaar later, op initiatief van deze laatste, die in alle opzichten beterschap belooft, de vredespijp roken en weer gaan samenwonen²⁶. Onder de weinige andere gevallen waarvoor de huwelijksleeftijd van beide partners gekend is, zijn er nog drie waarbij een leeftijdsverschil van meer dan tien jaar kan worden vastgesteld. Bij elk van die drie koppels is het de man die aanzienlijk jonger is²⁷.

Motieven en oorzaken

Niet het minst interessant zijn de omstandigheden en de motieven die in de scheidingsaanvraag naar voor worden geschoven. Dat gebeurt alleen wanneer slechts één van de partijen om scheiding of verbreking verzoekt. Wanneer beide echtgenoten dit samen doen wordt daarvan geen notitie genomen, omdat er ook geen echt proces gevoerd wordt. Hoger is er al op gewezen dat men zich bij het uiteenzetten daarvan vooral toespitst op die zaken die de rechter het meest kunnen overtuigen omdat zij in het kerkelijk recht als ge-

26. Bijl., nr. 8. I.v.m. de vrees een ziekte op te doen uit de onwelriekende adem van een ander, vergelijk A. CORBIN, *Pestdamp en bloesemgeur. Een geschiedenis van de reuk*, uit het Frans vert. door K. Van Dorsseleer e.a., Nijmegen, 1986, vnl. p. 71.

27. Bijl., nrs. 41, 45 en 50. Eén of andere vorm van volksgericht of ketelmuziek (in het Frans “charivari”, in het Engels “skimmington”) n.a.v. dergelijke door de (traditionele) volkscultuur niet erg passend geachte huwelijken, wordt in de bronnen nergens vermeld.

gronde redenen tot scheiding of ongeldigverklaring beschouwd worden. Bijna altijd heeft de eisende partij op meer dan één punt te klagen over de partner. Uit praktische overwegingen worden de verschillende motieven hier even uit elkaar gehaald en op zichzelf nader bekeken, los van de complexe verwevenheid met andere factoren. De door het canoniek recht als scheidingsgrond erkende categorie van de wrede behandeling en mishandeling is verweg de meest gehoorde klacht. In 61 dossiers is sprake van voortdurende ruzies, woede-uitbarstingen, verwijten, beledigingen, (doods)bedreigingen en treiterijen als het ontzeggen van geld, voedsel of toegang tot het huis of tot het echtelijke bed. Zevenenveertig verzoeken maken uitdrukkelijk melding van fysiek geweld, zoals slaan, schoppen, mishandelen en verwonden. In bijna alle gevallen is het de man die zijn partner op die manier kwelt. De vrouw is meestal het slachtoffer, zeker als er slaande argumenten gebruikt worden. Het zgn. zwakke geslacht zou, althans volgens het moeilijk te evalueren getuigenis van enkele mannen die zelf van slagen en verwondingen beschuldigd worden, soms wel 'ns met een huiselijk voorwerp, zoals een strijkijzer of een nachtemmer, naar hun echtgenoot werpen. Maar dat zijn duidelijk uitzonderingen. Wanneer het bij woorden blijft, is zij vaak ook niet op haar mondje gevallen, maar ook dan is de man doorgaans toch de meest agressieve partij.

Hetzelfde stelt men vast m.b.t. een tweede door de kerk aanvaarde scheidingsgrond, met name overspel. Die beschuldiging duikt in 34 dossiers op. Negen keer wordt daarbij nog aangestipt dat de overspelige er een geslachtsziekte heeft aan over gehouden, waarmee in enkele gevallen ook de huwelijkspartner besmet is geworden. In 31 van de 34 gevallen is het de man die in bordelen of met de meid vreemd is gegaan. De 11 klachten over ketterij of minstens over spotten met de godsdienst, over het niet naleven van de kerkelijke voorschriften of over geweldig vloeken en zweren, betreffen op één na ook allemaal mannen. Heterodoxie is in de ogen van de kerkelijke overheid eveneens een gerechtvaardigde reden tot scheiding.

Deze gegevens over verbaal en fysiek geweld, over huwelijksontrouw en over (verdenkingen van) ketterij, de enige drie door de kerk aanvaarde scheidingsgronden die in de bewaarde dossiers ter sprake komen, laten al vermoeden welke partner vooral het initiatief neemt tot een scheidingsaanvraag. Zo'n aanvraag is de laatste redplank, de enige uitweg voor de onderliggende partij. In minstens 84 van de 119 verzoeken tot scheiding of tot ongeldigverklaring

(69,74%) is dat de vrouw²⁸. Vaak heeft zij al een lange lijdensweg achter de rug en beoefent zij al jaren de door moralisten bij huwelijksprikelen vooral aan de vrouwen aangeprezen deugden van guld en berusting²⁹.

Speciaal door hun brute geweld demonstrenen een aantal mannen op een ook voor een aantal tijdgenoten schokkende wijze een arrogant misprijzen voor hun levensgezellin. Blauwe ogen worden regelmatig genoemd en sommige vrouwen kunnen er zelfs nog één aan de officiaal tonen³⁰. Dat is evenwel nog maar klein bier. Er zijn ter zake straffere dingen opgetekend in sommige dossiers. Anthonette Verclytte, echtgenote van de Uitkerkse brouwer en herbergier Abel Brocquet, is door haar man “met eene tanghe” bewerkt. Ongeveer een week na de feiten komt zij de officiaal vertellen dat vooral haar linkerarm daardoor gekneusd is. Haar man heeft die arm “met sulck een vehementie” geraakt, “dat den selve harme [= arm] is geweest vut het let [= lid] ende noch ieghenwoordelicx seer geswoellen, sulcx dat sij daer van noch daeghelicx wort gecureert binnen deser stede van Brugghe”³¹. Maeyken Bauwens uit Varsenare vertelt eind 1635 aan de officiaal o.m. hoe haar man ooit smeed “met een eerde teele up haer rechter handt dat die vermynct is”. Een goede week voor ze bij de geestelijke rechter komt heeft hij haar nog ernstig aan het hoofd verwond met een mestvork of een tuinhark. Ook zij moet nog dagelijks daarvoor verzorgd worden³².

28. We rekenen er hier ook de 11 verzoeken tot ongeldigverklaring bij omdat in de meeste ervan minstens een scheiding wordt bepleit, voor het geval de officiaal het huwelijk niet wil ontbinden. Meestal zijn ook wrede behandeling en/of fysieke mishandeling daarbij als motivatie opgegeven.

Naast de 84 verzoeken van vrouwen zijn er amper 17 van mannen. Verder zijn er nog 14 die uitgaan van beiden samen en vier waarvan niet duidelijk is wie eigenlijk het initiatief genomen heeft.

29. Daarover D. HAKS, *o.c.*, p. 176. Vergelijk de als blauw- en schoolboekverhaal uitgegeven vertelling van Griseldis de zachtmoedige (o.a. in *De vrouwen-peerle*, Antwerpen, M. Verdussen, 1621), waarvan o.m. R. MUCHEMBLED, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe-XVIIIe siècle). Essai*, Parijs, 1978, p. 357, stelt dat het verhaal de quasi onvoorwaardelijke onderwerping van de vrouw aan haar man leert en verheerlijkt.

30. B.v. bijl., nr. 65, rekwes van de eiseres, 16 febr. 1644: “(...), zo zy noch heeft een blauwe ooghe ten desen ghe-toont ende ghesien”; nr. 52; nr. 93.

31. NKA. 595 B, b. 1, rekwes van de eiseres, 17 jan. 1673 (bijl., nr. 87).

32. NKA. 590, b. 43, zelfde document, 29 dec. 1635 (bijl., nr. 52).

De Bruggeling Lauwereyns De Scheppere zou zijn wederhelft Maeijken Maertens “bynaer totter doot toe gheslaghen” hebben en “alle haer hair vuytten hoofde ghetrocken” hebben, zodat “sy daer van den tydt van drye weken ende bet sieck” geweest is “ende te bedde heeft moeten ligghen”³³. Het bijna-dood-slaan waarvan hier gewag wordt gemaakt lijkt meer voor te komen en soms zelfs mag de uitdrukking vermoedelijk tamelijk letterlijk genomen worden. Zo komt Pieter Bouuaert, pensionaris en griffier in criminele zaken van het Brugse Vrije, in naam van het schepencollege, in 1687 aan de bisschop vragen om het lijk van de vrouw van de koster van Bekegem te mogen opgraven. De schoppen die de koster zijn vrouw kort tevoren had toegediend zouden namelijk niet weinig hebben bijgedragen tot haar dood. Vandaar dat men een lijkschouwing wenst te verrichten, wat de bisschop toestaat³⁴.

Men kan zich natuurlijk afvragen in hoever sommige van die verhalen door de slachtoffers niet ferm aangedikt worden, ook al kunnen sommigen er nog de littekens van tonen of op chirurgijnskosten wijzen. Voor de officiaal zijn *Wahrheit en Dichtung* vaak bijzonder moeilijk uit elkaar te rafelen, temeer omdat de meeste mannen zulke beschuldigingen als onzin van de hand wijzen of minstens minimaliseren of ze zelfs gewoon aan de aanklagende partij toedichten i.p.v. aan zichzelf³⁵. Cathelijne Libbe beticht haar man in 1668 van “daegelicx dronckenschap” en van het feit dat hij haar regelmatig aframmelt, “op sulcke maniere dat sy menichmael ghenootsaect is gheweest daervan publycquelick de wonden te draeghen”. Deze heeft evenwel zijn antwoord klaar. Als zijn vrouw al “somwylen eenighe blaeuwe plecken ofte lyckteeckens” gehad heeft, dan komt dit “doordien sy haer daeghelicx soo verghetende jn den dranc, diversche stonden jnde gripfen ende op de straete ghevallen hebbende onmachtich, by andere thus es moeten worden ghebroght”³⁶. Catharina Van Halewijn beweert dat haar echtgenoot “haer ten diversche stonde heeft ghesleeghen ende ghe[s]tampt ghelick eenen hondt”. De beschuldigde heeft evenwel een enigszins andere versie. Terwijl hij in bed lag heeft zijn vrouw hem met “eenen ijsjer pot”,

33. NKA. 591 A, b. 6, zelfde document, 24 okt. 1640 (bijl., nr. 58). Nog andere ‘erge’ gevallen van vrouwenmishandeling in de dossiers van de nrs. 61 en 66 uit de bijl.

34. AE., 41, f. 344r, 14 febr. 1687.

35. Vergelijk A. LOTTIN e.a., *o.c.*, p.123-5.

36. Betreft nr. 80 in bijl.

mogelijk een nachtemmer, bekogeld. Daarom is hij opgestaan en heeft hij zijn eega “een schip ofte twee in haer gat ghegeven”³⁷.

Zulke voorbeelden mogen ons er evenwel niet toe verleiden om alle verhalen over vrouwen mishandeling als sterk overdreven te beschouwen. Het hoger aangehaalde verzoek tot lijkschouwing wijst eerder op het tegendeel. ‘Onverdacht’ en door verschillende getuigen bevestigd is b.v. ook de lijdensweg van Aalken, echtgenote van Gheleyn Dooghe uit St.-Laureins. Dit geval is des te ‘interessanter’ omdat het niets met een aanvraag tot scheiding te maken heeft en illustreert dat sommige vrouwen van hun man nogal wat klappen verdragen zonder hem voor de rechter te dagen of zelfs maar bij iemand daarover hun beklag te doen. Waarom is niet geweten, maar feit is dat Dooghe met zijn vrouw nogal de vloer aanveegt en zich daar nog op beroemt ook, ondanks pogingen van verscheidene bureu om hem tot een vrediger huiselijk leven te bewegen. Op “Marije Magdalenendach” (2 juli) van het jaar 1633 takelt hij zijn vrouw zo erg toe dat, wanneer zij enkele maanden later sterft, de baljuw van Maldegem-ambacht hem voor de vierschaar van dat ambacht daagt. De beschuldiging luidt dat hij zijn vrouw zodanig ervan langs heeft gegeven “dat de selve slaeghen zouden hebben ghecauseert haere doot”.

Wat is er precies gebeurd? Met een stok heeft hij zijn vrouw afgetroefd alsof “hij hadde gheslegghen up een trommel”, tot die stok in tweeën brak. De splinters van die brekende stok hebben klaarblijkelijk de rechterhand van Aalken ernstig gekwetst. Uit nieuwsgierigheid en misschien ook wel uit bezorgdheid ging Jan Thiers, een naaste geboor, direct na het incident een kijkje nemen bij de Dooghes. Aangezien Gheleyn naar buiten was gegaan, trof hij het bont en blauw geslagen Aalken alleen. Die toonde hem “een zenuwe die in haer handt, ghebroken synde, vutstack, dewelcke zy met een schare afsneedt”. Op Thiers’ vraag hoe ze aan die verwonding gekomen was, antwoordde zij merkwaardig genoeg dit niet te weten. Thiers meende evenwel dat er weinig twijfel over bestond dat die kwetsuur veroorzaakt was “door de splenterynghen van den stock daer zy mede gheslegghen hadde gheweest”. Later op de dag, toen Thiers nog ‘ns langskwam, zag hij “dat het voornoemde Haelken haer handt was nemende ende hernemende van pyne (zoo hy presumeert), zonder de zelve stille te connen houden”. Pas twee dagen daarna trekt

37. Betreft nr. 109 in bijl.

Aalken met de al etterende wonde naar een chirurgijn. Ook aan die wil zij niets kwijt over de oorzaak van die kwetsuur. Drie weken lang lijdt zij aan een "grootte cortse", vermoedelijk als gevolg van die verettering. Nadien verbetert zowel haar algemene toestand als haar hand. Maar dan krijgt zij een gezwel in de knie. Daarmee zal zij blijven sukkelen tot zij een drietal maanden later sterft. Op haar ziekbed vertrouwt zij meer dan één bezoeker, ook de pastoor, toe dat zij niet wil dat haar man de schuld krijgt voor haar ziekte en naderende dood. Die "schande", zoals zij het zelf noemt, wil zij haar allesbehalve tedere echtgenoot ondanks alles besparen³⁸.

Dit en soortgelijke verhalen over de wrede behandeling van vrouwen door hun echtgenoot hebben vermoedelijk niet alleen te maken met de sadistische neigingen of opvliegende natuur of drankverslaafdheid van sommige mannen. Het zijn ten dele ook slechts uitwassen van een al oude (mannen)mentaliteit die de maritale macht net niet als iets absoluuts en onaantastbaars beschouwt. Die van machismo en patriarchaat doordrenkte kijk op het gezinsleven kent de man een tuchtigingsrecht toe, niet alleen over de kinderen maar ook over de aan hem ondergeschikte vrouw³⁹. Van deze mentaliteit getuigt b.v. Klaas ("Clais") Verstraete uit Koekelare, wanneer hij in 1654 door de deken van Gistel ondervraagd wordt omdat zijn vrouw van hem wil scheiden, o.m. wegens zijn nooit aflatende hardhandigheid tegenover haar. Hij geeft toe in de zes jaar van hun huwelijk zijn vrouw regelmatig een pak slaag te hebben gegeven. Hautain voegt hij eraan toe dit gedaan te hebben "omme redenen hem daer-toe moverende". Hij acht zijn handelwijze duidelijk verheven boven alle inmenging van derden⁴⁰. Dat de man de voornaamste kostwinner is draagt er ongetwijfeld toe bij dat hij zichzelf de onaantastbare heer en meester van het gezin voelt. Dit toont b.v. de reactie van Pieter Lenaerts uit Meetkerke die door zijn pastoor berispt wordt,

38. NKA. 584, b. 8. De zaak komt bij de officiaal terecht omdat Dooghe door de baljuw van het ambacht Maldegem gearresteerd wordt op een gewijde plaats, vermoedelijk het kerkhof van St.-Laureins. Een kwestie dus van asielrecht. Vier Brugse medici, dokters en chirurgijns, komen na een lijkshouwing tot de conclusie dat Aalkens dood zeker niet alleen het gevolg is van mishandeling.

39. Er dient wel aan toegevoegd dat dit recht in de 17de eeuw onder juristen en moralisten al een zeer controversieel punt is. Zie D. HAKS, *o.c.*, p. 10-1 en 153-4; ook nog L. KNAPPERT, *o.c.*, p. 193-4.

40. Betreft nr. 68 in bijl.; vergelijk nr. 64 in bijl.: op de beschuldiging dat hij zijn vrouw vaak slaat antwoordt de verweerder dat, indien hij zijn echtgenote soms "eenen clicker" gegeven heeft, hij dit gedaan heeft omdat zij daartoe aanleiding had gegeven.

omdat hij, een beetje beschonken, zijn vrouw in het openbaar heeft geslagen. Lenaerts antwoordt nogal kruimig: "Myn wyf en gaet u niet aen, oft gheeft haer ende het kint de cost"⁴¹. Dat het tuchtigingsrecht de man geen *carte blanche* geeft om zijn vrouw wreed-aardig af te rossen, durven sommigen in de praktijk blijkbaar wel eens vergeten.

Al de bovenstaande gegevens die de ondergeschikte positie van het zgn. zwakke geslacht nogal in de verf zetten, mogen niet doen vergeten dat er ook uitzonderingen zijn op de regel. Er is een kleine, moeilijk in cijfers te vatten minderheid van vrouwen die de broek dragen, hun man tiranniseren en/of aan allerlei fatsoensnormen hun kont vegeen. In enkele van de 17 verzamelde gevallen waarin de man om een scheiding verzoekt gaat het om dergelijke 'helse wijven', die de wereld — in de ogen van de meesten — op hun kop zetten. Twee voorbeelden mogen volstaan. Maria Van Lantschot uit de Brugse O.-L.-Vrouwparochie is 13 of 14 jaar gehuwd, wanneer haar man, Cornelis Roelof, haar pesterijen in 1628 definitief beu is. Van meetaf aan heeft Maria haar echtgenoot niet behandeld zoals het hoort. Dagelijks slingert zij hem koosnaampjes naar het hoofd als "ghy bougghere, ghy schelme, ghy moordenaere, ghy dief". Zij verhindert hem soms om te eten of wenst hem bij de maaltijd: "Ic wilde wel dat ghy een brocke regael in u vleesch stact". Bovendien beschikt zij over de gemeenschappelijke goederen zonder dat haar man daarbij een vinger in de pap heeft. In 1661 beweert Jean-Baptiste Van Beughem uit Oostende dat zijn vrouw zich onhebbelijk en onfatsoenlijk gedraagt en "haer daeghelicx van smerghens tot savens is vergetende inden gebrande wyn", en "dat sy, droncke wesende, sonder eenighe redenen den heerschere [sic] inde locht vliecht [sic], groot getier maeckt, syn goet op strae te smyt, met groot scandael van de geheele stadt". Kleren, tin, lijnwaad en juwelen draagt zij het huis uit, klaarblijkelijk om haar drankschulden af te lossen. Herhaalde vermaningen vanwege de pastoor heeft zij volkomen in de wind geslagen⁴².

41. NKA. 583 A, b. 81, prom. c. P. Lenaerts (1628).

42. Resp. nrs. 38 en 75 van de bijl. Andere voorbeelden: bijl., nrs. 12, 32, 45 en 77. Mogelijk ook nrs. 23, 54 en 59. Vergelijk i.v.m. de "unruly woman" N. DAVIS, *Society and culture in early modern France. Eight essays*, Londen, 1975, p. 129-50; G. Quaipe, *Wanton wenches and wayward wives. Peasants and illicit sex in early seventeenth century England*, Londen, 1979, p. 156-8. Opmerkenswaardig is mis-schien wel nog dat in geen enkel voorbeeld sprake is van ernstige verwondingen, door een vrouw toegebracht aan de man, terwijl het omgekeerde, zoals hoger gebleken is, wel af en toe voorkomt.

De scheidings- en ontbindingsaanvragen leren verder nog één en ander over de oorzaken van huiselijke twisten. Men mag aannemen dat deze oorzaken soms of misschien zelfs dikwijls minstens even zwaar doorwegen bij de beslissing om naar de rechter te stappen als het krakeel en de eventuele mishandelingen die er het gevolg van zijn. Maar omdat het feiten en omstandigheden zijn die op zich door de kerk niet als scheidings- of ontbindingsgrond beschouwd worden, blijven zij in de verzoeken vaak wat op de achtergrond. Hoewel slechts zelden als zodanig genoemd, mag men aannemen dat heel wat wrijvingen tussen gehuwden het gevolg zijn van moeilijk te verzoenen karakters. Men spreekt in dit verband van “de diversiteit van humeuren”, van het “vrempt humeur” van de ander of van het feit dat de partners “gheheel contrarie van humeur” zijn⁴³. Daarnaast en vermoedelijk in nog belangrijker mate zijn het vooral financiële gevoeligheden en drankzucht, die trouwens vaak in één adem vernoemd worden, die de huiselijke vrede en het huwelijksge- luk lijken te bederven. Niet minder dan 45 dossiers van de 101 waarvoor iets over de motieven en omstandigheden bekend is, ge- wagen van ernstige problemen rond geld en goed. Meer concreet gaat het daarbij om de verkwisting van het gemeenschappelijk bezit en het maken van schulden, om schulden ‘meegebracht’ uit een vorig huwelijk, om de ontvreemding van het bezit van de eiser(es) door de andere partij, b.v. door één en ander te verkopen zonder overleg. Enkel en uiten ook de klacht dat hun man of vrouw hen niet de minste inspraak gunt in het beheer van de gemeenschappelijke goederen of dat zij het niet eens raken over de besteding van hun geld. Twee vrouwen betreuren dat hun man nalatig is in zijn plicht om de kost te verdienen. In hoever dit inderdaad aan die mannen zelf ligt is niet uit te maken. Mogelijk zijn zij het slachtoffer van werkloosheid of armoede⁴⁴. Een echtpaar, vermoedelijk uit Jabbeke, dat in 1657 van de officiaal de toestemming krijgt om van tafel en bed te scheiden heeft, naast het feit dat hun karakters niet te verzoee-

43. Bijl., resp. nrs. 59, 74 en 110.

44. M. CLOET, *Het kerkelijk leven in een landelijke dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700*, Leuven, 1968, p. 442, signaleert een viertal koppelingen uit de dekenij Tielt die uit pure armoede uit elkaar gaan. Financiële overwegingen zoals de vrees voor droog brood of de grote schuldenlast zijn ook redenen voor het verbreken van de ondertrouw. Zie bv. NKA. 590, b. 25, Tanneken Kester- man c. Jacques Beroen, Brugge (1635); *ibid.*, b. 33, Betken De Bouvere (alias Bouvers) c. Roelant de Zittere, Assebroek en Maldegem (1635). Zie ook bijl., nrs. 64 en 74.

nen zijn, nog als argument aangevoerd dat zij “niet bequame [zijn] om tsamen den cost te winnen, ende oversulcx vreesende te komen tot aermoede ende eyndelinghe totte eeuwighen verdommenisse”⁴⁵. Eén man beschuldigt zijn aan de drank verslaafde echtgenote ervan het huishouden en de zorg voor hun vijf kinderen hopeloos te verwaarlozen⁴⁶.

Wat de verspilling van het gezinsinkomen betreft, dat gebeurt vooral door de man, in herbergen en bordelen. Meteen brengt ons dat bij een andere belangrijke verstoorder van het echtelijk geluk, met name Bacchus. Dertig aanvragen tot scheiding (of ontbinding) wijzen uitdrukkelijk op de drankzucht van de partner. Ook door moralisten wordt herhaaldelijk gewaarschuwd voor de ravage die verslaafdheid aan de drank in het gezinsleven kan aanrichten. Zo vertelt b.v. Filip Jogherycx, pastoor in Koolkerke, bij Brugge, tot lering en vermaak, over een onverbeterlijke herbergpilaar

*“Die al te veel hiel van sijn keel,
En al te luttel van sijn vrouw,
en nog veel min van sijne trauw,
En t’elcken dagh al sijn ghewin,
Flux speelde met een glaesken in.
(...)”*

*En als dees man op t’meeste lough
By het gheselschap in den krough,
En als hy bolde langhst de baen,
En daer schier kraeyde als een haen,
Door dien hy ‘t alles had verteert,
Soo hiel de vrouw een kouden eert,
En sat en kreet in haeren noodt,
Want sy was dickwils sonder broodt,
En sonder gheldt en sonder smout,
En schier half nackt, en sonder hout⁴⁷.”*

45. Bijl., nr. 74. (Bemerk de wel erg negatieve appreciatie van armoede — als voerend naar de hel — door het koppel of de procureur die het geholpen heeft bij het opstellen van het rekwest).

46. Bijl., nr. 12.

47. Ph. JONGHERYCX, *Kint-baerenden man in dicht beschreven*, Brugge, J. Beer-naerts, 1698, p. 6-7. Vergelijk o.a. ID., *o.c.*, p. 10 en 12; L. DE VOS, *Alle de wercken van Lambertus Vossius (...)*, Brugge, weduwe en erfgenamen van J. Clouwet, 1679, p. 181-2.

Het spreekt voor zich dat de alcohol ook verantwoordelijk is voor heel wat verbaal en fysiek geweld in de huiskring.

Naast moeilijk te overbruggen karaktersverschillen en de vaak verweven financiële perikelen en drankproblemen — probleemdrinkers maken een put in het gezinsbudget en komen zo in een vicieuze cirkel terecht — zijn er ongetwijfeld nog andere redenen waarom het tussen gehuwden niet klikt. Een vijftal keren wordt b.v. nog geklaagd over een stinkende adem. In één geval, het betreft een echtpaar uit Gits in 1642, is dit euvel zelfs het enige argument waarmee een man na vier maanden huwelijk al van zijn vrouw af wil⁴⁸. Zoals hoger al gebleken is vreest men dat een 'slechte adem' drager is van ziektekiemen. In zo'n geval, en in andere, speelt mogelijk ook nog mee dat men niet tot een bevredigende seksuele relatie komt. Maar dat lijkt men niet zo makkelijk open en bloot te leggen voor de officiaal, temeer aangezien die zich daardoor toch niet zal laten overtuigen, maar integendeel de zucht naar zinnelijk genot niet zal weten te appreciëren⁴⁹. Dat ligt wel anders wanneer impotentie of onvruchtbaarheid het huwelijk kinderloos houden. Daarin ziet de kerk officieel immers een reden tot ongeldigverklaring van het huwelijk. Naast één geval van onvruchtbaarheid van de man zijn er zeven aanvragen tot ongeldigverklaring of minstens tot scheiding, waarin sprake is van impotentie. Slechts in drie van de acht voorbeelden is onvruchtbaarheid of impotentie het enige motief. De vijf overige dossiers bevatten ook nog andere klachten en argumenten, zoals mishandeling en onenigheden i.v.m. materiële zaken. In die gevallen wordt, op één uitzondering na, van meetaf aan duidelijk gemaakt dat de eiseres een scheiding van tafel en bed wenst, indien niet wordt overgegaan tot de nietigverklaring van het huwelijk. Blijkbaar is impotentie in dergelijke gevallen niet direct het hoofdprobleem.

Na deze korte uitweiding dient nog gewezen op een ander, regelmatig aangevoerd motief voor scheiding dat, zoals een onwelriekende adem, in theorie door de kerk niet als zodanig erkend wordt. Negen mensen verwijten hun partner dat die hen voor kortere of langere tijd in de steek gelaten heeft of nog bij hen weg is.

48. Bijl., nr. 62. Zie ook J. D[E] S[MET], *Een aanvraag tot echtscheiding* [bedoeld is scheiding van tafel en bed] in 1642, - *Biekerf*, 48 (1947), p. 187-9.

49. Vergelijk A. LOTTIN e.a. *o.c.*, vooral p. 166.

Getuigen en bemiddelaars bij huwelijksperikelen

Privacy is een bijzonder schaars goed⁵⁰. Echtelijke spanningen en twisten gaan dan ook meestal niet onopgemerkt voorbij aan derden. In de eerste plaats zijn er natuurlijk de kinderen die vaak moeten toezien hoe vader en moeder elkaar het leven zuur maken. Indien zij al wat groter zijn kunnen zij b.v. zelfs hun vader proberen tegen te houden wanneer die zijn vrouw een pandoering wil geven⁵¹. Andere 'bevoorrechte' getuigen in dit opzicht zijn de dienstmeiden, die binnenshuis werken en wonen. Zelfs de meest intieme zaken blijven hen vaak niet verborgen, misschien ook wel omdat de meid de eerste is aan wie de verongelijkte vrouw haar verdriet kwijt kan. De Brugse jonkvrouw Lucia Sabina Cassetta kan b.v. aan de officiaal vertellen dat haar meid er nogal aanstoot aan nam toen Lucia door haar man het bed werd uitgejaagd, dadelijk na de huwelijksdaad⁵². Bij hoogoplopende ruzies ziet ook de "dienstmaerte" zich verplicht tussenbeide te komen, met het risico ook van de klappen te delen. Zo b.v. het al genoemde geval van de meedogenloze Gheleyn Dooghe uit St.-Laureins die op een zomerdag in 1633 zijn vrouw ernstig verwondt. Verscheidene buurtbewoners zien hoe de meid "met alle middelen poochde tzelve te beletten". Merkwaardig is wel dat geen enkele van die toekijkende burens zich mengt. Nadien gaat één van hen, zoals we zagen, wel langs de voordeur binnen om te zien hoe erg de vrouw toetgetakeld was. Een andere buur dringt langs de achterdeur binnen om in de keuken van "de maerte" meer te vernemen. Die toont hem "haere schouder ende bloiten arm, die vul blauwe plecken metten selven stock ghesleghen was van den selven haeren meestre, van over zijn schoude, zoo zou besich was hem van achter vast te houden omme te beletten dat hij zij[n] huusvrauwe niet meer [sic] slaen en zoude"⁵³.

50. Een waardevolle, hoewel misschien onvolledige duiding van wat wij, vanuit ons hedendaags aanvoelen, als een gebrek aan *privacy* omschrijven, maar wat voor veel 17de-eeuwse mensen overwegend een pluspunt of een noodzaak is, bij R. MUCHEMBLED, *o.c.*, vnl. p. 50-1.

51. B.v. bijl., nr. 61.

52. Bijl., nr. 108, rekwest van de eiseres, 26 jan. 1683: "(...) et quod magis est, supplicantem emediate [sic] post actum conjugalem lecto expulerit, contra omnem decentiam et cum magno ancillae scandalo."

53. NKA. 584, b. 8, getuigenis van Franchoys Wittevronghel, "officier vanden ambachte van Maldeghem" uit St.-Laureins, 18 okt. 1633.

Zoals het zojuist aangehaalde geval al toont, komen luidruchtig gekibbel en slaande ruzies heel vaak ook de buren ter ore. Te meer omdat vrouwen voor hun hardhandige man meer dan eens op de loop moeten gaan of door hem buitengesloten worden. Zij vinden dan een toevlucht en zelfs onderdak voor de nacht bij één van de buren⁵⁴. Vanuit hun deur of venster of vanop de bank bij hun woning zien en horen buren trouwens vaak maar al te goed wat er zich in en om het huis van een aan haat en tweedracht ten prooi gevallen gezin afspeelt. Bij haar scheidingsaanvraag in 1641 vertelt b.v. het Brugse Maaiken Cornille hoe zij door haar man is mishandeld geworden, “slepende haer metten [h]aere ende haer slaende met stocken zo dat dheeschege ghenootzact is gheweest aldus metten hanghenden [h]aere vuytten huuse te loopen, ten aziene ende groote verwonderinghe van de ghebeuren daerontrent”⁵⁵.

Zoals al gebleken is komen buren vaak niet rechtstreeks tussen wanneer ‘het stuift’. Dat betekent evenwel niet dat zij op andere momenten niet proberen te bemiddelen. I.v.m. Gheleyn Dooghe die zijn vrouw Aalken mishandelt, verklaart buurman Jan Thiers b.v. “dat zyne sdeposants huusvrauwe ende noch meer andere ten besten ghesproken hebben ten fyne hy Gheleyn met zyne huusvrauwe den paeijs soude maecken”⁵⁶. Ook “vrienden”, waarmee één enkele keer kennissen maar meestal naaste familieleden bedoeld worden, proberen soms om in onmin levende paren te verzoenen. Pieter de Corenbietere en Adriaanken Vanden Bussche uit Eeklo, zijn, vòòr de vrouw zich tot de officiaal richt, al drie keer op eigen houtje uit mekaar gegaan. Maar telkens zijn zij weer samen gaan wonen “door goet sprecken van hunne vrienden”⁵⁷.

54. Bijl., nrs. 24 (“(...) adeo ut actrix saepius extra domum fugere coacta fuerit et apud vicinos pernoctare”), 37 en 43; NKA. 584, b. 8 (i.v.m. Gheleyn Dooghe uit St.-Laureins), o.m. het getuigenis van Quijrijncken Vande Steene, 28 okt. 1633. Wanneer ouders of broers of zusters in de buurt wonen kan de gevluichte vrouw ook bij hen gastvrijheid vinden (bijl., eveneens nr. 37 en nrs. 46 en 79). Janneken Vander Gucht uit Brugge beweert in 1654 dat zij voor de dagelijkse bedreigingen van haar man “met een capmes ende een keelmes ende andere instrumenten” vaak het huis is moeten uit vluchten “ende somtyts onder den blaauwen hemel moeten slapen” (bijl., nr. 70). Niet iedereen kan of wil dus bij buren of familie terecht.

55. Betreft nr. 60 van de bijl.

56. NKA. 584, b. 8, getuigenis van J. Thiers, 24 nov. 1633.

57. Bijl., nr. 66, aanklacht van de eiseres, 19 apr. 1644; ook nr. 58, verzoek van de eiseres, 24 okt. 1640.

Ten slotte wordt zeer dikwijls melding gemaakt van bemiddelingspogingen van paters en pastoors. Vermoedelijk is het meestal de biechtvader van één van beiden die hen probeert tot een vrediger huwelijksleven te brengen. Kapucijnen bewerken b.v. in 1629 de verzoening bij een echtpaar uit de Brugse St.-Salvatorsparochie, waarvan de man op overspel betrap werd. Zij laten de man beterschap beloven. Daar komt echter niets van in huis, zodat het koppel anderhalf jaar later vòòr de officiaal belandt⁵⁸. De pastoor van Moe-re verklaart in 1655 dat hij een gehuwd paar uit zijn parochie meer dan eens maar tevergeefs tot meer echtelijke liefde heeft aangespoord en dat hij daartoe ook regulieren, waarschijnlijk paters die komen preken en biechtoren, heeft ingeschakeld⁵⁹.

Eén van de pastoors van de Brugse O.-L.-Vrouwkerk en de pastoor van de Brugse St.-Jacobskerk gaan in 1667 samen naar het huis van koopman Jacques De Smidt, in de nabijheid van laatstgenoemde kerk, “omme aldaer neder te legghen de verschillen, quivaigen ende schandalen tusschen partijen opgheresen ende omme tusschen hemlieden pais te maeken”. Sinds ongeveer 15 maanden is De Smidt gehuwd met “jonckvrouwe” Sandrijne (alias Alexandrine) Vande Vivere. Hij maakt haar dagelijks verwijten en slaat haar, omdat zij uit haar vorig huwelijk heel wat schulden zou meegebracht hebben, zonder dat De Smidt daar vooraf weet van had. De twee pastoors praten met De Smidt en spreken af om enkele dagen later opnieuw samen te komen “omme den pais mette heeschege te maecken ende omme aenden verweerder vuijttten staet van goede te bethonen dat zij meer goedt ten houwelicke hadde ghebrocht jn meuble als den verweerder door dheeschege hadde ghedebourseert jnt betaelen van haere schulden ende dat boven haer jmmeuble goederen”⁶⁰. Sommige priesters riskeren zich dus wel heel ver in hun verzoeningspogingen⁶¹.

Wanneer de officiaal in 1687 op hun beider verzoek de scheiding van tafel en bed uitspreekt tussen Simon De Beuf en Anthonette De

58. Bijl., nr. 43, rekwest van de eiseres, 8 febr. 1631: “(...) pace facta et emendatione vitae per reum promissa intercedentibus quibusdam patribus capucinis, (...)”.

59. Bijl., nr. 72.

60. Bijl., nr. 79, getuigenis van Antoon Ameye, één van de pastoors van de O.-L.-Vrouwkerk in Brugge, 19 sept. 1667.

61. Mogelijk heeft één van de genoemde pastoors nauwe banden met de familie van de vrouw in kwestie.

Blonde uit Brugge, dan doet hij dat na vooraf o.m. hun pastoor te hebben gehoord, die hen meer dan eens heeft proberen te verzoenen⁶². Ook het feit dat sommige aanvragen tot scheiding vanwege beide echtelingen mede ondertekend zijn door hun pastoor wijst erop dat die al zonder resultaat heeft geprobeerd om de plooiën glad te strijken⁶³. De Bruggeling Maarten Vander Woude weigert begin 1682 zijn vrouw in huis binnen te laten, "niet jeghenstaende menichvuldighe vriendelycke versoucken, jae selfs de ghoone daerna gheadaen bij den eerweerden pater Roose, religieus van t'ordre vanden H. Dominicus"⁶⁴. Wanneer het beter gesitueerden of voor-aanstaanden betreft, dan zijn er ook qua functie eerbiedwaardiger clerici betrokken bij de bemiddelingspogingen. Bij een minnelijke schikking op 19 februari 1674 tussen het Brugse echtpaar van Pee-ne-Godefroid b.v. is de rector van het Brugse jezuietencollege aanwezig⁶⁵.

In hoever de priesters succesvol zijn als consulenten en scheids-rechters bij huwelijksproblemen is niet uit te maken. De aangehaalde voorbeelden komen alle uit scheidingsdossiers en tonen dus enkel waar hun optreden faalt. Feit is alleszins dat de priesters ter zake nogal actief zijn. Hoogst waarschijnlijk beantwoordt hun optreden in dit verband aan de verwachtingen van de leken⁶⁶.

Zoals de hen ondergeschikte clerus proberen ook de bisschop en de officiaal bij probleemhuwelijken de brokken te lijmen. Wanneer hen een scheidingsaanvraag bereikt dan gaan zij uit principe altijd eerst na of er geen verzoening meer mogelijk is. Maar voor zover daarover gegevens bewaard zijn, lukt het hen slechts zelden om die verzoening ook effectief te verwezenlijken. De verzamelde bronnen bieden daarvan slechts acht voorbeelden. Dit eerder geringe succes laat zich natuurlijk verklaren door de bedenking dat hun pogingen doorgaans al vooraf zijn gegaan door gelijkaardige inspanningen vanwege familie en vrienden, burens of priesters. Het zijn alleen de

62. Bijl., nr. 110.

63. Bijl., nrs. 76, 89, 92, 101 en 104.

64. *AE.* 39, f. 30r, 10 jan. 1682 (bijl., nr. 107).

65. *AE.* 35, f. 55v-56r, 18 aug. 1675 (betreft nr. 88 en 93 in bijl.).

66. I.v.m. de invloed van de clerus, en niet in het minst de regulieren, als vertrouwenspersoon, raadsman en bemiddelaar, vergelijk, meer in het algemeen, J. ANDRIESSEN, *De jezuiten en het samenhorigheidsbesef der Nederlanden, 1585-1648*, Antwerpen, 1975, p. 177-8.

'ergste' gevallen die vòòr de officiaal, en één enkele keer ook vòòr de bisschop, komen. Dat wordt nog bevestigd door de vaststelling dat maar eventjes zes van die acht door de officiaal (vijfmaal) of de bisschop (één keer) bewerkte verzoeningen niet lang standhouden. Die zes paren moeten uiteindelijk toch van tafel en bed gescheiden worden. Anderzijds zijn er ook een vijftal koppels die het enige tijd na een door de officiaal uitgesproken scheiding opnieuw met elkaar willen proberen. Twee daarvan zijn wat later evenwel aan een nieuwe scheiding toe.

Echtelijke verhoudingen

Verschillende van de in deze bijdrage verzamelde gegevens laten weinig twijfel bestaan omtrent het profiel van de doorsneepartnerrelatie. De man bekleedt in die verhouding doorgaans een duidelijk dominante positie. En dit ligt helemaal in de lijn van wat ook andere bronnen suggereren. Sommigen menen b.v. vast te stellen dat meisjes van jongsaf aan opgevoed worden tot onderdanigheid aan hun latere wederhelft⁶⁷. En spotteksten en dito prenten uit de 16de en 17de eeuw geven, evenals volkse ketelmuziekrituelen, graag af op vrouwen die de broek dragen en op pantoffelhelden. Samen met meer ernstige literatuur terzake leren zij dat bazige, heerszuchtige vrouwen ook een realiteit zijn. Maar nog meer laten zij veronderstellen dat de meeste vrouwen tegenover hun man in een sterk ondergeschikte positie gedrongen worden. Alleszins is het zo dat heel wat belerende opiniemakers – en dat zijn mannen – de vrouw absolute gehoorzaamheid tegenover haar echtgenoot aanpraten als Gods wil. Vaak wordt zij zelfs onomwonden aangespoord om ook de grillen en nukken van haar partner geduldig en lijdzaam te verdragen. Deze laatste van zijn kant heeft in de ogen van velen het recht om zijn levensgezellin niet enkel de les te spellen maar haar 'desnoods' ook lijfelijk te

67. Zie b.v. R. CASTELAIN, *Kinderen en hun opvoeding in de kasselrij Oudenaarde tijdens het Ancien Régime 1500-1800*, Oudenaarde, 1979, p. 125-34.

Het gestrande huwelijksbootje

laten voelen wie de baas is⁶⁸. Dit maakt het heel begrijpelijk dat aanvragen tot scheiding van tafel en bed of tot ongeldigverklaring van het huwelijk overwegend van de vrouw, de zwakste partij, uitgaan.

In die zin vormt de kerkelijke hiërarchie en haar jurisdictie een toevlucht voor de ergste slachtoffers van de uitwassen van het patriarchaat. Maar naar alle waarschijnlijkheid van veel meer betekenis dan de kerkelijke rechtspraak zijn de dagelijkse inspanningen van clerici *in the field* om huwelijksbootjes die dreigen te stranden op sleptouw te nemen naar bevaarbare wateren. Ook familieleden, kennissen en burens kunnen die loodsfunctie op zich nemen of er een rol in spelen. De vrij gemakkelijke inmenging van derden wijst op een nogal 'open' relatiebeleving, waarbij een huwelijk niet louter als een intieme aangelegenheid tussen twee mensen wordt ervaren, maar evenzeer als een element van een groter samenlevingsgeheel.

Meteen zijn, doorheen de analyse van op de klippen gelopen huwelijken, twee wezenlijke kenmerken belicht van de 17de-eeuwse echtelijke verhoudingen: de stempel van het patriarchaat, met de ermee gepaard gaande 'onderdrukking' van de vrouw, en de 'open-en-blootambiance', waarbij voor het hedendaagse begrip *privacy* eerder weinig ruimte blijft.

68. N. DAVIS, *o.c.*, p. 129-50; M. INGRAM, *Ridings, rough music and mocking rhymes in early modern England*, - B. REAY (ed.), *Popular culture in seventeenth-century England*, Londen-Sidney, 1985, vnl. p. 166-71 en 175-7; M. DE MEYER, *Volksprenten in de Nederlanden 1400-1900*, Amsterdam-Antwerpen, 1970, p. 113 (en de 17de-eeuwse prenten afgebeeld op p. 122 en 123); A. V[IAENE], *De grauwe merrie is het beste paard*, - *Biekerf*, 58 (1957), p. 85-9 (met o.m. citaten uit de geschriften van de succesrijke, spraakmakende moraalridders Cats en Poirters, p. 88); D. HAKS, *o.c.*, o.m. p. 10-1, 153-4 en 176; M. THERRY, *De religieuze beleving bij de leken in het 17de-eeuwse bisdom Brugge (1609-1706)*, (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, jg. 50, nr. 128), Brussel, 1988, vnl. p. 79-81.

BIJLAGE: AANVRAGEN BIJ DE BRUGSE OFFICIALITEIT, VANWEGE EEN OF BEIDE PARTNERS, TOT SCHEIDING VAN TAFEL EN BED OF TOT ONGELDIG VERKLARING VAN HET HUWELIJK (1615-90)

BRON, JAAR PLAATS NAMEN (1)	INI- TIATIEF UIT- SPRAAK (2)	SOCIAAL MILIEU (beroep) (3)	HOEVEELSTE H. (V/M) H. LEEFTIJD (V/M) H. DUUR (4)	MOTIEVEN +OMSTANDIG- HEDEN aangevoerd door de eiser(es) (5)	VERZOENING na scheidingsaanvraag VERZOENING na scheidings HERHAALDE SCHEIDING (6)
1. NKA. 588, b. 50 (1615) Elisabeth Blicck Crispijn De Reulx	b +				
2. NKA. 588, b. 4 (1615) Petronelle Baerts Joos Vander Linde	b +				
3. NKA. 588, b. 13 (1620) Brugge Petronelle Vanden Broucke	v ?		d 9 jaar	G (7) OG	

Jan Moenaert					
4. NKA. 589 A, b. 29 (1623) Brugge Maria De Caluwe Jan Francisco de Soria (8)	v	+	d 1 jaar		
5. NKA. 588, b. 31 (1623) Brugge Adriane Vercuyt Ferdinand Vande Walle	v	- ? (9)	1 V 25 / M 24 jaar d 3 jaar	G H	V of VS
6. NKA. 588, b. 35 (1624) Brugge Arnoldina Van Ramsbeke Arnold Constant	v	?	1 V 17 jaar d 4 jaar	R G S D O	
7. NKA. 588, b. 36 (1624) Margareta Lataillant Richard Marckelier	v	?	1 V 23 jaar d 14 jaar	D O	
8. NKA. 588, b. 71 (1624) St.-Pieters-op-de-Dijk Adriaanken Meitelin Lenaart Neyts	v	+	h V niet 1e (10) 1 V 25 / M 62 jaar d 9 of 10 weken	R A H	VS na ca. 1 jaar, op initiatief van M
9. NKA. 589 A, b. 12 (1624)	v			R	V (volgens nr. 26,

Leffinge Joanna Part Jan Druet	-							
10. NKA. 588, b. 56 (1625) Jacquemijinken Delschot Jacques Moens	v	?	d 2 jaar		R			
11. NKA. 588, b. 70 (1625) Brugge Maria Vanden Bussche Everard Oudemarck (of Onde(r)marck)	m	?	1 M 21-22 / V 20 jaar d 5,5 maanden		NK		(11)	<i>infra</i>
12. NKA. 588, b. 48 (1625) Brugge Georgia Van Steerteghem Joos Cammelynck	m	?	1 M 21 jaar d 12 jaar		N D			
13. NKA. 588, b. 84 (1625) Brugge Catherine Vanden Berghe Adriaan Van Cotengijs	v	-	S		O D R		v	
14. <i>ibidem</i> Brugge dezelfden als nr. 13	v	?			O D R		(12)	
15. NKA. 588, b. 81 (1625)	v				G			

Brugge Adriane Vercuyt Ferdinand Vande Walle	?		1 zie supra nr. 5 d 5 jaar	H (13)
16. NKA. 588, b. 86 (1625) Zwevezele Tanneken Volckerick Gillis Vanden Bussche	v	V: zuster van de pastoor van Zwevezele	h M niet 1e 1 V 20 jaar d 3 jaar	R G
17. NKA. 588, b. 51 (1625) Brugge Anna Brocquet Jan Hazensdorp	v		1 V 17-18 jaar d 2 jaar en 9 maanden	B V
18. NKA. 588, b. 62 (1625) Brugge Jacquemijne Gillis Adriaan Ramaert	v		h V 3e d 1/2 jaar	R N S D
19. NKA. 588, b. 47 (1625) Zwevezele Joanna Coppeyn Joris Wyseman	v			G B
20. NKA. 588, b. 76 (1625-26) Brugge Catharina Van Maersele Antoon De France	v (14)	M: ambachtsman	d 11 maanden	S B R G
21. NKA. 583 A, b. 60	v			R

(1625-26) Brugge Louise Avegers (of Avegheer) Willem Schockaert	?	d 5 jaar	G S D O
22. NKA. 589 A, b. 26 (1626) Susanna De Bonte Jan De Venyn	v +		(15)
23. NKA. 589 A, b. 18 (1626) Brugge Maria De Westels (of Vestele) Georges Guinquet	m (16) +		O
24. NKA. 589 A, b. 9 (1626) Brugge Maria Synoens Georges Van Hooreweghe	v ?		V G S O R
25. NKA. 589 A, b. 2 (1626) Arnoldina Vermoere Michaël De Costere	v +	1 M 27 jaar d 3 maanden	R G B OV
26. NKA. 589 A, b. 12 (1626)	v		R

Westkerke (17) Joanna Part Jan Druet	+						G zie <i>supra</i> , nr. 9
27. <i>NKA</i> . 589 A, b. 19 (1626)* Leffinge Maalken Heindrycx Pieter Janssens	v	M: "rusticus"					I R B K (18)
28. <i>NKA</i> . 589 A, b. 31 (1626) Catharine Calmeyns Nicolaus Cardon	v			d 7 jaar			S R G
29. <i>NKA</i> . 589 A, b. 37 (1627) Slijpe Catharina Verbeke Guilbert Lancstaes	v			1 V 33 jaar d 7 jaar			R G S D
30. <i>NKA</i> . 589 A, b. 58 en 61 (1627 en 1628) Hooglede Martynken De Clerck Jan Hasaert	v	V: bezit boerderij		h niet 1 e van M of V (19)			OG A
31. <i>NKA</i> . 589 A, b. 46 (1628)* Leke Anna Van Hove François Zwanepoel jr.	v			d nog geen jaar			I R S G
	?			1 V 16 jaar d 8 maanden			

32. NKA. 589 A, b. 64 (1628) Rumbeke Catharina Stasen Stefaan Callere	m ?	1 M 18 jaar d 2 jaar	V O H
33. NKA. 589 A, b. 53 bis (1628) V niet bij name genoemd Willem Pharisen	v ?		R G
34. NKA. 589 A, b. 60 (1628) Snellegem Maria Fockeleyn Vincent Warnier	v ?	1 V 19 jaar d 1,5 maand	R
35. NKA. 589 B, b. 4 (1628) Gistel Francisca Berquier Jan Alexandre	v - ? (21)	1 V 36 jaar d 6 jaar	R G S D H
36. NKA. 589 A, b. 44 (1628) Brugge Catharina Van Reulx Jacob Everwyn	v ?	h M niet le 1 V 27-28 jaar d 8 maanden	S D O G
37. NKA. 589, b. 5 (1628) Brugge Catharina Broucmeesch Lieven Anckelaere	v -	1 V 21 jaar d 8 jaar	R R G S D O

V (zie ook *ingfra*,
mrs. 39 en 44)

V (officiaal doet M
serieuze beterschap
beloven)

38. NKA. 589 A, b. 53 (1628) Brugge Maria Van Lantschot Cornelis Roelof	m ?	1 M 30-31 jaar d 13-14 jaar	R B	
39. NKA. 589 B, b. 41 (1630) Gistel Franchyne Berquier Jan Alexandre	v -	1 zie <i>supra</i> , nr. 35 d 8 jaar	zie <i>supra</i> , nr. 35	V (zie ook <i>supra</i> , nr. 35 en <i>infra</i> , nr. 44)
40. NKA. 589 B, b. 11 (1630) Brugge Elisabeth La Fossé Jacob Van Wommene	v ?	1 V 32 / M 31 jaar d 14 jaar	S D R	
41. NKA. 589 B, b. 14 (1631) Brugge Cecilia Willebaert Georges of Joris Lenaert	v (22) ?	1 V 41 / M 20 jaar d 16 jaar	OG D S R G B V	
42. NKA. 589 B, b. 28 (1631) Jacquelyne Massy Jehan Peccceu	v ?	d 8 maanden		
43. NKA. 589 B, b. 27 (1631) Brugge Maria Michiels Joos De Vonck	v ?	1 V 30 / M 26 jaar d 4 jaar	S D O R	

44. NKA. 589 B, b. 41 (1631) Gistel Franchyne Bercquier Jan Alexandre	v	h M niet le d 9 jaar	KV G R S D R D	zie <i>supra</i> , nrs. 35 en 39
45. NKA. 589 B, b. 24 (1631) Leké Laureynseken Messtagh Pieter Pannecoucke	m	1 V 39-40 / M 26 jaar d 2 jaar		
46. NKA. 590, b. 10 (1631) Vladslo Franchoise De Bailleul Arnold Coolman	v		vermoedelijk zelfde als in 1634, zie <i>infra</i> , nr. 48	V in 1633 door toedoen van ver- ten of kennissen. Zie ook <i>infra</i> , nr. 48
47. NKA. 590, b. 6 (1633) Brugge Magdalena Aerts Ryquaert De Bats	+			
48. NKA. 590, b. 10 (1634) Vladslo Franchoise De Bailleul Arnold Coolman	v	1 V 23-24 jaar d 5,5 jaar	S D OG G	
49. NKA. 590, b. 28 (1635) Brugge Maaiken Hertoghe Marten Moenaert	?		R G B	zie <i>supra</i> , nr. 46
	v		R G S O	
	?			

50. NKA. 590, b. 21 (1635)* Brugge Magdalena De Mey Mahieu De Mol	v ?	M: eerst tweijnder, nadien soldaat; V: tevoren getrouwd met een bode of "messenger" in Belle	h V 2e 1 V 48 / M 28 jaar d 8 jaar	G S O R
51. NKA. 590, b. 38 (1635)* Leke - Zevekote Franchyne De Corte Pieter Messiaen	v ?		1 M 26-27 jaar d 7 maanden	I
52. NKA. 590, b. 43 (1635-36) Varsenare Maaiken Bauwens Pieter Caluwaert	v ?		h V niet 1e 1 V minstens 30 / M 25-26 jaar (23) d 10-11 jaar	G S D KV
53. NKA. 590, b. 50 (1636) [Brugge] Catharina Spronchoolf Jeroen Vanden Heede	v ?	"joncvrauwe" en "joncheer" (24)	1 V 19/M 27 jaar d 5 jaar	D OG
54. NKA. 591 A, b. 13 (1640) Brugge Marie De Roovere Baltazar De Leijn	m ?		h V/M niet 1e 1 V 55/ M 49-50 jaar (25) d 9 maand	D R G V
55. NKA. 591 A, b. 17 (1640)	v	"joncvrauwe"		R O

Marie Battens Franchois Beerblock	?				H
56. NKA. 591 A, b. 40 (1640) Brugge Cathelyne Reyplins Adriaan Ryeinkens (26)	v		1 V 26 jaar d 18 jaar		R G
57. NKA. 591 A, b. 11 (1640-42)* St.-Andries Anthonyken De Vos Daneel Van Hecke	v		h V niet 1e 1 V 49-50 jaar d 1/2 jaar		I V B
58. NKA. 591 A, b. 6 (1640) [Brugge] Maaiken Maertens Lauwereyns De Schepere	v		1 V 28 jaar d 8 jaar		D O R G V
59. NKA. 591 A, b. 34(1640) Brugge Betken De Witte Christiaan Hasevel	m		h V 2e 1 M 44 jaar d bijna 2 jaar		R R K A
60. NKA. 591 A, b. 50 (1641) [Brugge] Maaiken Cornille Jan De Schippere	v		h V 2e 1 V 45 jaar d 3 jaar		R G S D G
61. NKA. 591 A, b. 40 (1641)	v				G

[Brugge] Jacquemynten Dynghelischen Laureyns Vande Neste	?	d 22 jaar	D O
62. NKA. 591 B, b. 20 (1642) Gits	m	d 5 à 6 maanden	A
Jacques De Boosere Christynken Weltecome	?		R
63. NKA. 584, b. 27 (1642) Oudenburg Barbara Marin(s) Jan Van Hille	v (27) + ? (28)		G O B N (armoe)
64. NKA. 592, b. 10 (1644) [Brugge] Magdalena Hannon Lo(w)ijs Vanden Broucke	v ?	h V niet 1e 1 V 32 jaar d 8 jaar	I G S
65. NKA. 592, b. 9 (1644)* Aatrijke Tanneken Lust Niclays Franchois	v ?	h V 2e 1 V 26-27 jaar d 1/2 jaar	R G OG
66. NKA. 592, b. 4 (1644) Eeklo Adriaanken Vanden Bussche Pieter De Corenbietere	v (29) ?	1 V 16 jaar d 7 jaar	

67. NKA. 592, b. 26 (1644)	?	niet genoemd Matthias Lamoene		
68. NKA. 585 A, b. 11 (1654)	v	Koekelare Janneken Vande Kerchove Clais Verstraete		0 (30) G S D
69. NKA. 593, b. 9 (1654)	v	“joncvrauwe”		S
Catharina Maramnes (ook Maramnis) Jacques Luijcx	+			
70. NKA. 593, b. 3 (1654)	v	Brugge Janneken Vander Gucht Pieter Boudens		R (31)
71. NKA. 593, b. 19 (1654)	v	Brugge Livina Claesman Loijs Galle	M: wordt “dheer” genoemd	S D R G O R G
72. NKA. 593, b. 22 (1655)	?	Moere Maria Volbrecht		
	+ ? (32)			

Louis Vander Stock	v	d 7,5 jaar	I	
73. NKA. 593, b. 45 (1657)* Ichtegem-Ernegem (33) Janneken Bornie Jan Casier	?			
74. NKA. 593, b. 28 (1657) [Jabbeke] (34) Anna Bollaert Jan Van Gavere	b	d 10 maanden	K N (armoe)	
75. NKA. 594 A, b. 13 (1661) Oostende Josynken Schreus Jan-Baptist Van Beughem	+			
	m			
76. AE. 31, f. 95v.-96r, 23 nov. 1665 Marie Aerts Louijs Van Vroijenhove	?	d 19 maanden	R D B	
	b + p			
	+	d 12 jaar	R	
77. NKA. 594 B, b. 1 (1666-67) Zarren (35) Maria Coppieiers Albert Bassenge	m			
	+	d 3,5 jaar	R H S (36)	
78. NKA. 595 A, b. 1 (1667) [Brugge]	v	1 V 32-33 jaar	S OG	V zie ook <i>infra</i> , nr. 81
	m	vader van M wordt "dheer" genoemd		
	v	M: winkelier		

Marie Franchoise Maes Jan Soetaert	-	V wordt "domicellia" genoemd	d 5-6 jaar	
79. NKA. 594 B, b. 3 (1667) Brugge Sandrijne (of Alexandrine) Vande Vijvere Jacques De Smi(d)t	v ?	M: "coopman" V: "jonckvrauwe"	h M/V niet 1e d 15 maanden	R S
80. NKA. 595 A, b. 2 (1668) Cathelyne Libbe Symoen De Waele	v ?		d 10 jaar	S D G R
81. NKA. 595 A, b. 1 (1668) [Brugge] Marie Franchoise Maes Jan Soetaert	v ?	zie <i>supra</i> , nr. 78	1 zie <i>supra</i> , nr. 78 d 6-7 jaar	zie <i>supra</i> , nr. 78
82. NKA. 595 A, b. 8 (1669)* Brugge Maaiken Bernaeyne Jacques Van Rye	m ?		d meer dan 22 jaar	OH V
83. NKA. 595 A, b. 17 (1670) Brugge Elisabeth Vande Respaillie Daniël Timmerman	v ?			R G O

84. NKA. 595 A, b. 9 (1670-71)* [Brugge] Maria Leonora Tacquet Nicolaus Franciscus de Lens	m ?	beiden van adel	d 3 à 4 jaar	OH (37)
85. NKA. 595 A, b. 18 (1671) Isabelle Vanden Broele Pieter Breydel	m + ? (38)	M: beenhouwer V wordt "joncvrauwe" genoemd		O
86. NKA. 595 A, b. 19 (1671) Catelyne Witdoux Guilliamie Lus	v ?		d 4,5 maanden	A N
87. NKA. 595 B, b. 1 (1673) Uitkerke Anthonette Vercluyt(de Abel Brocquet	v ?	M: "weert ende brouwer"	d 14 jaar	D R G
88. AE. 35, f. 55v-56v, 19 febr. 1674. [Brugge] Catherine Godefroit Jan Franchoyts van Peene	v -	M: heer van Cruyninghe		R G H V
89. NKA. 595 B, b. 2 (1674) Oostende	b + p	M: "captain" (militair)		V (vòdr bisschop) zie ook <i>infra</i> , nr. 93

Laurense Jacobsen Lenaart Arentsen	+				
90. NKA. 595 B, b. 9 (1674) Roeselare Jacqueline De Burchgrave Joos Cossiau	v ?	M: "licentiaet inde medicine" V: "joncvrauwe"	OG		
91. NKA. 595 B, b. 6 (1674) [] Cobbaert Pieter Van Crombrugge	v ?		R		VS (39)
92. NKA. 595 B, b. 4 (1674) Oostende Jacoba Fevers Andries Moentack	b + p +				zie <i>supra</i> , nr. 88
93. NKA. 595 B, b. 16 (1675) [Brugge] Catharine Godefroit Jan Franchoyts van Peene	v + (40)	zie <i>supra</i> , nr. 88			zie <i>supra</i> , nr. 88
94. NKA. 596, b. 2 (1675) Oostende Joanna Franchoyse Vande Zande Remy le Dou(l)x	v +	M: "controlleur van Zijne Majesteijts wercken binnen Oosthende" "jonckheere"	R G		VS (want nieuw scheiding in 1688 zie <i>infra</i> , nr. 111
95. AE. 36, f. 117v-118v,	b				zie ook <i>infra</i> , nr. 100

15 sept. 1677 (betreft ook scheidings- verzoek van begin 1676) Barbara De Raedt Christiaan Hauweel	-	en "jonckvrauwe"	
96. <i>AE.</i> 35, f. 159v, 10 juni 1676* Maria alias Joanna Vande Graef [] De Witte	m	V: "domicella" genoemd	
97. <i>AE.</i> 35, f. 162v-163v, 13 juni 1676. Brugge Marie Godefroit Philips Van Duerne	b	bezitten verschillende huizen	VS (41)
98. <i>NKA.</i> 596, b. 8 (1677) Brugge - Vlissingen Marie Anne Heindrijcxsen Hubrecht Leindersen	v	M: (tot kort voor het verzoek) vrij schipper (in Vlissingen)	O
99. <i>NKA.</i> 596, b. 10 (1677) Jacqueminken Carron Jan Masselis	v ?		O (42)
100. <i>AE.</i> 36, f. 117v-118v, 15 sept. 1677 Barbara De Raedt Christiaan Hauweel	b	zie <i>supra</i> , nr. 95	zie <i>supra</i> , nr. 95
	+		

101. <i>AE.</i> 36, f. 146v, 22 jan. 1678 Lombardsijde Anna Maria De Mulder Livinus Boogaert	b + p + v ?				
102. <i>NKA.</i> 596, b. 18 (1679) Houtave Anna Heindriex (alias Mans) Jan De Veau (ook De Veuw)	v ?	M: smid		R (43)	
103. <i>AE.</i> 37, f. 91r, 10 april 1679 Catherijne De Neve Andries Van Immerzele	b +			V O	
104. <i>AE.</i> 37, f. 139v-140v, 9 okt. 1679. Oostende Maria De Bast Franciscus Roelinx	b + p +				
105. <i>NKA.</i> 596, b. 20 (1680) Hooglede Marie Vanden Berghe Heindrick De Beuckelaere	v ?				KR (en daaruit voortkomend: G en S)
106. <i>NKA.</i> 596, b. 22 (1680) Oostende	v	V: "schoolvrauwe"	h V 2e		o.a. R (44)

Cathelijne Bernaerts M niet bij name genoemd	?				
107. <i>AE.</i> 39, f. 30r-v, 10 jan. 1682. [Brugge] Barbara Van Steelant Maarten Vander Woude	v	(45)			R
108. <i>NKA.</i> 596, b. 38 (1683) Brugge Lucia Sabina Cassetta Jan-Baptist Marcel Vilters	v	V wordt "domicella" genoemd			R G O
109. <i>NKA.</i> 596, b. [49] (1684)	v (40)				G R
Catharina Van Halewijn Jacob Van Heure	?				
110. <i>NKA.</i> 596, b. [79] (1687) Brugge Anthonette De Blonde Simon De Beuf	b			d 1 jaar	K R
111. <i>NKA.</i> 596, b. [85] (1688) Oostende Joanna Franchoijsse Vande Zande Remy Le Dou(l)x	b	zie <i>supra</i> , nr. 94		h zie <i>supra</i> , nr. 94	zie <i>supra</i> , nr. 94
112. <i>NKA.</i> 596, b. [83]	[v]				

(1688) (47) Elisabeth Van Pachtenbeke Jan Salemoen	?			
113. <i>NKA</i> . 596, b. [91] (1688) (48) Petronille De Meij Joos Roelens	v			
114. <i>NKA</i> . 597, b. [13] (1689) Petromilla Vlieghe Jan Deckmijn	?	+		
115. <i>NKA</i> . 597, b. [9] (1689) Margarita Minnaert Jacob Neijens	m	+		
116. <i>NKA</i> . 597, b. [8] (1689)* Maria Millecamp Cornelis G(h)eeerssen	m	+		OH (49)
117. <i>NKA</i> . 597, b. [7] (1689) Maria Abrahams Herman Lasuer	?	+		
118. <i>NKA</i> . 597, b. [16] (1689-90)* Eeklo Pieternelle Wauters	v		M: schipper	I
	?			1 V 20 jaar d bijna 2 jaar

Jan Isebaert

119, NKA. 597, b. [4] (1690)
Thérèse de le Flye
Alexander de Vulder(e)

v
+ (50)

beiden van adel

h V 2e
d 18 maanden

R (51)
B

1. De door een asterisk gevolgde bronverwijzingen betreffen verzoeken tot ongedigverklaring (eventueel ook met de wens om te mogen scheiden indien de nietigverklaring niet wordt toegestaan). De overige zijn aanvragen tot scheiding.

Bij het tellen van de aan de officiaal gerichte verzoeken tot scheiding worden verschillende aanvragen van hetzelfde echtpaar elk als afzonderlijk verzoek beschouwd, ook indien er geen apart dossier van bewaard is.

De gevallen zijn chronologisch gerangschikt volgens de datum van het oorspronkelijke verzoekschrift of het oudste document dat geen retroact is.

Legende: AE. = BRUGGE, BISSCHOPPELIJK ARCHIEF, *Acta episcopatus*.

b. = bundel.

NKA. = BRUGGE, RIJKSARCHIEF, *Nieuw kerkarchief*.

2. Initiatief: v = vrouw; m = man; b = beiden; b + p = beiden met hun pastoor. Uitspraak van de officiaal: + = toegestaan; - = niet toegestaan; ? = vonnis niet bewaard noch bekend.

3. We moeten ons hier behelpen met de vage aanduidingen die de bronnen ter zake bieden. Iemands beroep of aanspreektitel zegt vaak nog niet veel over zijn of haar vermogen of sociale status. (V = vrouw; M = man).

4. H = huwelijk(s). De drie lemmata worden respectievelijk afgekort als h, l en d; V/M = vrouw/man. De cijfers i.v.m. leeftijd en duur zijn meestal slechts benaderend opgegeven in de bronnen.

5. We onderscheiden volgende categorieën:

A = onwelriekende adem.

B = andere (buiten deze genoemd onder S) conflicten i.v.m. het beheren van geld en goed (ontvreemding, b.v. zonder toestemming verkopen, van het bezit van de eiser(es); geen inspraak in het beheer van de gemeenschappelijke goederen; ruzie over de besteding van de financies).

D = drankzucht.

G = fysiek geweld (slaan, schoppen, mishandelen, verwonden, moordpoging).

H = (verdenking van) heterodoxie, spot met kerk en godsdienst, niet naleven van de kerkelijke voorschriften, geweldig vloeken.

I = impotentie.

K = te grote karaktersverschillen.

KR = krankzinnigheid.

KV = twisten rond kinderen uit een vorig huwelijk.

N = nalatigheid in de plichten om de kost te verdienen of onbekwaamheid daartoe; armoede; nalatigheid in het huishouden.

NK = kort vòdr de huwelijkssluiting door een andere man verwekt natuurlijk kind.

O = (verdenking van) overspel en bordeelbezoek.

OG = O met geslachtsziekte als gevolg.

OH = onregelmatige huwelijkssluiting (niet vòdr de eigen pastoor van één van beiden of voor een hervormde predikant of kerkraad).

OV = onvruchtbaarheid.

R = voortdurende ruzies; woede-uitbarstingen; verwijten; beledigingen; wrede bejegening en pesterijen; (doods)bedreigingen; geld, voedsel of de toegang tot het huis ontzeggen; weigeren van de bijslaap of gewoon van de toegang tot het echtelijke bed.

S = spijlucht, schulden.

V = verlating.

6. Respectievelijk V, VS en HS.

7. Twee miskramen worden er aan toegeschreven.

8. Het dossier betreft voornamelijk een geschil in 1626 gerezen i.v.m. het alimentatiegeld.

Het gestrande huwelijksbootje

9. Een dossier uit 1625 betreffende hetzelfde echtpaar (zie nr. 15 in de tabel) vermeldt dat de zaak in 1623 is bijgelegd "duer tusschen spreken van lieden met eeren". Ofwel heeft de officiaal of hebben anderen beiden verzoend na de scheidingsaanvraag (wat we hier veronderstellen), ofwel is de verzoening er pas gekomen nadat de officiaal de scheiding had goedgekeurd.

10. Gezien zijn leeftijd is het van de man hoogst waarschijnlijk evenmin het eerste huwelijk.

11. De man verklaart zich eventueel nog bereid om te overwegen of hij met zijn vrouw verder zal samenleven, na weren van het kind en betaling van de kraambed- en werkverletkosten door de vader. Zie ook nog *NKA*. 588, b. 85, Maria Vanden Bussche c. Olivier Arsaert, de 'dader' en vader van het onwettig kind (1625). (Aan dit dossier is overigens de huwelijksleeftijd van Maria ontleend.)

12. Hernieuwde scheidingsaanvraag, vier maand na de verzoening vòdr de officiaal, die de man beterschap had doen beloven.

13. Daarover ook *NKA*. 582, b. 7, prom. c. F. Vande Walle, wegens ketterij (1625).

14. Naderhand stemt de man erin toe.

15. Een drietal weken na het uitspreken van de scheiding eist de man de herroeping daarvan, aangezien zij sedertdien weer samen gewoond en gegeten hebben en zelfs seksuele betrekkingen hebben gehad. De vrouw ontkent dit alles.

16. Naderhand blijkt ook de vrouw te willen scheiden, meer bepaald wegens slagen en verwondingen.

17. Twee jaar eerder wonen ze nog in Leffinge.

18. Dit motief, evenals de uitspraak van de officiaal vindt men niet in het genoemde dossier, maar wel in *NKA*. 564, waarin 1 los blad met een uittreksel uit de rol van de gerechtszaken van 1626.

19. Dit leiden we af uit het feit dat ze geen jaar getrouwd zijn en drie kinderen hebben. Het zou natuurlijk ook kunnen, maar dat is minder waarschijnlijk, dat zij samen al één of meer kinderen verwekt hebben vòdr hun huwelijk.

20. 1628: de man wil de scheiding ongedaan maken omdat hij genezen is; de vrouw weigert en haalt nu ook nog S als motief aan.

21. De officiaal regelt de zaak in der minne, maar twee en drie jaar later zijn er nieuwe scheidingsverzoeken (zie nr. 39 en 44 van de tabel).

22. De man stemt tijdens het proces toe in de scheiding, omwille van de dagelijkse ruzies.

23. De vrouw is eind 1635 "jnde veertich jaeren".

24. Zo'n aansprektitel betekent nog niet altijd dat het om mensen van adel gaat, maar dan toch wel om personen uit de hogere klassen.

25. De huwelijksleeftijd van de vrouw is "verre jnde vichtich jaeren".

26. Volgens de minuut van de sententie, s.d., op een dubbele folio i.v.m. een totaal andere zaak, in *NKA*. 591 A, b. 52, F. Berto, St.-Andries, c. J. Bosselier (1641).

27. Naderhand beiden, met hun pastoor.

28. Het na de aanklacht van de vrouw gezamenlijk ingediende verzoek tot scheiding is geschreven in aanwezigheid van (en door) de pastoor en twee schepenen van Oudenburg. Vermoedelijk aanvaardt de officiaal dat de pastoor 'ter plaatse' best kan oordelen over de ernst van de toestand (vergelijk A. LOTIN e.a., *o.c.*, p. 128 en vooral 129).

29. Bij het aanspannen van het proces verblijft zij bij haar ouders in Watervliet.

30. Het procesdossier bevat eigenlijk vnl. documenten i.v.m. een proces tegen de gehuwde Martha Stryck, herbergierster in Gistel, wegens overspel met Clais Verstraete (diens proces ter zake loopt voor de schepenbank van Gistel).
31. De man ontkent de doodsbedreigingen waarvan hij beschuldigd wordt, maar gezien zijn afkeer van zijn vrouw stemt hij toe in de scheiding, op voorwaarde dat de eiseres alle schuld krijgt.
32. De pastoor acht de scheiding de beste, zoniet de enige oplossing. (Vergelijk de bedenking in noot 28).
33. Op het ogenblik van het proces respectievelijk de verblijfplaats van man en vrouw.
34. Ze zijn getrouwd vòòr de pastoor van Jabbeke. Minstens één van hen is dus hoogst waarschijnlijk van die parochie afkomstig. Of zij er ook wonen na hun huwelijk is niet zeker.
35. De man is een maand vòòr zijn aanvraag tot scheiding verhuisd van Diksmuide naar Zarren.
36. In 1665 is het echtpaar al door de officiaal van Ieper veroordeeld omdat ze niet meer samenwoonden. In 1670 wil de vrouw dat haar echtgenoot weer bij haar komt wonen, omdat zij van hem zwanger zou zijn. In 1671 ontstaan nog moeilijkheden rond de scheiding van goederen.
37. Zij zouden niet voor de eigen pastoor van één van de partners gehuwd zijn.
38. Een in het dossier aanwezig juridisch advies van twee specialisten in het canonic recht raadt de scheiding aan.
39. Ongeveer 1,5 maand na de scheiding. Zie AE. 34, f. 337v, 12 dec. 1674.
40. Zie AE. 35, f. 83v-84r, 12 nov. 1675.
41. AE. 36, f. 129v, 11 nov. 1677.
42. Of minstens uitbating van een "publycq bordeel".
43. De man zweert publiekelijk zijn zwangere vrouw te vermoorden.
44. De eigenlijke aanklacht is niet bewaard.
45. De tante van de vrouw is "douarière van wijlent M'her Loys vander Haghen, rudder, heere van Lembeke, raedt ende commis van Sijne Majesteits domeynen ende finantien".
46. De man verwijt zijn vrouw dezelfde feiten die zij hem ten laste legt en stemt daarom toe in een scheiding.
47. Het dossier betreft eigenlijk niet rechtstreeks de scheiding, maar een proces wegens eerroof tussen E. Van Pachtenbeke en haar schoonmoeder, n.a.v. de scheidingsaanvraag.
48. Van dit geval en de meeste nog volgende is enkel de scheidingsuitspraak of -sententie bewaard, die meestal weinig of geen personalia en niets over de motieven en dergelijke bevat.
49. Betreft een onder dwang gesloten huwelijk vòòr de kerkraad van Vlissingen, door de officiaal als ongeldig beschouwd.
50. De man gaat tegen de uitspraak in beroep. In 1703 loopt dit appel vòòr de officiaal van Mechelen. (Blijkbaar is daarvan geen dossier bewaard, want J. DE BROUWER, *De kerkelijke rechtspraak*, maakt er geen melding van).
51. De vrouw beschouwt haar man als geestesziek, ten onrechte naar het oordeel van de alexianen (cellebroeders), aan wie zij gevraagd heeft hem te willen interneren.

DE SOUVEREIN BALJUW VAN VLAANDEREN: BREEKIJZER IN HET CONFLICT TUSSEN STE- DELIJK PARTICULARISME EN BOURGONDI- SCHE CENTRALISATIE (*)

M. BOONE°

Het ware verkeer om, afgaand op de naam van zijn ambt, in de soeverein baljuw het hiërarchisch hoofd van de baljuws te willen herkennen. Hij was integendeel een specifieke ambtenaar met een originele opdracht die hem bevoegdheid gaf in zaken die aan de gewone baljuws ontsnapten. Als dusdanig betekende zijn functie een aanvulling van het bestaande baljuwsnet en kadert haar oprichting in de bewuste centraliserende politiek die Lodewijk van Male reeds aan het einde van zijn regering had ingezet (1372: eerste vermelding) en die door de Bourgondische hertogen werd uitgebouwd¹. Traditioneel selecteerden de vorsten de soeverein baljuws uit de hoge adel. Meestal waren het vertrouwensfiguren van de vorst die een titel van raadsheer of kamerling voerden, en die vaak met vertrouwelijke, diplomatieke opdrachten werden belast.

Tot de voornaamste bevoegdheden van de soeverein baljuw behoorden in de eerste plaats zijn optreden als rechter, waarbij hij terzelfdertijd vervolgingsambtenaar en rechter was. Aldus had hij als opdracht het opsporen en terechtstellen van ongewensten over het gehele graafschap. "Purger le pays de mauvaises gens" zo omschreef Filips Wielant kernachtig de opdracht van de soeverein baljuw². In

* Gebruikte afkortingen: ADN: Archives départementales du Nord, Lille (Rijsel, Frankrijk); ARA: Algemeen Rijksarchief Brussel; Rk. AL: fonds rekenkamers, acquits de Lille; SAG: Stadsarchief Gent.

° Dr. in de geschiedenis; bevoegdverklaard navorser N.F.W.O.; Aannemersstraat 23, 9110 Gent.

1. Ontstaan, ontwikkeling en bevoegdheid van de soeverein baljuws werden uitgebreid behandeld door J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Bourgondische periode*, Brussel, 1967, (*Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, nr. 62), pp. 1-109, waarop we voor deze de omschrijving van de bevoegdheden en van de terreinen waarop centrale ambtenaren bij voorkeur actief waren, terugvallen.

2. Ph. WIELANT, *Recueil des Antiquités de Flandre*, (ed. J.-J. De Smet), in: *Corpus chronicorum Flandriae*, t. IV, Brussel, K.C.G. in-4, 1865, p. 109.

de praktijk blijkt dit vooral neer gekomen te zijn op het opsporen van personen die banbreuk hadden gepleegd. De procedure verliep voor deze enige rechter vlug, als strafmaat hanteerde hij daarbij in nagenoeg alle door hem behandelde gevallen compositie of executie.

De tweede belangrijke bevoegdheid hield met de uitoefening van het genaderecht verband. Dit kon enerzijds door het verlenen van remissie (de soeverein baljuw was de enige ambtenaar die naast de vorst over deze bevoegdheid beschikte), anderzijds door het herroepen van verbanningen. Het onderscheid tussen beide was doorgaans erg subtiel. Wat ze hoe dan ook gemeen hadden was dat in beide mogelijkheden de hele operatie op een financiële transactie met de soeverein baljuw neerkwam. Het verlenen van remissies en het herroepen van verbanningen leverde deze ambtenaar het gros van zijn inkomsten op. Veel werd aldus van de integriteit van één enkel persoon afhankelijk gemaakt, wat onvermijdelijk tot ontsporingen leidde. Naast diverse erg dubieuze praktijken waarin de rechtszekerheid volledig zoek raakte, was geldhonger de meest frequent geformuleerde klacht aan het adres van de soeverein baljuws. Een enquête naar het optreden van soeverein baljuw Colard de le Clite (heer van Komen en gewezen baljuw van Gent) in 1441-43 wees uit dat hij 1.066 lb. gr. gerechtsinkomen verduisterd had. Dat hij ondanks het bijzonder bezwarende rapport in dienst bleef, is eens te meer tekenend voor de structurele zwakte van het staatsapparaat, dat al te dikwijls zijn hooggestemde aspiraties op lokale machtsstructuren en gevestigde belangen zag stuk lopen. Toch vertoont de Bourgondische periode een erg geleidelijke afkalving van de bevoegdheden van de soeverein baljuws. Naarmate de jongere Raad van Vlaanderen in de rechtsbedeling in het graafschap ingeburgerd raakte, vormde zij immers een valabel alternatief voor de soeverein baljuws. Het was echter voornamelijk de onduidelijkheid over de wijze waarop de soeverein baljuws met de uitoefening van het genaderecht omsprongen die voor de meeste interne wrijvingen tussen deze ambtenaren en de overige geledingen van het staatsapparaat verantwoordelijk was. Uiteindelijk, in 1500, zou deze laatste bevoegdheid hen trouwens ontnomen worden. Dat zij hem zolang wisten te behouden mag evenwel symptomatisch heten voor het proces van staatsvorming, waarbij een dergelijk quasi autocratisch optredend ambtenaar met verregaande bevoegdheden en een terechte reputatie van brutaal en gewelddadig optreden functioneel was. Dit gold voornamelijk ten aanzien van de particularistische schepen-

banken wier macht voor de centrale staat op termijn een veel fundamentele bedreiging vormde dan deze van een nauwelijks aan regels gebonden politionele ambtenaar. Uitgerekend de bevoegdheid om verbanningen uitgesproken door stadsschepenen ongedaan te maken, vormde een geducht wapen tegen de aanspraken van de grote Vlaamse steden op jurisdictioneel vlak, dewelk op hun beurt een nauwelijks te onderschatten rol in de uitbouw van de machtsbasis van deze steden in het graafschap speelden³. De verbanning was overigens een zo typisch stedelijke repressievorm dat de aantasting ervan door een centrale ambtenaar de nodige reacties diende uit te lokken⁴. De centrale overheid was zich hiervan overigens zeer goed bewust, zoals de ordonnantie leert die Filips de Goede op 24 februari 1466 (n.s.) op verzoek van de Brugse burgemeesters en schepenen uitvaardigde. In de narratio van dit stuk, waarin de vorst zijn soeverein baljuw aanmaant om voortaan strikter toe te zien op de concrete uitwerking van het herroepen van verbanningen, is erg nadrukkelijk sprake van de "tres grant esclandre de justice et diminution du bien publique d'icelle nostre ville" die het gevolg is van de wel erg permissieve interpretatie die de bannelingen aan hun door de soeverein baljuw toegestane terugkeer in het graafschap hechtten. Nochtans, aldus de hertog in hoogsteigen persoon, steunt het welzijn van Brugge en van zijn bevolking op de handel en op het vrije verkeer van vreemde kooplui, welke gang van zaken "a besoing d'estre maintenue et gardee en bonne justice en pugnissant et corrigant les malfaiteurs et delinquans par ban ou autrement"⁵.

Waar toe een conflict tussen stedelijk particularisme en het optreden van de soeverein baljuw aanleiding kon geven, illustreert de ver-

3. Zoals we in het geval van Gent konden aantonen: M. BOONE, Openbare diensten en initiatieven te Gent tijdens de late middeleeuwen (14de-15de eeuw), in: *Het openbaar initiatief van de gemeenten in België. Historische grondslagen (ancien régime). Handelingen van het 11de internationaal colloquium, Spa, 1-4 sept. 1982*, s.l., 1984, (Gemeentekrediet van België, historische uitgaven, reeks in-8, nr. 65), pp. 74-81.

4. Over verbanning als typisch stedelijke repressievorm, cf. R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1954, (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, nr. 19), pp. 155-156.

5. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutume de la ville de Bruges*, dl. 2, Brussel, 1875, pp. 58-59.

banning door Gent in 1400 van soeverein baljuw Jacob Van Lichtervelde. We komen niet meer op het via de literatuur voldoende bekende verloop van deze botsing terug⁶. Wel lijkt het aangewezen te herhalen dat de zaak gedurende ongeveer twee jaren de meeste politieke energie in Vlaanderen, zowel van de kant van de vorst en zijn administratie als van deze van de Vier Leden heeft opgeslorpt en dat ze zelfs tot een diplomatiek offensief van de Franse kroon, die de Bourgondische hertog Filips de Stoute in deze ter hulp schoot, heeft aanleiding gegeven⁷. Dat de zaak op een compromis uitliep, ingegeven door het wederzijds ontzag dat de beide partijen elkaar inboezemden, mag worden toegeschreven aan het feit dat een definitieve overwinnaar na uitputting van de argumenten en na het opbod in symbolisch geladen rechtshandelingen (verbanning en verbreking ervan) slechts via een openlijk (militair) conflict kon aangewezen worden. Zowel de hertog als de stad schrokken daar in 1400 voor terug, voor beide was het spookbeeld van de Gentse oorlog van 1379-1385 immers nog heel levendig.

Het conflict tussen particularisme en soeverein baljuws zou zich dan ook voortslepen, en nu eens voor de ene dan weer voor de andere partij puntenwinst opleveren. Een indicator van de op- en afgaande intensiteit leveren de rekeningen van de soeverein baljuws. Het aantal afgekochte verbanningen/remissies vormde daarin, zoals we stelden, de voornaamste inkomstenbron. In onderstaande tabel geven we een overzicht van het aantal verbanningen, oorspronkelijk uitgesproken door een der schepenbanken van een der Vier Leden van Vlaanderen (Gent, Brugge, Ieper en het Brugse Vrije) en achteraf door toedoen van de soeverein baljuw ongedaan gemaakt. Dit in de hypothese dat het optreden van deze centrale

6. Het feitelijk verloop van de zaak De Lichtervelde wordt het best gereconstrueerd, al vertoont de auteur (uit bewondering voor zijn voorvader?) een totaal onvermogen om voor de Gentse standpunten ook maar enig begrip op te brengen, bij P. DE LICHTERVELDE, *Un grand commis des ducs de Bourgogne, Jacques de Lichtervelde, seigneur de Coolscamp*, Brussel, 1943, pp. 61-93.

7. Over de rol der Leden: W. PREVENIER, *De Leden en de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*, Brussel, 1961, (Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en *Schone Kunsten van België*, Klasse der Letteren, nr. 43), pp. 64-65, 70-71, 215-216; een situering in de algemene politieke context: IDEM, De charmes van de diplomatie: centraliserende hertogen van Bourgondië in de (machts)balans met een autonomistisch Gents stadspatriciaat, 1379-1438, in: *Naamkunde*, 17, 1985, (*Feestbundel voor Maurits Gysseling*, II), pp. 295-298; over de Gentse standpunten en het Franse optreden: M. BOONE, Particularisme gantois, centralisme bourguignon et diplomatie française. Documents inédits autour d'un conflit entre Philippe le Hardi, duc de Bourgogne, et Gand en 1401, in: *Bulletin de la commission royale d'histoire*, CLII, 1986, pp. 55-61.

ambtenaar tegen uitgerekend deze vier schepenbanken, die in de representatieve organen als tegenspelers bij uitstek van de vorstelijke centralisatie golden, onthullend is voor de machtsstrijd tussen particularisme en centralisatie.

Tabel: aantal afgekochte verbanningen/remissies per rekening van de soeverein baljuw (1375-1488), absoluut aandeel van de verbanningen, oorspronkelijk door een der Vier Leden uitgesproken, procentueel aandeel van het totaal aantal verbroken verbanningen voor de Vier Leden samen.

<i>Soeverein baljuw ambtsperiode verbanningen</i>	<i>Totaal aantal afgekochte</i>	<i>Gent</i>	<i>Brugge</i>	<i>Ieper</i>	<i>Brugse Vrije</i>	<i>% 4 Leden</i>	<i>refer.</i>
Goswin De Wilde							
1375, 17/9-1376, 14/1	22	6	6	3	-	68,18	(08)
1376, 14/1-5/5	22	8	5	-	1	63,64	(09)
1376, jan-5/5	38	4	12	3	2	55,26	(10)
1377, 12/1-11/5	16	3	9	1	-	81,25	(11)
Johan, heer Van Kapelle							
1386, 7/5-17/9	22	-	8	-	3	50,00	(12)
1386, 17/9-1387, 14/1	6	1	4	-	-	83,33	(13)
1387, 14/1-6/5	10	2	4	-	-	60,00	(14)
1387, 7/5-16/9	17	1	4	2	2	52,94	(15)
1387, 16/9-1388, 13/1	24	4	7	4	2	70,83	(16)
1388, 11/5-21/9	15	3	6	-	3	80,00	(17)

8. ADN, B 5627/148352.

9. ADN, B 5627/148354.

10. ADN, B 5627/148360.

11. ADN, B 5627/148355.

12. ADN, B 5627/148357.

13. ARA, Rk. rolrekening 851.

14. ADN, B 5627/148358.

15. ARA, Rk. rolrekening 852.

16. ADN, B 5628.

17. ARA, Rk. 13505.

De souverein baljuw

Jacob Van Lichtervelde

1400, 12/1-10/5	19	8	3	1	-	63,16	(18)
1400, 10/5-19/9	32	18	6	-	1	78,13	(19)
1400, 20/9-1401, 10/1	24	-	13	1	-	58,33	(20)
1401, 10/1-9/5	20	7	1	1	1	50,00	(21)
1401, 9/5-19/9	30	13	3	-	2	60,00	(22)
1401, 19/9-1402, 9/1	48	4	9	3	1	35,42	(23)

Alexander Spierinc

1402, 18/2-8/5	25	6	12	2	-	80,00	(24)
1402, 8/5-18/9	37	4	17	2	1	64,87	(25)
1402, 18/9-1403, 8/1	51	26	11	2	1	78,43	(26)
1403, 8/1-29/3	17	3	2	1	1	41,18	(27)

Monfrand Van Eessene

1403, 1/5-17/9	34	13	11	2	-	76,47	(28)
1403, 17/9-1/10	10	7	1	-	-	80,00	(29)

Jacob Van Lichtervelde

1403, 1/10-1404, 14/1	23	15	5	1	-	91,30	(30)
1404, 14/1-5/5	20	6	7	1	1	75,00	(31)
1404, 5/5-11/8	22	5	8	-	-	59,09	(32)

18. ADN, B 5629.

19. ADN, B 5630.

20. ADN, B 5631.

21. ADN, B 5632.

22. ADN, B 5633.

23. ADN, B 5634.

24. ADN, B 5635.

25. ADN, B 5636.

26. ADN, B 5637, dubbel in: ARA, Rk. 13506.

27. ADN, B 5638.

28. ADN, B 5639.

29. ADN, B 5640.

30. ADN, B 5641, dubbel in: ARA, Rk. 13507, dubbel van de eerste folio: ADN, B 5663/148363.

31. ADN, B 5642.

32. ADN, B 5643.

Monfrand Van Eesene

1404, 11/8-1405, 12/1	34	15	11	1	-	79,41	(33)
1405, 12/1-11/5	24	7	3	-	-	41,67	(34)
1405, 11/5-17/8	4	1	2	-	-	75,00	(35)

Felix, heer Van Steenhuize

1405, 17/8-1406, 11/1	9	1	3	2	-	55,56	(36)
1406, 11/1-10/5	24	15	3	-	1	79,17	(37)
1406, 10/5-20/9	25	13	1	1	-	60,00	(38)
1406, 20/9-1407, 10/1	17	12	1	-	-	76,47	(39)
1407, 10/1-9/5	16	7	3	-	-	62,50	(40)
1407, 9/5-19/9	27	6	11	1	-	66,67	(41)
1407, 19/9-1408, 9/1	19	6	5	-	2	68,42	(42)
1408, 9/1-7/5	17	7	3	-	-	58,82	(43)
1408, 7/5-17/9	14	3	4	-	1	57,14	(44)
1408, 17/9-1409, 14/1	11	3	2	1	-	54,55	(45)
1409, 14/1-6/5	17	4	7	-	-	64,71	(46)
1409, 6/5-16/9	11	1	6	1	-	72,73	(47)
1409, 16/9-1410, 13/1	13	4	4	1	-	69,23	(48)
1410, 13/1-5/5	15	3	3	-	-	40,00	(49)
1410, 5/5-22/9	11	2	5	-	1	72,73	(50)

33. ADN, B 5644.

34. ADN, B 5645.

35. ADN, B 5646.

36. ADN, B 5647.

37. ADN, B 5648.

38. ADN, B 5649.

39. ADN, B 5650.

40. ADN, B 5651.

41. ADN, B 5652;

42. ADN, B 5653.

43. ADN, B 5654.

44. ADN, B 5655.

45. ADN, B 5656.

46. ADN, B 5657.

47. ADN, B 5658.

48. ADN, B 5659.

49. ADN, B 5660.

50. ADN, B 5661.

De souverain baljuw

1410, 22/9-1411, 12/1	12	2	5	-	-	58,33	(51)
1420, 8/1-6/5	18	9	4	2	1	88,89	(52)
1420, 6/5-16/9	16	10	-	3	-	81,25	(53)
1420, 16/9-1421, 13/1	23	9	8	-	-	73,91	(54)

Jehan de le Clite (de Comines)

1428, 10/5-20/9	28	16	3	2	1	78,57	(55)
1428, 20/9-1429, 10/1	34	21	4	1	-	76,48	(56)
1429, 19/9-1430, 9/1	23	7	4	3	-	60,87	(57)
1431, 7/5-17/9	37	20	9	1	-	81,08	(58)
1431, 17/9-1432, 17/1	27	12	5	3	-	74,07	(59)
1433, 21/9-1434, 11/1	22	13	2	2	-	77,27	(60)
1434, 11/1-10/5	22	7	8	-	1	72,73	(61)

Joos Van Halewijn

1464, 16/1-16/5	57	18	7	3	3	54,39	(62)
1464, 16/5-16/9	72	13	13	11	1	52,78	(63)
1464, 16/9-1465, 16/1	31	6	5	-	-	35,48	(64)
1465, 15/1-1466, 16/1	56	16	8	6	-	53,57	(65)

Daniel Van Praet

1487, 15/1-1488, 15/1	54	27	2	-	3	59,26	(66)

51. ADN, B 5662.

52. ARA, Rk. 13508.

53. ARA, Rk. 13509.

54. ARA, Rk. 13510.

55. ARA, Rk. 13511.

56. ARA, Rk. 13512.

57. ARA, Rk. 13513.

58. ARA, Rk. 13514.

59. ARA, Rk. 13515.

60. ARA, Rk. 13516.

61. ARA, Rk. 13517.

62. ARA, Rk. 13518.

63. ARA, Rk. 13519.

64. ARA, Rk. 13520.

65. ARA, Rk. 13521.

66. ARA, Rk. 13522.

Wat opvalt bij deze tabel, die op basis van alle voor de Bourgondische periode bewaarde rekeningen van souverein baljuws is geconstrueerd, is dat doorgaans een significante meerderheid van de door de souverein baljuw herroepen verbanningen op straffen uitgesproken door een der Vier Leden betrekking heeft. Van de in totaal 58 rekeningen zijn er amper 5 waarbij het percentage van herroepen verbanningen, teruggaand op een vonnis van een der schepenbanken der Leden, minder dan 50% bedraagt; in 33 gevallen schommelt deze verhouding tussen de 50 en 75%; in 20 gevallen wordt de drempel van 75% moeiteloos overschreden. Het verschijnsel is daarenboven nog opvallender voor de drie stedelijke schepenbanken, het plattelandsgebied van het Brugse Vrije speelt in het tot stand komen van bovenvermelde verhoudingen immers zo goed als geen rol. Ofschoon de demografische factor in het uitzonderlijk sterk geürbaniseerde Vlaanderen, waar ca. 36% van de bevolking in steden verbleef, en nog eens ruim de helft daarvan in de drie grote steden Gent, Brugge en Ieper, niet uit te sluiten is⁶⁷, lijkt een direct, lineair verband tussen bevolkingsomvang, criminaliteit en aantal verbanningen onbewijsbaar. Zoals reeds aangestipt, was verbanning bovendien een typisch stedelijke repressievorm, wat eveneens voor een gedeeltelijke vertekening van het aantal teruggeroepen banningen van stedelijke komaf in het voordeel van deze laatste groep, mag verantwoordelijk geacht worden.

In elk geval kan een eventuele politieke achtergrond niet zomaar uitgesloten worden. Wanneer men bovendien nog bedenkt dat grosso modo de helft van de in bovenstaande tabel opgenomen gevallen op oorspronkelijk Gentse gevallen betrekking heeft, en dat uitgerend met deze stad de wrijvingspunten tussen centralisatie en particularisme het talrijkst waren, lijkt het dan ook aangewezen dieper op de eventuele politieke verbanden in te gaan⁶⁸.

Afgezien van de onmiskenbare fluctuaties die toe te schrijven zijn aan de persoonlijke ijver en bereidheid om zich in een conflict met

67. W. P. BLOCKMANS, G. PIETERS, W. PREVENIER en R. W. M. VAN SCHAİK, Tussen crisis en welvaart: sociale veranderingen 1300-1500, in: *(Nieuwe) Algemene geschiedenis der Nederlanden*, dl. 4, Haarlem, 1980, p. 45.

68. Een overzicht van het Gentse particularisme en de doorgaans erg juridisch verwoorde aspecten ervan: M. BOONE, *Gent en het Bourgondische staatsvormingsproces, ca. 1385 - ca 1453. Een financiële en sociaal-politieke geschiedenis*, RU-Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, academiejaar 1987-88, Band 2, pp. 389-452.

Gent of met een schepenbank van een der andere Leden te storten en die voor elk individueel soeverein baljuw uiteraard verschillend zijn⁶⁹, onthult tabel 1 ook verbanden die meer op de algemene context van de politieke verhoudingen in het graafschap betrekking hebben. Zo valt het op hoe in de jaren volgend op de vrede van Doornik (18 december 1385) zowel inzake absolute aantallen als in procentuele verhoudingen weinig door Gent verbannen bannelingen door de soeverein baljuw Jehan, heer van Kapelle werden begenadigd. Dat dit een uiting zou zijn van een laag aantal verbanningen of van een schroom bij de soeverein baljuw om politiek geladen dossiers aan te pakken wordt door de feiten weerlegd (cf. infra). Eerder kan gewag gemaakt worden van een wederzijds ontzag bij beide partijen en van de wil om het moeizaam bereikte akkoord niet in het gedrang te brengen.

Tijdens de eerste ambtsperiode van Jacob van Lichtervelde komt hier op een erg nadrukkelijke wijze verandering in. Het herroepen van bannelingen werd overigens met politieke bijbedoelingen door de overheid aangewend: ten bewijze hiervan het feit dat in de rekening volgend op de verbanning door Gent van Jacob Van Lichtervelde (die op 14 augustus 1400 plaatsgreep) het aantal herroepen Gentse verbanningen plotseling op nul terugviel. Kennelijk wou men ten alle prijze vermijden dat olie op het vuur werd gegoten. Opmerkelijk is dat terzelfdertijd het aantal herroepen Brugse bannelingen een piek bereikt. Ongetwijfeld weerspiegelt dit de behoefte van de soeverein baljuw om zijn door het tijdelijk ontzien van Gent geslonken inkomen op peil te houden. Er mag verder eveneens gedacht worden aan het uitzenden van een signaal dat de bereidheid om aan particularistische strevingen weerwerk te bieden, intact bleef.

De overheid moet in een spoedige oplossing van het conflict hebben geloofd, vermits de soeverein baljuw weliswaar niet ophield met bannelingen genade te verlenen (het totale aantal bleef op een als normaal te beschouwen niveau), maar daarbij angstvallig vermeed om de Gentse gevoeligheden nog meer te prikkelen. Pas bij de aanvang van 1401, wanneer het duidelijk is geworden dat de onderhandelingen een proces van lange adem zouden worden en de

69. In het concrete geval van Jacob Van Lichtervelde kan o.a. op een familiale achtergrond gewezen worden die de rancune van Gent tegen hem als telg van een familie die tijdens de Gentse oorlog van 1379-85 op militante wijze de vorstelijke zaak gediend had, helpt verklaren: IDEM, *Particularisme gantois*, p. 55.

Frans kroon reeds op het toneel was verschenen⁷⁰, hernemen de herroepingen van Gentse bannelingen. Filips de Stoute had duidelijk de hoop om een vlugge diplomatieke oplossing te bereiken opgegeven, en gooide dan maar het roer om: het nastreven van een compromis werd voor een meer principiële houding ingeruild. Ook na het tijdelijk elimineren van Jacob Van Lichtervelde als soeverein baljuw bleef onder diens opvolgers, Monfrand van Eessene en Alexander Spierinc, het aantal door hen begenadigde bannelingen op peil. Wat betekende dat het de vorst menens was om de bevoegdheden van zijn centrale ambtenaar te verdedigen. Het tijdelijk opofferen van Jacob Van Lichtervelde impliceerde m.a.w. niet het opgeven van het principe dat diens ambt incarneerde. Tijdens de daaropvolgende jaren bleef het aantal begenadigde bannelingen grosso modo op een constant peil. Uitschieters waren alvast in het geval van Gent: het einde van de jaren '20 en de aanvang van de jaren '30, een periode waarin het politiek erg onrustig was in Gent. De schaarse rekeningen die over het optreden van soeverein baljuw Joos van Halewijn tijdens de jaren 1464-66 getuigenis afleggen en die dienen gesitueerd te worden in een periode waarin het stedelijk particularisme na de nederlaag van Gent tegen Filips de Goede in 1453 erg zwak stond, bevestigen in grote lijnen de politieke hypothese. Enerzijds bewijst het totale aantal afgekochte verbanningen dat het verschijnsel, bij ontstentenis van reactie uit stedelijke hoek, zich relatief ongestoord kon ontwikkelen; anderzijds daalt het relatieve aandeel van teruggeroepen verbanningen die door een schepenbank der Vier Leden uitgesproken waren, een aanwijzing dat minder druk op deze schepenbanken nodig was, wat de politieke rol van de soeverein baljuws kracht bijzet. De enige rekening die voor de bijzonder woelige periode van de burgeroorlog tegen Maximiliaan van Oostenrijk werd overgeleverd, bevestigt deze instelling. Het aantal Gentse bannelingen dat door soeverein baljuw Daniel van Praet wordt begenadigd is opvallend groot. Voor de meesten

70. *Ibidem*, p. 53. Rond Kerstmis 1400 had Filips de Stoute in Parijs een bijeenkomst met de Vier Leden, raadsheren van de Raad en Jacob Van Lichtervelde belegd, in de hoop alsnog tot een compromis te kunnen komen, cf. P. DE LICHTERVELDE, *op. cit.*, pp. 66-67.

onder hen geldt dat hun verbanning ongedaan gemaakt wordt omdat deze omwille van "commocion en la dicte ville" door de opstandige Gentse stadsmagistraat was uitgesproken⁷¹.

Men dient zich evenwel te hoeden om deze politieke interpretatie op elk optreden van de soeverein baljuw te enten. De schaarste aan bewaard gebleven rekeningen, die zowat de enige bron vormen om dit optreden in de praktijk te evalueren, volstaat om enige reserves aan de dag te leggen. Zowel in de stedelijke milieus als op de diverse echelons van de centrale staat waren daarenboven individuen of groepen actief, wier belangen niet steeds gelijklopend waren met deze van de instelling die zij bevolkten. Niet elke door de soeverein baljuw toegestane begenadiging vormde voor de lokale machthebbers een steen des aanstoets. Talrijke posten uit de rekeningen van deze centrale ambtenaar vermelden immers de tussenkomst van diverse lokale gezagsdragers die bij de soeverein baljuw ten gunste van deze of gene banneling zijn tussengekomen. In vele gevallen is deze tussenkomst logisch en ligt hij in de lijn van een pro-vorstelijk engagement, zodat hier de vinger op een informele wijze van machtsuitoefening wordt gelegd, die op meerdere niveaus van de Bourgondische staat kan worden aangewezen⁷². Dit is bijvoorbeeld het geval voor diverse vorstelijke ambtenaren van Gentse afkomst, of voor leden van Gentse geslachten behorend tot de voorterij en bekend om hun trouw aan de hertog, of voor iemand als

71. Voor de politieke achtergrond en de groei van twee politieke partijen met een duidelijk onderscheiden gezindheid (pro en contra de vorstelijke centralisatie), en terzelfdertijd voor een situering van het jaar 1487-88 als een jaar waarin de radikale antivorstelijke partij het in Gent weer voor het zeggen had: W. P. BLOCKMANS, *Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits*, in: *Bulletin de la commission royale d'histoire*, CXL, 1974, pp. 293-302.

72. Een overzicht bij IDEM, *Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorming in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden*, in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 11, 1985, pp. 236-240.

overdeken en vleeshouwer Jacob Van Hertbuer die als vorstelijk aanhanger bekend stond⁷³. Analoge vaststellingen dringen zich in het geval van Brugge op: bij de aanvang van de 15de eeuw lijken zowel de aldaar verblijvende financiers van Genuese afkomst, de Rapondi, de schout en lokale edelen (als de heer van Gistel) of de stadspensionaris en Bourgondisch topdiplomaat Nicolaas Scoorkine bij de soeverein baljuw ten voordele van verbannen misdadigers van gemeen recht te zijn tussengekomen⁷⁴.

Minder evident lijken de gelijkaardige tussenkomsten van figuren behorend tot de corporatieve elite⁷⁵, waarvan we weten uit het verloop van het conflict rond de verbanning van Jacob Van Lichtervel-

73. Deze laatste kwam in 1388 tussen ten gunste van Hannen Hels, voor 10 jaar verbannen wegens "onnutscepe": ARA, Rk. 13505, f 1 v; verder kwam meester Gillis le Foulon, vorstelijk ambtenaar in 1388 op voor Costin Van Goethem, verbannen wegens doodslag: *ibidem*, f 2 r; Johan Utenhove fs. Clays in 1405 ten gunste van Katherine Spildorens, verbannen wegens "onnutscepe": ADN, B 5645; meester Heindrik Goethals en Johan Van Ogierlande (zoon van baljuw Dankaart) in 1406 voor Lievin Damman (verbannen wegens "deshonnesté"): ADN, B 5648. Interessant voor de procedure is de overweging van de soeverein baljuw dat deze Lievin reeds een genadebrief van de vorst bezat "signees et passees mais non pas seellees, par ce qu'il n'avoit de quoy paier le seel".

74. ADN, B 5635, f 2r, anno 1402: Philippe Rapondi, broer van Dino, kwam tussen ten voordele van de weduwe van Pieter De Grote en haar dochter, allebei verbannen omwille van publieke ruzie; schout Johan Slijp en de heer van Gistel voor Katerine Vander Vederiere, verbannen omwille van koppelarij. Johan de Schoenmaker, verbannen wegens "indeue conversation" verkreeg een verbreking op bevel van kanselier Canard, die op zijn beurt handelde "a la priere de sire Nicolas Schorkine". Over deze laatste: W. PREVENIER, Scoorkine (Niclais), in: *Biografie nationale*, t. XXX, 1958, Brussel, kol. 761-763. Over de Rapondi die voornamelijk tijdens de regering van Filips de Stoute de financiële scène bezetten: A. VAN NIEUWENHUYSEN, *Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404)*. *Economie et politique*, Brussel, 1984, (*Université libre de Bruxelles, fac. de philosophie et lettres, LXXXX*), pp. 343-344 en 399.

75. Onmiddellijk na de zaak de Lichtervelde (in 1402) kwam in Gent Jacob Van Oudenhuis, overdeken der kleine neringen, met succes bij soeverein baljuw Alexander Spierinc tussen om de ban die Liesbet Scattemans omwille van koppelarij had opgelopen te herroepen: ARA, Rk. 13506, f 1 r. Dezelfde overdeken herhaalde dit in 1406 ten voordele van (een familielid?) Philips Van Oudenhuis, verbannen wegens "onnutscep": ADN, B 5648. Van hetzelfde allooi lijken de tussenkomsten van Johan Everwijn schepen van Gent in 1408, ten voordele van Gillis Ruekins, verbannen wegens pooierij: ADN, B 5454; van de deken van de schippers in 1409 voor 3 schippers verbannen omdat ze schepen met een grotere tonnemaat dan toegelaten op de Lieve hadden in vaart gebracht: ADN, B 5659; en van Johan Colman, schepen van Gent in 1387 ten voordele van zijn zoon Gillis: ADN, B 5628.

de dat alvast in Gent in hun kringen de meest onverzoenlijke tegenstanders van de centralisatiepolitiek van de hertog dienden gezocht⁷⁶. We weten uiteraard niets over het aantal van deze tussenkomsten dat een weigering van de soeverein baljuw opliep. Erg groot kan dit vermoedelijk niet geweest zijn. Vermits een instemming van deze ambtenaar de kassa deed rinkelen en men o.m. na de enquête uit de jaren '40 niet meer van de geldhonger van de gemiddelde soeverein baljuw moet overtuigd worden, ligt het niet voor de hand te veronderstellen dat hij dikwijls een weigerachtige houding zou gedemonstreerd hebben. De juridische voorwaarden waaraan de banneling diende te voldoen waren bovendien vrij summier en doorgaans tot een financiële operatie te herleiden. Er diende met name een vrede met de benadeelde partij gesloten te zijn. Het feit dat figuren die niet met de pro-vorstelijke groepen binnen Gent kunnen in verband worden gebracht, zoete broodjes bakten met de soeverein baljuw, symbool van het gehate centralisme, lijkt ons voor wat de motieven van de ambtenaar in kwestie betreft aan zijn zucht naar financieel gewin te mogen worden toegeschreven. Voor de betrokken go-betweens die opmerkelijk allen politieke figuren waren, kan gedacht worden aan de voor hun politieke carrière gustige effecten, als binding aan hun persoon en uitbouw van een cliënteel. Terzelfdertijd waarschuwt deze vaststelling ons andermaal voor een te sterke zwart-wit voorstelling van de tegenstelling stad-soeverein baljuw. Men dient hierin de nodige ruimte voor veel grijs te voorzien.

Hetzelfde geldt voor de onderlinge verhoudingen in het vorstelijke kamp. Bij de schets van de bevoegdheden en het optreden van de soeverein baljuw trokken we reeds de aandacht op de wrijvingen die vooral bij het uitoefenen van het genaderecht, tussen een eerder op gewin uitzijnde soeverein baljuw en een meer voor principiële stellingnamen gewonnen Raad van Vlaanderen konden verwacht worden. We konden daarvan in de praktijk voor onze periode en m.b.t. Gentse aangelegenheden verschillende echo's opvangen. Dat binnen dit spanningsveld eerder naar Gentse voorbeelden wordt gerefereerd is niet verwonderlijk. Gedurende het grootste deel van de Bourgondische periode resideerde de Raad immers in de Artevelde-

76. Uit het verslag dat baljuw Dankaart van Ogierlande op 9 juli 1401 ten behoeve van de Raad van Vlaanderen over de deliberaties in de Gentse collatie m.b.t. de zaak de Lichtervelde opstelde, is uitdrukkelijk van de radicale houding bij zowel het lid van de weverij als dat van de kleine neringen sprake: M. BOONE, *art. cit.*, p. 98.

stad, wat mede verklaart waarom de meeste wrijvingen zich met Gentse kwesties als achtergrond voordeden.

Zo maande de Raad van Vlaanderen op 14 juli 1433 de soeverein baljuw aan om met bekwame spoed werk te maken van het opsporen en bestraffen van rovers die de streek tussen Gent en Oudenaarde onveilig maakten "pour contenter ceulx de Gand"⁷⁷. Verder liet de Raad herhaaldelijk aan de soeverein baljuw weten: "qu'il se gardast bien de donner remission ou rappel de ban" in bepaalde gevallen, wanneer het Gentse bannelingen betrof en hun genade protest vanwege de Gentse schepenen kon opleveren⁷⁸. De soeverein baljuw stond daarbij minder op zijn rechten dan dat hij oog had voor zijn beurs. Zo gaf Colard de le Clite, soeverein baljuw in 1448, aan de Raad van Vlaanderen toe om op verzoek van Gent Johan Mettenmonde, banneling en gevangen te Gent en houder van een remissie vanwege de soeverein waarvoor de betrokkene betaald had, te laten executeren. Hij voegde er aan toe dat "la dicte remission estre de nul effect veu que le dit malfacteur n'avoit point pais a partie"⁷⁹. Tijdens de Gentse opstand maakte dezelfde soeverein baljuw zich blijkens een brief van de Raad van Vlaanderen van 21 april 1452, gericht aan kanselier Rolin, schuldig aan overdreven en niet steeds verdedigbare "prinses et composicions que faisait monseigneur le souverain bailli ou Westpays de Flandres sur plusieurs qu'il disoit estre bourgeois de la ville de Gand"⁸⁰. Een optreden dat kennelijk als schadelijk werd ervaren voor het imago van de centrale staat, die op hetzelfde moment dringende financiële behoeften had om de oorlog tegen Gent te voeren.

Het hoeft weinig betoog dat een stad als Gent van deze belangtenstelling tussen verschillende vorstelijke ambtenaren en instellingen gebruik maakte om haar eigen posities te verstevigen, waarbij de bannelingen vaak tot speelballen werden tussen machtsblokken

77. ARA, Rk. 21806, f 11 r.

78. ARA, Rk. 21794, f 19 v en Rk. 21795, f 15 v.

79. Waaraan de Raad toevoegde "il fut prestement executé": ARA, Rk. AL, carton 113, 3e doos, oorkonde ad datum 1 augustus 1448.

80. ARA, Rk. 21819, f 9 r en 11 r: enkele dagen later, op 27 april 1452, wordt de kanselier opnieuw ingelicht over het optreden van de soeverein baljuw die geweigerd had meester Jacques Du Vinage, raadsheer bij de Raad van Vlaanderen die hem kwam aanmanen om de onrechtmatige afpersingen te staken, te ontvangen.

die belangen van een andere orde dan hun individueel lot nastreefden⁸¹. Volgend patroon tekende zich doorgaans af: de stad bracht een officieel scherp protest, meestal verwoord door de beide voltallige schepenbanken en beide overdekens, aan de Raad van Vlaanderen over en formuleerde daarbij de dreiging om bij uitblijven van enig optreden "par monseigneur le souverain ou autres officiers, ou autrement, ilz meismes en leur deffaulte y ferroient pourveoir par les doyen des blans chapperons de Gand"⁸². Twee opmerkelijke gevallen waarin deze stad uiteindelijk haar slag tegen de soeverein baljuw thuishaalde, werden betekenisvol als precedent in de stads-cartularia opgetekend. Telkenmale treden daarbij aspecten naar voor die aan de zaak een politieke tint geven die het louter juridisch debat overstijgt. De eerste keer, in 1424, is daarbij sprake van het doorduwen van de executie te Brugge van een door de soeverein baljuw begenadigde banneling, tegen de Brugse gewoontes terzake in⁸³. De tweede keer, in 1429, bekomt men de uitlevering van een banneling door de baljuw van Dendermonde, ondanks het feit dat

81. Bij wijze van voorbeeld moge het wedervaren gelden van Pierre Longhespee, voor 10 jaar uit Vlaanderen verbannen door de Gentse schepenen wegens straatroverij. In 1410 viel de banneling in handen van soeverein baljuw Felix, heer van Steenhuiuze, die hem in Oudenaarde opsloot. Hij verbleef er 19 weken in de gevangenis omdat de kanselier op verzoek van Gent de soeverein baljuw verboden had tot executie over te gaan. Vermits de betrokkene Gents poorter en banneling was, eiste de stad in toepassing van haar privileges het recht op executie op. Kennelijk weigerde de soeverein de gevangene uit te leveren en verdacht hij hem van andere misdaden: "le dit souverain bailli fist tant que en la fin lui fu baillié la cognoissance du dit banni". Herhaalde martelsessies in Oudenaarde en Tielt leverden evenwel geen bekentenissen op. Uiteindelijk wendde de soeverein zich tot de Raad van Vlaanderen die als advies gaf de man die hoe dan ook banneling was en banbreuk had gepleegd "vue les fortes poursieutes des diz de Gand", dan maar te executeren, wat te Tielt geschiedde: ADN, B 5660.

82. Zoals in juni 1425 i.v.m. het arresteren van struikrovers die zich in een bos tussen Eeklo en Aardenburg schuilhielden, wat een onmiddellijke mobilisatie van de baljuws van Brugge, Sluis, Aardenburg en Eeklo en van de soeverein uitlokte: ARA, Rk. 21801, f 8 r.

83. "Nietjegenstaende oec dat men binnen der zelve stede van Brugghe ballinghen ghebannen up haer hoofd niet ghecostumeert es up te rechtene, het en ware dat zij verbannen waren van moorde" (zaak van Pieter Hebberecht, fs. Jacob): SAG, reeks 93, nr. 3, f 66 r.

hij van de soeverein baljuw remissie had bekomen en spijt de poging tot informele overreding die de vorst zelf had ondernomen⁸⁴. Deze laatste was door de Raad van Vlaanderen geadviseerd om aan de Gentse eis tot uitlevering weerstand te bieden “pour l’entretenement de ses noblesse et seigneurie, laquelle seroit tres grandement diminuee ou cas que les diz de Gand en eussent la cognoissance”⁸⁵.

Het lijkt immers geen twijfel dat, afgezien van de nuanceringen waarvoor we in het voorafgaande gepleit hebben en afgezien ook van de ongetwijfeld talrijke gevallen waarin bepaalde stedelijke belangengroepen of individuele machthebbers zonder veel moeite een akkoord met de soeverein baljuw bereikten, er onmiskenbare aanwijzingen overblijven om bij de algemene stelling te blijven, dat een in het licht van de uitbouw van de Raad van Vlaanderen wat anachronistische instelling als de soeverein baljuw functioneel verantwoord bleef. Voornamelijk de nuttige effecten die zijn optreden in de strijd tegen het stedelijk particularisme kon opleveren, moeten van doorslaggevende aard zijn geweest. Alhoewel de ter beschikking staande rekeningen voor amper 24 jaar uit de gehele Bourgondische periode informatie opleveren, zijn daarin al zoveel aanduidingen van de politieke rol van de soeverein baljuw te vinden, dat er nauwelijks kan aan getwijfeld worden.

Een eerste categorie van politiek getinte motieven waarop deze ambtenaar zich steunde om het herroepen van een verbanning te motive-

84. De banneling was Jan Lichtbrouc, voor 50 jaar door Gent uit het graafschap verbannen. Blijkens een subscriptie bij de akte in het cartularium was de machtige De Grutereclan de drijvende kracht achter de Gentse démarches: Jan De Grutere fs. Simon erkende immers namens zijn vrienden en magen dat door de terechtstelling “payse ende zoendinghe” tussen hen en de familie de Lichtbroec heerste: SAG, reeks 93, nr. 3, f 51 v (5 februari 1429, n.s.).

85. ARA, Rk. 21803, f 18 r. In zijn antwoord aan de Raad had Filips de Goede laten weten dat hij meester Hendrik Goethals, deken van Luik en messire Clais Utenhove, twee van zijn vertrouwelingen van Gentse afkomst voor onderhandelingen naar Gent zou sturen (29 januari 1429, n.s.), een poging tot informele overreding die gemeten aan het resultaat, geen gunstig gevolg opleverde.

ren vormde (nog in 1402!) de loyale houding t.o.v. de vorst van de banneling, een enkele keer ook van diens vader, tijdens de Gentse oorlog van 1379-85⁸⁶. Als variant kan op het begenadigen van personen op wiens bijstand de vorst nog ooit hoopt te rekenen, gewezen worden⁸⁷.

Een tweede nauw verwante groep motieven bestond in het belonen van vorstelijke partijgangers die of zelf verbannen waren of ten voordele van een banneling tussenkwamen⁸⁸. Een derde groep ver-raadt een actiever ingrijpen in de politieke verhoudingen in de stad, vermits de soeverein baljuw uitdrukkelijk personen die verbannen werden "pour faire commocion en la dicte ville, contraire le paix et union d'icelle ville" begenadigt. Opvallend is daarbij dat, op een uitzondering waarbij van een gunstig advies van de Gentse baljuw

86. Dit blijkt uit de rekening van de soeverein baljuw over de periode september 1402-januari 1403, het motief om de verbanning van Gerard Vanden Dale teniet te doen: ARA, Rk. 13506, f 1 r (in dezelfde rekening komen nog gelijkaardige gevallen voor). In 1400 heette het met betrekking tot de gebroeders Coppin en Clays Vande Pale elk voor 50 jaar verbannen, dat "leur pere a esté en temps passé bon et loial vers monseigneur": ADN, B 5630. Een andere bevoegdheid, specifiek voor het ambt van soeverein baljuw, was de verkoop van verbeurdverklarde goederen (J. VAN ROMPAEY, *op. cit.*, p. 101). Nog in 1407 bleek uit de rekening van soeverein baljuw Felix, heer van Steenhuize, dat goederen ten voordele van de vorst verkocht werden die uit de nalatenschap van gesneuvelde Gentse opstandelingen afkomstig waren: ADN, B 5652. Dergelijk motief gold eveneens buiten Gent: in 1386 liet de soeverein baljuw toe aan Laurent Cloverhil, verbannen omwille van doodslag door de schepenen van het Brugse Vrije om zijn verbanning af te kopen "pour son bon partement es guerres": ADN, B 5627/148357.

87. Als voorbeeld kan het geval worden aangehaald van een zekere Clais Vanden Hove fs. Clais, een in 1406-07 teruggeroepen banneling die voordien door Brugge verbannen was, "depuis lors estant du costé de monseigneur, prins et raenonné des Engles a Calais": ADN, B 5650; of van Pierre Le Proofst, eveneens door Brugge verbannen en geamnestieerd vanuit de overweging dat hij was "un bon maistre de canons et dont monseigneur et son dit pays seroient taillié d'estre servi bien et notablement": ADN, B 5654.

88. Tot het eerste geval mag Arend Van Damme gerekend worden, verbannen op de beschuldiging dat hij opdracht had gegeven om moorden te plegen; de soeverein baljuw hield evenwel in 1403 rekening met de gunstige adviezen van de Gentse baljuw en van Clais Utenhove en met het feit dat de banneling "a esté bon et loial vers monseigneur et lui sery en l'office de amman en la dicte ville": ADN, B 5640. In het tweede geval verkeert Ferrand Wandaert die met succes in 1404-05 bij de soeverein baljuw tussenkwam om de verbanning van Johan Vaenkin afkoopbaar te maken. De soeverein gaat in zijn rekening nauwelijks op de banneling in, maar besteedt daarentegen opvallend veel aandacht aan het in de verf zetten van Ferrand Wandaerts verdiensten voor de zaak van de hertog "pour appaisier les gens quand il sceut que aucune destourbaance est entre eulx affin d'y en garder le paix et union de la dicte ville": ADN, B 5644.

sprake is, de soeverein baljuw in deze gevallen nooit vermeldt wie voor deze delicate gevallen is tussengekomen. Het motief waarom hij in deze gevallen de herroeping toestaat wordt al even vaag herleid tot het “par envie et rapport d’aucuns ses hayneux” waarvan de verbanning zelf het resultaat zou zijn geweest⁸⁹. Met deze laatste groep herroepingen beweegt de soeverein baljuw zich op het erg glibberige terrein van de interpretatie van zowel daden, als van de motieven die de rechters bij het beoordelen ervan zouden gehanteerd hebben. Het volledig ontbreken van de registratie van uitgesproken en teruggeroepen ballingen van de kant van de stad maakt uiteraard elke verificatie van deze beweringen, die alle uit de pen van een uitgesproken antistedelijk centraal ambtenaar gevloeid zijn, onmogelijk⁹⁰.

In een reeks gevallen, die als een variant op de laatste groep mogen beschouwd worden en waarin de soeverein baljuw genade verleent aan verbannen volders, is de politieke achtergrond erg nadrukkelijk aanwezig. Met de bedreiging voor ogen die van de conflicten tussen wevers en volders in het 14de-eeuwse Gent voor de rust en het politieke evenwicht binnen deze stad uitging, kan men zich immers moeilijk voorstellen dat een ambtenaar als soeverein baljuw Monfrand van Eessene in 1404-05 plots door medelijden met twee volders, Rael Van Wetteren en Willem De Molenare, bewogen werd. Beiden waren namelijk elk in 1374 (!) voor 50 jaar wegens moord uit Vlaanderen verbannen “sans cause raisonnable et pour faire une nouvelle aliance au contraire de notre tres redoubté seigneur et prince”. In een omstandige verantwoording licht de soeverein daarop toe dat het slachtoffer van de moord een wever was en “ le dit

89. Dit is het geval voor Johan Rosement in 1396, gratie verkregen in 1401 (ADN, B 5633); voor Willem Notin, verbannen in 1392, teruggeroepen in 1406 (ADN, B 5648); voor Hannekin van Aerzele, verbannen ca. 1396, teruggeroepen in 1407 (ADN, B 5651); voor Gillis De Stelle, verbannen in 1432 en twee jaar nadien begenadigd (ARA, Rk. 13517, f l v). In het geval van Gillis De Brune, wiens verbanning in 1409 herroepen was, is de politieke achtergrond niet zo duidelijk. Hij was verbannen wegens openbare ordeverstoring (“destourbance contre la paix et bien de la dicte ville”), maar opmerkelijk genoeg was een doorslaggevend argument voor de soeverein dat, zo er van enig oproer sprake was, het in elk geval niet “contraire de monseigneur” was: ADN, B 5658.

90. Dit houdt alvast in Gent verband met de registratie van de verbanningen, die niet door de eigenlijke stedelijke administratie geschiedde, maar tot de bevoegdheid van een erfelijke griffier, de zogenaamde klerk van de bloede, behoorde, cf. V. FRIS, *Le clerc du sang à Gand*, in: *Annales de l'Académie royale d'archéologie de Belgique*, 6e série, t. X, 1922, p. 202.

defunct leur avoit par avant grandement meffait et dont ilz ne po-voient avoir de lui aucune amendise"... Wat meer is, omdat hij wever was en zijn moordenaars volders, werden ze door een college van schepenen, allen afkomstig uit het lid van de weverij, "sans y appeller ou estre present des autres eschevins, leurs compaignons" tot de verbanning veroordeeld. Omwille van deze gang van zaken en omdat de betrokkenen "ont esté bonz et loyaux vers feu notre dit seigneur et prince cui Dieux pardoinst" stemde de soeverein baljuw, nadat 30 jaar van de verbanning erop zaten, in met de herroeping⁹¹. In 1408 had zijn opvolger genade verleend aan Pieter Van Smetlede, volder en door Gent verbannen omdat hij zich tegen de schepenen verzet had, waardoor oproer dreigde te ontstaan. De genade werd verleend nadat bleek dat dit verzet neerkwam op een verzoek aan de vorst gericht "pour recouvrir de certain point de privilege que ceulx de son dit mestier estoient acoustumé d'avoir d'ancien temps et ce qui leur fu hosté par la poissance d'aucuns d'icelle ville"⁹². In 1434 werd aan een zekere Jacob De Luchtele, genaamd Van Roedonc, voor drie jaar door Gent verbannen, de mogelijkheid geboden zijn verbanning van de soeverein baljuw af te kopen. Deze stelde niet uitdrukkelijk dat de banneling een volder was, maar daar hoeft nauwelijks aan getwijfeld te worden vermits hij verbannen was na klacht van de dekens en gezworenen van het voldersambacht "pour certaines franchises par lui fait (...) touchant les drois et ordonnances d'icellui mestier"⁹³. Een dergelijk optreden van de soeverein baljuw helpt uiteraard mee de op zich niet erg rationeel overkomende houding verklaren van de volders, die tijdens de onlusten van de jaren '20 een vrij groot vertrouwen in de vorst aan de dag legden. Ook op ogenblikken waarop het duidelijk moet zijn geweest dat de vorst in de feiten als een objectief bondgenoot van de stedelijke machthebbers optrad. Voor alles laten deze enkele toevallig overgeleverde aanduidingen betreffende het optreden van de soeverein baljuw in de voor het interne evenwicht van Gent vitale verhouding tussen wevers en volders toe, deze centrale ambtenaar effectief als een geducht wapen in de handen van de vorstelijke centralisatie te kenmerken.

91. ADN, B 5644.

92. ADN, B 5654.

93. ARA, Rk. 13517, f 3 r.

Nog tijdens de oorlog tegen Maximiliaan aan het einde van de 15de eeuw fungeerde de soeverein baljuw als breekijzer ten aanzien van het stedelijk particularisme. Soeverein baljuw Daniël Van Praet vernietigde in 1487-88 de verbanning van Laurent De Cocq en Frans Coppenhole, allebei "de commocion" uit het graafschap verbannen⁹⁴. Vooral het feit dat laatstgenoemde, een voormalig radicaal leider van de opstand, maar zelf door een andere politieke strekking geëlimineerd, door een eersterangsfiguur van de door hem bestreden centrale staat begunstigd werd, illustreert niet enkel het politieke cynisme dat de vertegenwoordigers van deze laatste in hun strijd tegen het Vlaamse particularisme demonstreerden, maar ook de effecten die een dergelijk optreden van de soeverein baljuw op de politieke weerbaarheid van de stad Gent had⁹⁵. Wat het effect van de begenadiging van Coppenhole ook kon zijn: ofwel werd de interne stabiliteit van Gent in volle opstand ondergraven, ofwel kon een verharding van de particularistische standpunten verwacht worden. Voor de centrale overheid stond vast dat het open militaire conflict tussen stad en staat er nog zou door aanwakkeren. Over de uiteindelijke afloop, een zo goed als absolute overwinning van de vorstelijke centralisatie, bestond gezien de machtsonevenwichten ten voordele van laatstgenoemde, al evenmin enige twijfel.

Door reeds in 1400 de eerste de beste gelegenheid om een conflict met de soeverein baljuw die zelf het aantal teruggeroepen Gentse ballingen fors had opgedreven, tot een test-case voor de machtsverhoudingen in het graafschap te maken, vergiste Gent zich niet van tegenstander. Het zal voor de stad dan ook slechts een magere troost geweest zijn dat dezelfde ambtenaar door andere centrale instanties bij tijd en wijle ook gecontesteerd werd. Zolang evenwel de Bourgondische staatsvorming de allures van een *Unvollendete* droeg en het aanwenden van informele machtsuitoefening een noodzaak was, bleef een centraal ambtenaar met de bevoegdheden van de soeverein baljuw functioneel verantwoord. Dat deze bevoegdheden bij de aanvang van de 16de eeuw geleidelijk aan werden ingeperkt, kan

94. ARA, Rk. 13522.

95. Over de rol van de beide Coppenhole's, de gebroeders Jan en Frans: W. P. BLOCKMANS, *Autocratie ou polyarchie?*, p. 275 en V. FRIS, *Histoire de Gand*, Gent, 1913, pp. 151-160.

met hetzelfde staatsvormingsproces worden in verband gebracht. De fundamentele nederlaag van het Vlaamse particularisme waarop de voornoemde oorlog tegen Maximiliaan was uitgelopen, ontsloeg de centrale overheid immers van de noodzaak om nog langer een nauwelijks aan controle gebonden, autocratisch optredende soeverein baljuw in te schakelen⁹⁶. De meeste van zijn bevoegdheden zijn dan ook naar de Raad van Vlaanderen overgegaan. De rol van deze instelling in de verdere centralisatie en de zwakte van de 16de-eeuwse oprispingen van het particularisme bevestigden de efficiëntie van deze strategie.

96. Een treffende echo hiervan vangt men op in de rekening van de Raad van Vlaanderen, kort na de nederlaag van Gent tegen Maximiliaan, in 1492. Op 6 november van dat jaar int de Raad immers een boete van 200 lb. par. van twee helpers van de toenmalige souverain baljuw "pour ce qu'ilz s'estoient jugerez (...) de donner saulconduyt a ung banny d'Ypre de muetinerie, sans le sceu de leur dit maistre, qui de ce faire n'a aussi povoir ne auctorité, ains est reservé a mon tres redoubté seigneur". ARA, Rk. 21 862, f 6v-7r.

VAN TOEVLUCHTSHUIS TOT ABDIJ. GRONDINNAME EN BOUWGESCHIEDENIS VAN DE VOORMALIGE ST.-NIKLAASABDIJ TE VEURNE IN DE 17DE EEUW *

F. BECUWE°

Naar aanleiding van historisch onderzoek nopens de door historici eerder verwaarloosde voormalige norbertijner abdij Sint-Niklaas en haar bezit¹ troffen we in de premonstratenzer abdij van 't Park te Heverlee een 'caerte figurative' aan "vande erfve van 't cloistre van Sint-Niklaas binnen Veurne" (a° 1644). Felix Vandenberghe maakt er in zijn bijdrage 'Geschiedenis van de Latijnsche Schoole en van het Bisschoppelijk College te Veurne' gewag van als deel uitmakend van het archief R. de Spot te Veurne. Na het overlijden van kanunnik de Spot was het enige tot nog toe gekende grondplan van de Veurnse premonstratenzer abdij spoorloos. In 1985 troffen we het eerder bij toeval aan in de archieven van de hogergenoemde abdij te Heverlee. Op basis van dit plan wordt hierna het geleidelijk verwerven van gronden langsheen de Roggestraat (thans: Sporkinstraat) nagegaan. Deze grondaanwinsten waren nodig voor de bouw van de Sint-Niklaasabdij "intra muros".

Vooraleer echter over het grondplan uit te wijden, is het wellicht raadzamer vooraf de abdij zelf te situeren.

* Voor de hulp bij de totstandkoming van deze bijdrage gaat onze dank naar mevr. M.-Claire Dewilde-Vansielegheem die zo vriendelijk was alles uit te typen, naar dhr. Johnny De Meulemeester en dr. Godgaf Galle die het script nalazen.

° Lic. in de geschiedenis. Fortem 43, 8190 Alveringem

1. Een eerste — ge vulgariseerde — 'status questionis' nopens de uithoven van de voormalige premonstratenzer abdij te Veurne is de brochure: F. Becuwe, *Abt Christiaan Druve achterna. Fietstocht langsheen de bezittingen van de Norbertijner Sint-Niklaasabdij van Veurne*, VVV - Veurne-Ambacht, Veurne-Beauvoorde, 1986, (32 pp.). Deze bevindingen werden tevens samengebracht in de tentoonstelling "De dode hand van de Sint-Niklaasabdij" (Landhuis, Grote Markt Veurne, 1 juli - 15 september 1986, initiatief van Opbouwwerk IJzerstreek v.z.w.).

Korte Historiek

Omstreeks 1120 werd door Jan van Waasten, bisschop van Terwaan, in het kader van de Gregoriaanse Hervorming bij de parochiale Sint-Niklaaskerk te Veurne een augustijner gemeenschap gesticht. Enkele jaren later namen deze reguliere kanunniken, weliswaar nog steeds de regel van Sint-Augustinus volgend, de levenswijze van de H. Norbertus over.

“Propter tumultuosos populi inquietudines”³ werd de Sint-Niklaasabdij omstreeks 1170 buiten de ‘paelen’ van Veurne gebracht. Nabij de kapel van O.-L.-Vrouw Oostuit, waarover de Veurnse norbertijnen het patronaatsrecht hadden, verrees op de grond die ze van de zonen van Eustacius⁴ hadden verworven, een tweede Sint-Niklaasabdij. Deze norbertijner abdij werd in 1578 op een ingrijpende wijze uit defensieve overwegingen en naar een ‘voorstel’ van het Calvinistische tienhoofdige comité door de stadsmagistraat afgebroken⁵. De toen gevluchte witheren keerden vanaf 1583 geleidelijk terug naar Veurne, en meer bepaald naar hun refugium langsheen de voormalige Roggestraat ‘intra muros’. Onder het abbatiaat van Filip Van Damme (1588-1616) en — in nog grotere mate — onder dat van Christiaan Druve (1616-1636) werd dit refugehuis uitgebreid tot een nieuw abdijcomplex, de derde Sint-Niklaasabdij.

2. Zie: Cl. Watrin, *Les bibliothèques d'abbayes médiévales. Quelques exemples en Belgique*, Bruxelles, 1970, p. 18.

3. F. Vandeputte & C. Carton, *Chronicon et Cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis*, Brugge, 1849, p. 59 (“Privilegium et confirmatio dompni Desiderii Morinorum episcopi de translatione abbatiae ceterisque possessionibus eiusdem”).

4. “Terram ad orientem Furnensis oppidi, que fuit filiorum Eustacii, et curtem in eodem loco sitam” (F. Vandeputte & C. Carton, *a.w.*, p. 67: “Confirmatio dompni Alexandri pape tercii de altaribus nostris ceterisque bonis”, a° 1164). Zie hieromtrent: F. Becuwe, *Abbatiale landgoederen te Sint-Niklaas Beoosterpoort (XIIde-XVIIIde eeuw)*. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Veurnse witherenabdij Sint-Niklaas. (drukklaar).

5. N. Huyghebaert & H. Aneca, *Abbaye de Saint-Nicolas à Furnes*, in: *Monasticon Belge*, t. 3, Province de Flandre Occidentale, dl. 3, Liège, pp. 585-629, p. 618. Zie ook: P. Heinderycx, *Jaerboeken van Veurne en Veurne-Ambacht*, (uitgegeven door E. Ronse, Veurne, 1853, 4 dln.), dl. 3, pp. 126-127.

6. P. Heinderycx, *a.w.*, dl. 3, p. 223 (& noot1); A. Sanderus, *Flandria Illustrata*, Bruxellis, 1735, liber III, pp. 111-121.

Op het einde van de achttiende eeuw werd onder het Franse bewind — door de wet van 1 september 1796 — de derde Sint-Niklaasabdij, net als vele andere geestelijke instellingen, afgeschaft en geconfisceerd. In 1797 werd de witherenabdij als nationaal of zogenaamd 'zwart goed' verkocht⁷. Het verhaal van bijna zeven eeuwen premonstratenzers te Veurne werd daarmee abrupt afgesloten. Een nieuwe periode, gekenmerkt door een grotere secularisatie, trad in.

De grondverwerving "intra muros furnenses"

Belangrijk voor de kennis van de beginperiode van de derde Sint-Niklaasabdij te Veurne is de hogergenoemde "caerte figurative van de erfve van 't cloistre van Sint-Niklaas binnen Veurne...". Ze werd in 1644 op last van de magistraat van de stad en kasselrij Veurne opgemaakt ten behoeve van de amortisatie⁸ van een aantal binnen de stad gelegen abdijsgronden. Het plan in ondertekend zowel door Guilliamen Van Goorop als door de beter gekende Vedastus du Plouich. Van Guilliamen (of: Guillaume) Van Goorop weten we alleen dat hij van de burg van Veurne het Hof van Fonteynes te Pollinkhove in leen hield⁹ en reeds eerder, in 1638, een figuratieve kaart van de kuststreek van Duinkerke tot Nieuwpoort tekende¹⁰. De "caerte figurative" geeft een plattegrond van een deel van het zeventiende-eeuwse Veurne. Het betreft grosso modo de stadsgronden gelegen ten oosten van de thans nog bestaande Zuidstraat, ten zuiden van de eveneens bewaarde Klaverstraat en ten noorden en ten westen van de laatmiddeleeuwse vestingmuren (thans respectievelijk de Lindendreef en Karel Coggelaan). Binnen deze begrenzing

7. R.A.B., Franse Hoofdbesturen, Leie-departement, nr. 635 (Procès-verbaux de première enchère et d'adjudication définitive de la maison et dépendances formant la ci-devant abbaie de S. Nicolas à Furnes & Procès-Verbal d'estimation de la maison...); F. Vandepuute & C. Carton, *a.w.*, pp. 245-254. Zie ook: F. Becuwe & J. Termote, De Sint-Niklaasabdij van Veurne. Een bouwhistorische en topografische benadering, in: *De Gidsenkring. Orgaan van de Westvlaamse Gidsenkring*, jg. 24, 1986-nr. 5, 40 pp.

8. Amortisatie: overgang van onroerend goed in de 'dode hand'. Goederen in de dode hand: goederen die niet door erfrecht kunnen worden overgedragen.

9. L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Furnes. Coutumes de la ville et chatellenie de Furnes*, Bruxelles, 1896, t.1., pp. 335-336.

10. A. Verbouwe, *Iconografie der Gemeenten van West-Vlaanderen. Dl. 1. Iconografie van het arrondissement Veurne*, Brussel, 1950, p. 134, nr. 751.

bevond zich tot het einde van de achttiende eeuw de derde Sint-Niklaasabdij die — zoals al vermeld — op een refugehuis terugging¹¹. Op de figuratieve kaart staat het oude refugium aangeduid met “oudt huus” en “oude keucken ende ander oude huysinghen ende stallynghen” (fig. 1, nr. XV). Het had een L-vormig grondplan en de voorgevel ervan lag evenwijdig met de Roggestraat. “Inde jaere XVe” werd door keizer Karel V 1 gemet 17 roeden (d.i. 4.803,02 m²) grond, gelegen ten oosten van de Roggestraat, geamortiseerd¹². Heel waarschijnlijk is dit de oppervlakte van de grond die door abt Antoon Van der Donck (1458-1465) voor de som van 192 pond werd aangekocht¹³. Onder het abbatiaat van Walter Olerius, alias Waermaes (1465-1491) werd op deze grond binnen de stad Veurne een refuge gebouwd¹⁴. Onder de Calvinistische regering te Veurne (1578-1583) werden in 1580 “alle de canonicale, pastorale ende geestelicke huysen die binnen Veurne stonden vercocht”¹⁵. Het refugium van de Veurnse premonstratenzers werd door jonker Willem van Blois van Treslong¹⁶ aangekocht voor de som van 282 pond parisis¹⁷. In augustus 1583 werd de katholieke eredienst te Veurne hersteld¹⁸. De Veurnse norbertijnen konden naar Veurne terugkeren.

11. Niet alleen op fig. 3 staat het voormalige refugehuis afgebeeld, maar ook het plan van Veurne door Jacob Roelofs van Deventer (tussen 1559 & 1572) geeft een — zij het wel ietwat vagere — afbeelding van het toevluchtshuis.

12. In de kasselrij Veurne: 1 ha = 660 roeden, 1 gemet = 3 lijnen = 300 roeden (1 lijn = 100 roeden). Vandaar: 1 gemet = 4545,45 m², 1 roede = 15,1515 m² (Zie: P. Vandewalle, *Oude maten, gewichten, muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg*, Oostende, 1984). Zie de bijlage.

13. F. De Potter, F. Borre & E. Ronse, *Geschiedenis der stad en kastelnij Veurne*, (Gent, 1873, 2 dln.), dl. 2, p. 318.

14. *Ibidem*.

15. P. Heinderycx, *a.w.*, dl. 3, 173.

16. Voor wie over deze figuur meer wenst te vernemen, verwijzen we naar: B.A. Vermaseren, Twee onderzoeken over Vlaanderen en prins Willem van Oranje. II. r. Willem van Blois van Treslong (Trélon) als superintendent van West-Vlaanderen, 1579-1584. Een onbekende periode uit zijn leven; In: *Hand. Genootschap Geschiedenis Brugge*, LXXI, 1984, 1-2, pp. 5-96.

17. P. Heinderycx, *a.w.*, dl. 3, p. 174, noot 1.

Tot op zekere hoogte zou men een vergelijking met de Franse Revolutie kunnen maken. Tot op heden zijn de confiscaties onder de Calvinistische regeringen op het einde van de zestiende eeuw echter nog al te weinig bestudeerd..

18. N. Huyghebaert & H. Aneca, *a.w.*, pp. 617-618.

Daar hun abdij 'extra muros' evenwel verwoest was, nam abt Robrecht du Flocq met enkele van zijn kanunniken "syne sate in syn huys van refugie"¹⁹, dat aan de norbertijner gemeenschap was terug geschonken²⁰. Dat de norbertijnen weinig keus hadden, blijkt ondermeer uit een van 1588 daterende verklaring: "N'ont presentement cloistre ny chapelle convenable, ains seullement maison particuliere en la ville de Furnes assez honneste, et avecq raisonnable pourpris et jardinaige pour y eriger cloistre et chapelle cy aprez; sera besoing peu a peu a ce pourveoir, que ne se fera sans despence bien grande"²¹. Op 14 augustus 1583 verzoende de Ieperse bisschop Maarten Rythovius de kapel van de refuge en wijdde er het hoofdaltaar en het altaar van Sint-Niklaas²².

Tijdens het abbatiaat van Filip Van Damme, de opvolger van prelaat Robrecht du Flocq, bestond het voornemen om binnen de stad Veurne in de omgeving van het refugium een nieuwe abdij te bouwen. Het denkbeeld de Veurnse refuge in te richten tot abdij, werd echter al in 1546²³ door abt Antoon Lefevere (1541-1549) geopperd²⁴. In een brief aan de "heeren Burgemeesters ende Scepenen der stede van Veurne" verklaarde deze prelaat "dat zij onder andere ghoedinghe hebben een huys ende habitatie bijnnen ulieder stede van Veurne palende met zijnder erve ende hovinghe aen de bollewercke ende meuragie der selver stede, ter welcker huysede ende plaetse sy supplianten zijn doende diversche reparatiën ende reffexiën, omme alzoe bij dijen in toecommende tijden te moegen bij de

19. P. Heinderycx, *a.w.*, dl. 3, p. 223; A. Sanderus, *a.w.*, liber III, pp. 111-121: "... tandemque anno 1583, rebus compositis, in patriam rediit; suosque ex fuga Audomaropoli colligere coepit; ac Furnas reversus, in aedibus, quae prius refugii loco nostris esse concuerant, sedem fixit, veteri monasterio Auriaci Principio jussu penitus everso".

20. F. De Potter e.a., *a.w.* dl.2, pp. 324-325.

21. A.R.A., Papiers d'Etat et de l'Audience, Enquêtes ecclesiastiques, register 914, f° 69 r°.

22. F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, pp. 324-325.

23. Nieuwe stijl: tot 1575 kende men de oude jaartelling, waarbij het nieuwe jaar niet op 1 januari, maar met Pasen begon.

24. Omstreeks 1541 trachtten ook de duinheren van de naburige cisterciënzer abdij Ter Duinen zich binnen de stad Veurne te vestigen. Dit voornemen stootte echter op verzet van de magistraat van de kasselrij Veurne en van die van de naburige steden, waarop de cisterciënzer monniken dan ook van hun plan afzagen (P. Heinderycx, *a.w.*, dl. 3, pp. 266-270).

gratie Gods daer te resideren, ende alzoer porterijen²⁵ te vervorderen, als dat zij bij wercke ende anders souden moegen vercrijgen neeringe ende voorspoet". Vanuit die context vroeg prelaat Lefevere of "tselve zoude moegen bemuert ende besloeten zijn, zoo eest van noode dat deselve plaetse ende hovinghe de muerage beyden zijden souden moeten toegemaect zijn der alleye²⁶ ende meuragien der voirnoemde stede"²⁷. Op 11 februari 1547 verleende de magistraat aan de Sint-Niklaasabdij de machtiging de tuinen die op de bolwerken uitgaven, te ommuren, evenwel op voorwaarde "dat men tselve sal moeghen weren ende afdoen tallen tijden, tsij in tijden van peyse oft van oorloghe"²⁸. Onmiddellijk sloegen de religieuzen de hand aan het werk. Nauwelijks was de afsluiting voltooid, of de Veurnse magistraat, daarin gevolgd door de graaf van Roelux, gouverneur en kapitein-generaal van Vlaanderen, eiste de afbraak van de "afluiken ende cloture" die de norbertijnen het jaar voordien "ten twee plaetsen van (hun) hovijnghe, jehens de donnen ende upde mueren vander stede" hadden gemaakt. De omheiningsmuren van de "hovijnghe" aan de "zootzijde vander Rochestrade, dat es vanden boghen vander stede mueren nederwaert veertich voeten (d.i. ± 11,52 m)²⁹ verre vanden zelve boghen ende mueren vander stede, zo verre als onze erfve, hovijnghe ende mueren bestrecken" werden met enig "delay tot Sint-Jans daghe meidszomers incluz eerstcommende" neergehaald³⁰. Het zou duren — zoals we verder zullen zien — tot in de zeventiende eeuw vooraleer het abdijsgoed binnen de Veurnse muren opnieuw van een afsluiting zou voorzien zijn.

In het prille begin van de zeventiende eeuw werd door abt Filip Van Damme na een langdurig aandringen vanwege de bisschop van Ieper, de abt van Grimbergen en nuntius Ottavio Frangipani met de bouw van de nieuwe abdij begonnen. Een gelijkaardige moeizame

25. Porterij - porterie: 1. burgerij; de burgers, soms in tegenstelling met de handwerklieden 2. burgerrecht. (J. Verdam, *Middelnederlandsch Handwoordenboek*, 's Gravenhage, 1932, p. 472)

26. Alleye: omloop van een toren.

27. F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, pp. 319-320.

28. *Ibidem*, p. 320.

29. Voor een voet wordt doorgaans 28,8 cm gebruikt. (L. Devlieger, *De Duinenabdij te Koksijde. Iconografie en Archeologie*, in: *Biekorf*, LXI, 1960, p. 216).

30. F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, pp. 321-322.

start merken we eveneens bij de heropbouw van het augustijner klooster van Eversam te Stavele, alwaar de eerste steen pas in 1609 werd gelegd. De hoge leeftijd van abt Jacob van der Beke en de usurpatiepogingen van de bisschop van Ieper teneinde de episcopale inkomsten te vergroten, waren daarvan de oorzaak³¹;

Wat de Sint-Niklaasabdij betreft was het kanonieke bezoek dat de Ieperse bisschop in 1598 bracht, zonder gevolg gebleven. De dreiging van de vader-abt van de abdij van Grimbergen in 1601 de Veurnse religieuzen van hun gehoorzaamplicht te ontslaan als de bouwwerken niet vòòr 1 oktober zouden begonnen zijn, had evenmin enige impact op de Veurnse prelaat. Pas nuntius Frangipani kon prelaat Van Damme door zijn diplomatisch aanpak ertoe bewegen met de opbouw van zijn abdij te beginnen. Deze had daartoe weliswaar reeds materialen verzameld en een huis aangekocht, dat men wellicht mag vereenzelvigen met de “oude wonste vanden heere prelaet” (fig. 1, nr. 5; fig. 2, 2)³². Maar zich ontpoppen tot een echt bouwheer zoals zijn opvolger Druve er één zou zijn, lag abt Van Damme van nature niet. Hij was eerder een man van studie en gebed³³. Uiteindelijk werd dan dankzij de nuntiale stimuli in 1603 de eerste steen van de nieuwe kloosterkerk gelegd³⁴. Drie jaar later — in 1606 — verzocht prelaat Van Damme — met positief gevolg — de magistraat van Veurne “totter edificatie van heurlieder nieuwe kercke, die sy nu hebben begonst te maecken” een deel van het “Calverstraetken” te mogen incorporeren, evenals “een cleen deel vande achtererfve daerup ten eynde stoet een oude caducke schuere van thuyt genaempt St. Arnout, groot tselve deel van erfve vier en twintich roeden”³⁵. Op het figuratieve plan (fig. 1) is dat gedeelte van het “Calverstraetken” het langgerepte perceel ten noorden van de “kercke” (fig. 1, nr. XVI), dat met de letters “C” aangeduid is (zie ook fig. 2,2). De genoemde vierentwintig roeden (d.i. 363,64 m) hadden de norbertijnen nodig voor het verleggen van “den uyt-

31. Een monografie over de abdij van Eversam is in voorbereiding.

32. Deze oude prelaatswoning werd in 1568 gekocht door de hoogbaljuw, ridder de Loueuse. Reeds in 1574 verkocht deze het huis aan Jan de Wilde (G. Dalle, Veurne op het einde van de zestiende eeuw, in: *De Gidsenkring*, jg. 11, 1973 - nr. 2, pp. 2-8, p. 4).

33. N. Huyghebaert & H. Aneca, *a.w.*, pp. 618-619.

34. F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, p. 326.

35. Idem, dl. 2, pp. 326 & 326-327 noot 1.

wech ende passaige, behouvende voor de twee achterpoorten vande huysen van Jaecques Zannequin³⁶ (fig. 1, nr. 6) ende Pieter de Dois³⁷ (fig. 1, nr. 7)³⁸. Op het figuratieve plan (fig. 1) kan dit perceeltje, dat voorheen deel uitmaakte van “de achtererfve daerup ten eynde staet een oude caducke scheure van thuys genaempt St. Arnout”³⁹, gelokaliseerd worden ten zuidoosten van de “dissche huyskens” (fig. 1, nr. 9) (zie ook fig. 2, 2).

De opvolger van prelaat Van Damme, abt Christiaan Druve, richtte in 1617 een verzoek tot de magistraat van de stad en kasselrij Veurne om een aantal “huysen ende erven staende ande westzyde vande Rochestraete tot de Claeverstraete toe” te mogen kopen (fig. 3, nrs. 4 & 3; fig. 2, 3). Tevens hoopte de norbertijner prelaat de Roggestraat te mogen incorporeren, omdat anders “de ghementioneerde platsen ofte erven gheensyns en connen dienen voor het clooster”⁴⁰ (fig. 2, 3). Op 5 mei 1617 gaf de Veurnse magistraat zijn goedkeuring, evenwel op voorwaarde dat de prelaat “zyn huus daer hy presentelick inne woondt (fig. 1, nr. 5)⁴¹ met een deel vande erfve, metghaders zyn stallynghen ende brouwerie (fig. 1, nr. 10) daermede gaende tot het nieu huus van Joos Frederycx⁴² staende van oosten de Rochestrade jehghens over de Boterschaele⁴³” beloofde “omme aldaer in toecommende tyden de Latynsche schoole te houden”⁴⁴. Pas op 13 september van hetzelfde jaar kwam het tot een akkoord tussen de stedelijke magistraat en de Sint-Niklaasabdij, wellicht doordat de norbertijner prelaat, vooraleer de zware onderwijsopdracht te

36. Meer dan waarschijnlijk wordt met het huis van Jaecques Zannequin en dat van meester Jan Zanneken (uit de legende bij de ‘caerte figurative’ — zie de bijlage) één en hetzelfde bedoeld.

37. Zo was Joos Doye (legende bij fig. 1) wellicht de zoon van, of — zo niet — toch verwant met Pieter de Dois.

38. F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, pp. 326-327 noot 1.

39. Ibidem. Het huis ‘St. Arnout’ was een brouwerij die op de Houtmarkt ten westen van de vestingmuur en ten zuiden van de Calommegracht stond. Doordat de eigenaar, Geraert de Backer, de nieuwe religie had aangehangen, werd de brouwerij na de godsdienstberoerten verbeurd verklaard (G. Dalle, *a.w.*, pp. 4-5).

40. F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, pp. 327-328 noot 1.

41. Dit huis van de prelaat is de zogenaamde oude woonst van de prelaat omstreeks 1644. Zie eveneens noot 34.

42. Joos Frederycx = Joos Frederyck.

43. ‘De Boterschaele’ was het huis van Pieter Strael dat van oudsher zo genoemd werd. Het bevond zich op de hoek van de Zuivelmarkt (thans: Boterweegschaalstraat) en de Klaverstraat (G. Dalle, *a.w.*, p. 4).

44. F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, pp. 327-328 noot 1.

aanvaarden, van de schepenen het onderste uit de kan wou⁴⁵. Uit de schriftelijke bezegeling van deze overeenkomst⁴⁶ die pas mogelijk was mits een voorafgaande instemming van de abt-generaal van de orde van Premonstreit⁴⁷, blijkt dat van de hogergenoemde door de magistraet gestelde voorwaarde niet veel in huis is gekomen. De schepenen verbonden er zich in 1619 toe “te doen maken ende bestighen een gestichte omme de nieuwe schoolen neffens an het clooster, ter zulcker platse ende op zulcken voet als den voornoemden heere prelaet ende d’heeren van ‘t magistraet tsamen bequame zullen vynden, ende tzelve oock van alles onderhouden, mits den eyghendom daer van blyvende ende toebehoorende de zelve stede ende casselrie”⁴⁸. Anderzijds blijkt ook de prelaat niet te zijn geslaagd in zijn opzet gronden te verwerven. In 1621 richtte Christiaan Druve(us), de prelaat van de Veurnse norbertijner gemeenschap, zich dan ook tot de aartshertogen Albrecht en Isabella ten-einde “pour procéder au bastiment d’un aultre et nouveau cloistre en nostredicte ville de Furnes”, behalve hetgeen zijn abdij al bezit, “aulcunes maisons et heritages situez entour et environ leurdicte demeure et residence appartenants à quelques personnes particulieres” te mogen verwerven. In de Roggestraat wenste abt Druve al de huizen ten westen van deze straat, gaande van het hoekhuis van Pieter Coppens (fig. 3, nr. 3) zuidwaarts tot aan de vestingmuur van de stad Veurne. De op het van 1644 daterende figuratieve plan nog vermelde “oude scheure ende ander stallynghen” (fig. 1, nr. X) zijn wellicht de enige van alle toen aangekochte gebouwen, die toen nog overeind stonden. De andere huizen en bijgebouwen aan de westzijde van de Roggestraat hadden omstreeks die tijd al plaats geruimd voor de bouw van de “huusynghen vant nieuwe clooster, metten nieuwe thooren ende dormter” (fig. 1, nr. XII). Het lavatorium, de

45. F. Vandenberghe, *Geschiedenis van de Latijnsche Schoole en het Bisschoppelijk College te Veurne*, Veurne, 1952, pp. 31-32 (& noot 7); F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, p. 122 noot 2.

46. “Anveerdijnghe vande Latijnsche Schoolen by den abt ende religieuzen van St. Nicklaeys binnen Veurne, V= Juni 1619” (gepubliceerd in: F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, pp. 374-375).

47. F. Vandenberghe, *a.w.*, p. 33.

48. Op het figuratieve plan (fig. 1, nr. III) staat af te lezen dat daartoe door de stadsmagistraet in de Klaverstraat huizen werden aangekocht.

refter met erboven de slaapzaal, en de pandgang lagen over de Roggestraat, die aldus “verdonckerde” of geïncorporeerd werd. Aan de westzijde van “de verdonckerde Rochestraete” strekten het calefactorium, de winterrefter, een binnenplein en -tuin⁴⁹ zich uit.

De huizen en tuinen vanaf de woning van Pieter Coppens (fig. 3, nr. 3; fig. 1, nr. A1) op de hoek van de Rogge- en de Klaverstraat, tot en met het huis van Mailliaert Ghyselyncks (fig. 1, nr. 2)⁵⁰, meer westelijk gelegen in de Klaverstraat, wensten de Veurnse norbertijnen — net als in 1617 — ook bij hun binnen de stad gelegen abdijgoed te voegen. Op het erf van Mailliaert Ghyselyncks’ huis, dat in het zuiden aan de tuinmuur van “t huys van de Vlaamsche Schole” (fig. 1, nr. 3) evenals op een deel van het erf dat in het zuiden aan het huis van wijlen Jan Van Houcke in de Zuidstraat (fig. 1, nr. 4) grensde, speculeerde de Veurnse norbertijner gemeenschap eveneens. Voorts hadden de Veurnse premonstratenzers ook graag de grond tussen de aan de prelatuur (fig. 1, nr. 5) verbonden brouwerij (fig. 1, nr. 10) en de poort van het huis van meester Jan Zannequin, de schuren van deze woning en van die van Jossine de Doys (fig. 1, nrs. 6 & 7) inbegrepen, ingepalmd. Tenslotte beoogden de witheren ook de verwerving van het erf dat zich vanaf de achterpoort van het prelaatshuis noordwaarts tot aan de bolwerken van de stad met inbegrip van de huisjes⁵¹ nabij de stadsfortificatie strekte, zonder daartoe de straat tussen de Houtmarkt en de vestingmuur in te lijven⁵².

Het aartshertogelijke antwoord van 19 maart 1621 luidde “qu’ils puissent et pouvont acquerir et prendre possession des maisons et heritages cy-dessus mentionnés, sans pour ce mesprendre ni contrevenir aux ordonnances et placcarts disposants au contraire, dont leur avons dispencé et dispensons par cestes, pourveu toutes fois, et à charge, quils seront tenus incontinent apres ledict acquest obtenir lettres d’amortissement lesdictes maisons et heritages”⁵³. Niettegenstaande deze vorstelijke instemming hebben de Veurnse witheren

49. F. Becuwe & J. Termote, a.w., pp. 14-40.

50. Mailliaert Ghyselyncks = Mailliaert Ghyselins = Maillaert Ghyselinck.

51. Met huisjes of “maisonnetes” worden de “dissche huyssekens” bedoeld.

52. F. De Potter e.a., a.w., dl. 2, pp. 324-326 noot 2.

53. Ibidem.

toch niet alle beoogde huizen en gronden weten aan te kopen. Wellicht was “l’incommodité du peuple estant... intéressé et incommodé par la démolition et annéantissement de plusieurs maisons et rues entières que laditte abbaie at incorporé lors de sa fondation”⁵⁴ daar niet vreemd aan. De huizen, bijgebouwen en gronden ten westen van de Roggestraat kon abt Christiaan Druve stuk voor stuk verwerven. Dit gold evenwel niet voor wat aan de zuidzijde van de Klaverstraat beoogd werd. De “huusen toebehoorende de stede van Veurne” (fig. 1, nr. III), het huis en het erf van Mailliaert Ghyselinck (fig. 1, nr. 2), evenals het stukje grond nabij de woning van wijlen Jan Van Houcke (fig. 1, nr. 4) bleven steeds particulier bezit. Alles ten oosten daarvan werd wel abdijbezit (fig. 1, nrs. A1 & IV). De geplande uitbreidingen tussen de prelatuur en de vestingen werden eveneens gerealiseerd (fig. 2, 3)⁵⁵. Dat deze aanwinsten maar geleidelijk van het abdijcomplex deel gingen uitmaken, blijkt uit het feit dat de “huusen by den heer prelaet ghecocht” (fig. 1, nr. IV) en in de Klaverstraat gelegen, niet alleen nog in 1644, maar ook nog in 1653 verpacht waren. Voor deze “drie huuskens” inde de norbertijner gemeenschap toen 66 pond parisis. In 1787 is er van verhuring van huizen in de Klaverstraat geen sprake meer⁵⁶. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw hadden deze huisjes plaats geruimd voor een nieuwe keuken, washuis en brouwerij⁵⁷.

Opvallend is ook dat abt Christiaan Druve, in tegenstelling met zijn voorganger abt Filip Van Damme, niet alleen terreinwinst ten oosten van de Boterweegschaal⁵⁸ en Roggestraat, maar ook ten westen van de door hem tevens geïncorporeerde Roggestraat nastreefde (fig. 2, 3). De reden daarvoor is dat nà het abbatiaat van Filip Van Damme “het concept vanden bouw van het clooster wierdt verandert”⁵⁹.

54. Idem, dl. 2, pp. 331-332.

55. Hiervoor steunen we op de ‘caerte figurative’ van 1644 en op de ‘procès-verbaux’ (zie noot 7).

56. F. Becuwe, De uithoven van de Veurnse witherenabdij in de 17de en 18de eeuw (in voorbereiding).

57. F. Becuwe & J. Termote, *a.w.*, pp. 14-40.

58. Dit toponiem verwijst naar de zuivelmarkt die vroeger aldaar gelegen was (zie noot 43).

59. F. De Potter e.a., *a.w.*, 1873, dl. 2, pp. 327-328 noot 1; F. Becuwe & J. Termote, *a.w.*, pp. 14-40.

Uit het feit dat abt Christiaan Druve reeds “ten jare 1626 de fundamenten dede leggen vanden refter, der slaepsalen sijner cloosterbroeders, ende andere gerieflichheden”⁶⁰, kan tevens opgemaakt worden dat de Sint-Niklaasabdij na de goedkeuring van overheidswege, vrij vlug werk maakte van haar vooropgestelde terreinuitbreidingen. Bij Pauwel Heinderycx⁶¹ vernemen dat “dien bau in 1629 volmaect wierd, ende voorwaer seer schoon was”. Dit laatste wordt wel enigszins gerelativeerd door het verhaal daaromtrent van abt Druve’s opvolger Paul de Gomiécourt (1636-1653) in het jaar van zijn inauguratie. Het “voorseyde clooster js teenemael onvrij ende onvoorsien van mueren” (zie hoger). De religieuzen hebben maar een “stuck van dormijtor”. Daarenboven zijn ze “onvoorsien van een kercke, alleenlick hebbende eene capelle”. Een zieken- en kapittelzaal, “mitsghaders dierghelycke officinen hun noodich” ontbreken hun eveneens⁶². Aan de door abt de Gomiécourt beklagde onveiligheid kwam in 1637 al een einde. Na een “voorgaende communicatie ende agreatie” van de toenmalige hoogbaljuw en schepenen⁶³ werd een afsluitingsmuur gebouwd, evenwel niet naar de zin van eenieder. Dit blijkt uit een door de wethouders van Veurne ondertekende verklaring van 12 november 1642, waarin gesteld werd dat “den muer, ghemaect by den heere prelaet van ‘t clooster van St. Nicolais aldaer tot bevrijdinghe van ‘t selve clooster op den rampaerde vande selve stadt, gheen ondienst ofte jntrest ter weerdelt aen het ghemeente bryngt”. Integendeel, “de huysen vande jnwoonders worden daermede meer ghedeckt, dan zij en zijn van stadtsmueren, dienende oock voor een cieraet ende ornament vande voorseyde stadt; gheloovende oock, dat de fortificatie daermede niet en wordt vermindert maer vermeerdert, als wesende dobbel mueren vast aan den anderen gheankert, ten coste selfs vande stadt, ende met consente van het magistraet, die ‘t selve alsoo voor fortificatie ghejugeert heeft”⁶⁴. Twee jaar later werd deze schriftelijke getuigenis nopens die bewuste omheiningmuur (fig. 1, nr. XXVI) nog maar eens vernieuwd⁶⁵. Tussen de kloostermuur en de abdijgebou-

60. P. Heinderycx, *a.w.*, dl. 4, p. 55; A. Sanderus, *a.w.*, liber III, pp. 111-121: “Christianus Druveus... Anno 1626 jecit fundamenta dormitorii, rectorii, quorum structura anno 1629 est consummata”.

61. P. Heinderycx, *a.w.*, dl. 4, p. 55.

62. F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, pp. 329-330.

63. *Ibidem*, p. 330.

64. *Ibidem*, p. 330 noot 2.

65. *Ibidem*, pp. 329-330.

wen met aanpalende luthoven was omstreeks 1644 “eene haeghe met eenighe boomen” aangeplant (fig. 1, nr. XXVII).

Wellicht ondernamen de abten Druve en de Gomiécourt na deze uitbreiding van de twintiger jaren van de zeventiende eeuw, nog andere pogingen om hun abdijgoed ‘intra muros’ te vergroten. Het aankopen van twee huizen in de Zuidstraat en het verwerven van een “uytganck tot de Zuytstrate” (fig. 1, nrs. 19, 20, & 21) vòòr 1644 zou er kunnen op wijzen dat de Veurnse norbertijner gemeenschap de intentie had de abdij te laten grenzen aan deze straat (fig. 1, nr. I’). Zover is het evenwel nooit gekomen. Na 1644 is het abdijgoed binnen de stad Veurne niet meer vermeerderd. Abt Josse de Brauwere (1668-1688) deed in 1675 weliswaar een poging tot terreinuitbreiding, nadat de kloostermuur samen met de Veurnse stadsmuren, op bevel van Lodewijk XIV werd geslecht⁶⁶. Doch zijn verzoek om de grond tussen de voormalige omheiningsmuur van de abdij en de walgrachten van de stad te mogen inpalmen, stootte op verzet van de Veurnse stadsbevolking: “L’abbaye contient (déjà) dans son comprins la 6me partie de la ville”⁶⁷. Het voorbereidend werk was aldus onder de abten Van Damme, Druve en De Gomiécourt gebeurd. De verdiensten van hun opvolgers behelsden meer de verdere uitbouw en verfraaiing van het kloostercomplex binnen het door de genoemde abten afgebakende terrein⁶⁸.

We wezen er reeds op dat de “caerte figurative” (fig. 1) werd opge- maakt in functie van de amortisatie van enkele abdijbezittingen ge- legen binnen de zuidoostelijke sector van de stad Veurne. Het ter- rein dat met de letters ‘A’⁶⁹ wordt omljnd, omvat 3 gemeten 2 lijnen 89 roeden (d.i. 1,8015 ha). Het bezit ervan door de Sint-Ni- klaasabdij werd door de Spaanse koning Filips IV in een decreet van 25 oktober 1642 bekrachtigd⁷⁰. Van dit terrein werd — zoals we reeds meldden — 1 gemet 17 roeden (d.i. 4.803,03 m²) door keizer

66. P. Heinderycx, *a.w.*, dl. 4, pp. 269-270.

67. F. De Potter e.a., *a.w.*, dl. 2, pp. 331-332.

Vergelijk bij gelegenheid eens de figuratieve kaart (fig. 1) met het grondplan van de abdij omstreeks 1797, afgedrukt in: F. Becuwe & J. Termote, *a.w.*, p. 29.

68. Voor meer informatie hieromtrent zie: F. Becuwe & J. Termote, *a.w.*, pp. 26-40.

69. Op de authentieke kaart wordt dit terrein tevens met een rode lijn omgeven.

70. Zie de bijlage.

Karel V geamortiseerd. Dit stuk situeert zich op de kaart ten oosten van de Roggestraat (fig. 1, nr. III'). Het stuk ten westen daarvan, dat een oppervlakte van 8 lijnen 72 roeden (d.i. 13.212,11 m²) had, diende aldus nog te worden geamortiseerd. Het stuk grond "ten zuutwesthoucke metgaders ter west" van de met de letters 'A' afgebakende grond en omlijnd met de letters 'B'ⁿ, werd door prelaat de Gomiécourt "ghequiteerd". In ruil voor dit 1 gemet 13 roeden (d.i. 4.742,42 m²) grote stuk grond mocht abt de Gomiécourt al de met de letters 'C'ⁿ afgezoomde grond, die door de abdij al eerder was verworven (zie hoger), behouden. De oppervlakte van deze grond was identiek aan wat door de abdij zou worden afgestaan. Het omvatte de al eerder vernoemde "drie huusekens ter zuutzijde van de claverstraete", evenals de 25 roeden (d.i. 378,78 m²) "begrepen inde erve voor de poorte ende mes-makershuys" (fig. 1, nrs. IV & A1). De smalle strook grond gelegen tussen de kloosterpoort (fig. 1, nr. XVII) en het oostelijke gedeelte van de abdijkerk langsheen de noordmuur van deze kerk, behoorde daar eveneens toe. Dit repelperceel dat ooit deel uitmaakte van het "Calverstratken" had de abdij reeds sinds 1606 in haar bezit (zie hoger) (fig. 2,2). De gronden ten oosten daarvan, waarop omstreeks 1644 een "steenen duvecot, scheure ende ander edificien" (fig. 1, nr. XX) stonden, ressorteerden daar eveneens onder. Van deze met de letters 'C' afgelijnde gronden was evenwel al het 86 roeden (d.i. 1.303,03 m²) grote perceel, waarop het stenen duivenkot (fig. 1, nr. XX) stond, al in de 'dode hand' overgeheveld. Er restte aldus nog 2 lijnen 27 roeden (d.i. 3.439,39 m²) te amortiseren.

Door deze gronduitwisseling wachtten bijgevolg van hetgeen in 1642 door de Spaanse vorst aan de abdij officieel werd toegewezen, nog 5 lijnen 59 roeden (d.i. 8.469,69 m²) op amortisatie. In het totaal zouden aldus nog 7 lijnen 86 roeden (d.i. 11.909,08 m²) van de 'warme' in de 'dode hand' moeten overgaan⁷³. Of de amortisatie plaats vond, weten we niet. Wat wel vaststaat is dat deze gronden met de Franse Revolutie nog steeds in het bezit waren van de norbertijner abdij. Tevens valt op dat de in het werkdocument voorge-

71. Een gele lijn omlijnt deze gronden op het authentieke plan.

72. Een groene lijn omgeeft dit terrein op het authentieke document.

73. Met 'warme hand' wordt — logischerwijze — het tegendeel van 'dode hand' bedoeld (zie noot 8).

stelde grondenruil niet doorgestaan is. De percelen die door abt de Gomiécourt zouden worden “ghequiteert”, waren op het ogenblik van de confiscatie van de premonstratenzer abdij nog steeds niet vervreemd.

Tot slot mogen we dan ook concluderen dat deze voor de vroegste geschiedenis van de derde Sint-Niklaasabdij zeer informatieve “caerte figurative” nooit meer is geweest dan een voorontwerp, dat in opdracht van de Veurnse stadsmagistraat werd opgemaakt, maar op een onomkeerbaar verzet vanwege de Veurnse witheren heeft gestoten.

De voormalige St.-Niklaasabdij te Veurne

Fig 1. *Figuratieve kaart van de Sint-Niklaasabdij te Veurne, 1644.*

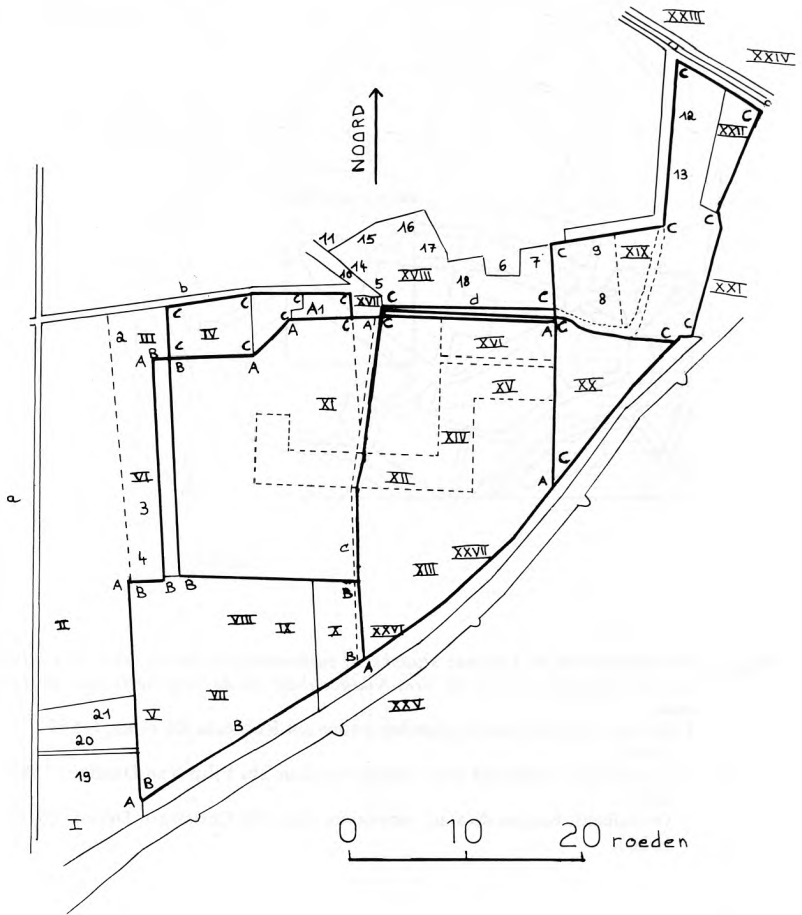
Legende

Al. 't huys van Pieter Coppen nu messe-makers huys; 2. 't huys van Maillaert Ghyselincq; 3. 't huys van de Vlaamsche schole; 4. 't huys van Jan Van Houcke; 5. d'oude wonste van den heere prelaet; 6. 't stal van mhr. Jan Zanneken; 7. de scheure van joncheer Joos Doye; 8. d'oude achter poorte; 9. dissche huyssekens; 10. de brauwerie; 11. 't huys van Joos Frederycq; 12. 't oude huys van den pastoor; 13. 't nieu werckhuys; 14. de nieuwe salette ende keucken; 15. nieuwe eet-kamers; 16. ghebroken meur jehens de pastoors erfve; 17. eenighe stallynghe; 18. zyn gast-kamers; 19. is den uytganck tot de zuytstrate; 20. is een huys ende erfve by den heer prelaet ghecocht; 21. is inthelycx een huys ende erfve ghecocht alsvooren.

I. huusen ende erfven van partyculiere persoonen; II. (idem); III. huusen toebehoorende de stede van Veurne, alwaer men (...) de scholen staet te maken; IV. huusen by den heer prelaet ghecocht, ende by hem verheurt; V. nieuwen meur besluten t' clooster; VI. meur van partyculiere huusen; VII. hovierhof; VIII. interije; IX. scheure ende meur; X. oude scheure ende ander stallyngghen; XI. plaetse vant nieu clooster; XII. huusynghen vant nieu clooster metten nieuwen thooren ende dormter; XIII. hovekens vande heeren religieusen; XIV. oudt huus; XV. oude keucken ende ander oude huusijngghen ende stallyngghen; XVI. kercke; XVII. poorte; XVIII. blomhof; XIX. poorte; XX. steenen duvecot; XXI. Turkeyen; XXII. canael; XXIII. steendam; XXIV. oostwaeterheck; XXV. dit is den muer vande stede van Veurne; XXVI. den meur vant clooster van St. Niclays; XXVII. eene haeghe met eenighe boomen.

a. Zuudtstraete; b. Claverstraete; c. de verdonckerde Roche straete; d. Calverstraeten alsnu besloten.

A,B,C.; zie tekst of bijlage.

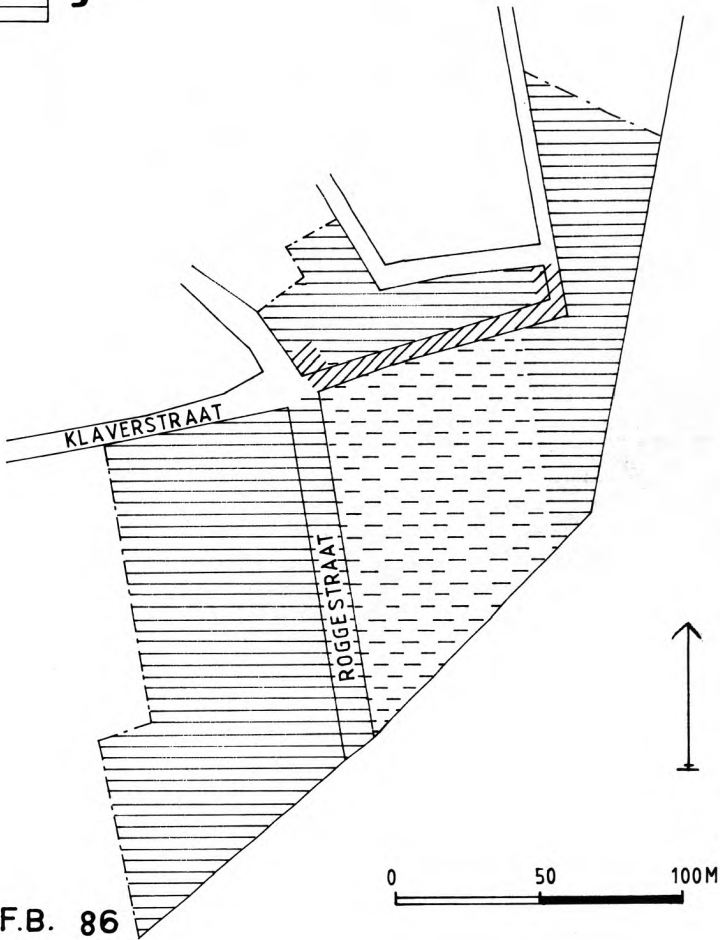
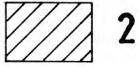
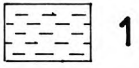

De voormalige St.-Niklaasabdij te Veurne

Fig. 2. *Grondplan van de Veurnse stadskern, zuidoostelijke sector, met de evolutie van het grondbezit van de Sint-Niklaasabdij in de 1ste helft van de 17de eeuw.*

1. Refuge met bijhorende gronden onder abt Robrecht du Flocq (1559-1588);
2. Grondbezit binnen de stad verworven door abt Filip Van Damme (1589-1616);
3. Grondbezit binnen de stad verworven door abt Christiaan Druve (1616-1636).

F.B. 86

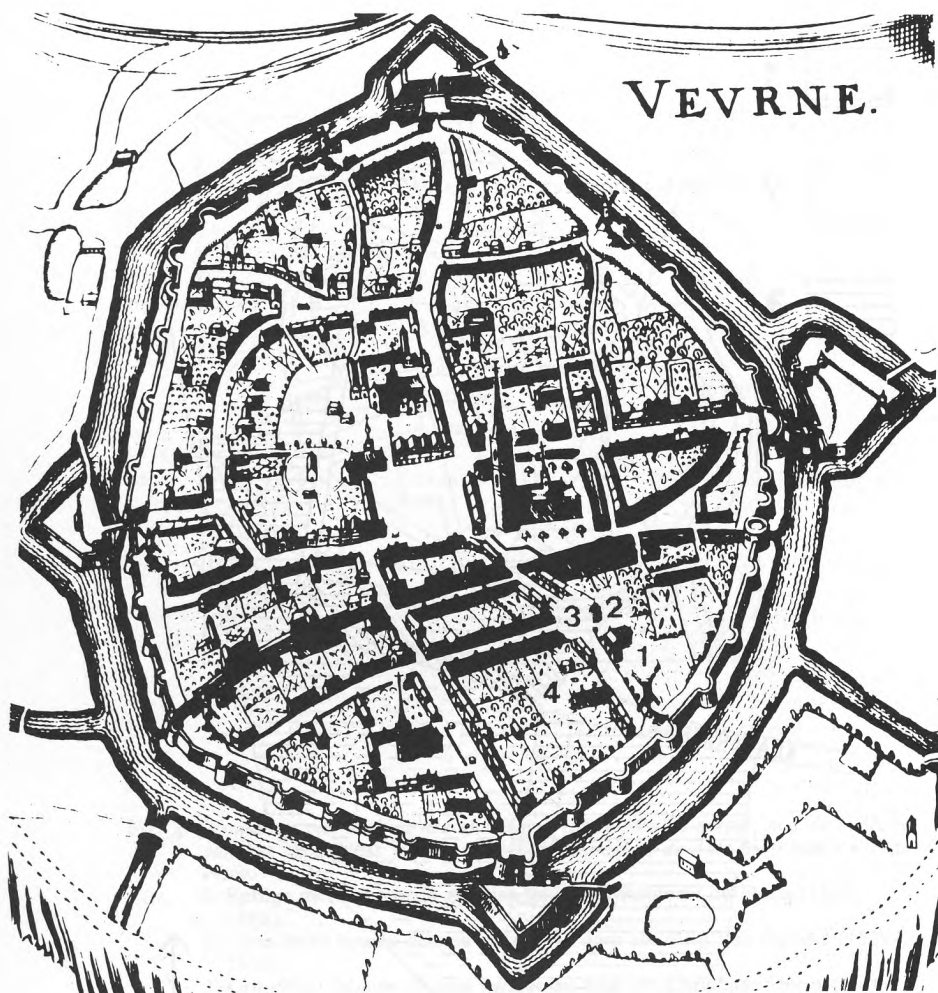

Fig. 3. Plan van de stad Veurne. Fragment uit de kaart van Veurne-Ambacht. Ets door Peeter Verbist, 1648. (Kon. Bibl. Brussel, afd. kaarten, archief abdij van Postel, album "Belgium Regium", dl. 3, b. 115).

De afbeelding van het refugium en het ontbreken van de abdijskerk wijzen erop dat dit fragment (of kartouche) een kopie is van een oudere kaart die tot kort vóór 1603 teruggaat. Waarschijnlijk hebben we hier te doen met een kopie van het verdwenen stadsplan dat in 1596 door Van Aerdenburch getekend werd (zie: G. Dalle, *a.w.*, p. 2).

1. Refugium. 2. Hoekhuis aangekocht door abt Van Damme. 3. Hoekhuis (het zgn. "messe-makers huys") verworven door abt Druve. 4. Huis en erf van Andries de Ceunynck.

BIJLAGE

Begeleidende tekst bij de figuratieve kaart van de St.-Niklaasabdij te Veurne, 1644. (fig. 1)

– *ABDIJ VAN 'T PARK HEVERLEE, fonds St.-Niklaasabdij te Veurne, niet-geïnventariseerd document.*

Caerte figuratieve vande erfve van 't cloistre van St. Nicolais binnen Veurne, ghemaectt by den onderschreven gheswooren landmeter der stede ende casselrie van Veurne dan iij^r ende andere volghende daghen des maent van february 1644, mette particulareteyt vande erfve die den heere prelaet van 't selve clooster zal behouden ende de gonne staende te quiteren, alles soo hiernaer volght

Eerst d'erfve afgheteeckent met een roo lynie ende mette letters 'AA', is de gonne eerst ghecomsenteert by de Conynckelycke Majesteyt aende heere prelaet by den decreete vanden 25 8 bre 1642 de welcke groot is bevonden...iij ghemeten ij lijnnen iij^{xx} ix roen.

Danaf datter is gheamortiseert by zijne keyserlycke Majesteyt Carolus den Vijfden inde jaere XV^r, oostwaert over de blaeu lynne toten nombre van ... i ghemet xvrij roen.

Rest noch vanden erfve inde zelve roode lynne begrepen westwaert over de zelve blaeu linie te amortiseren tot ... viij lijnnen Lxxij roen.

Danaf wort by den heer prelaet ghequiteert ten zuutwesthoucke van zelve erfve (te weten soo veele alsser licht over de blaeu lynie) metgaders ter westzijde vanden zelve erfve afgheteeckent met een gheluwe linie, ende mette letters BB een ghemet xij roen omme te moghen behouden alle de gene gheteeckent mette letters C, ende gheschildert met groen verve, als de gene liggende onder de drie huuskens ter zuutzijde vande Claverstraete, metgaders xxv roen begrepen inde erfve voor de poorte ende mes-makers huys gheteeckent mette letters A ende I, ende de gene beghinnende vande Cloosterpoorte oostwaert langst den noortmeur vanden ommeganck ende kercke, tottet oostende van de zelve kercke, op de breede van x voeten vande zelve meur noortwaert alles met ghelyck groene verve ende letters C vertoont, ende de gene met ghelycke letters ende verve vertoont oost van daer zijnde de gene daert steenen duvecot scheure ende ander edificien, innestaen metgaders canael by het oostwaeterheck, dus hier 't selve ... j ghem. xij roen.

Zoo datter vanden erfve begrepen in voorseyde roode lynie, boven de gonne gheamortiseert, maer en zoude resteeren noch t'amortiseren ende by den heere prelaet te behouden ende zelve roode lynie tot ... v lynien LIX roen. Zoo insghelix te amortiseren blijft de erfve daer de drie huusekens innestaen ter zuutzijde vande Claverstraete metgaders xxv roen begrepen inde erfve voor de poorte ende mes-makers huys, 'tsamen ... Lxiiij roen.

De voormalige St.-Niklaasabdij te Veurne

Item d'ervve van thien voeten breed lañghst den noortmeur vanden ommeganck ende jeghenwoordich kercke-meur als voorseit is alsoch ... ix roen.

Ende d'ervve daert steenen duvecot, scheure ende ander edificiën innestaen mettet canael (boven iiiij^{vj} roen, daert duvecot op staet 't welck is gheamortiseert) noch ... j lynné Liiij roen. Zoo't samen in alles noch te amortiseren ... vij lynnén iiiij^{vj} roen.

Wij als Landtmeter t'oorconde daghende daete alsboven
(get.) Guilliames Van Goorop
1644

Deze delineatie ende designatie met 't ghone dies aengaende ghedaen is gheschreven 't myner presentie ende interventie ten versoucke ende by laste van myne heere van 't magistraet deser stede ende casselrie van Veurne ende al 't selve is naer conferentie goet bevonden my t'oorconde.

(get.) Vedastus du Plouich Geometre.

DE BRUGSE DRUKKER JAN VAN DEN DALE, 1506-1564 of 65

A. SCHOUTEET°

Er wordt algemeen aangenomen dat Jan van den Dale van 1522 af in de gildeboeken van de Brugse librariërs wordt vermeld¹. Dit gilde groepeerde de boekschrijvers of kalligrafen, de boekbinders, de boekverkopers, de miniaturisten en later ook nog de drukkers en de schoolhouders². Ten onrechte, want reeds zes jaar te voren, in 1506, is hij tot dit gilde toegetreten, terzelfdertijd als drukker Hendrik van den Dale, die wellicht tot hetzelfde geslacht behoorde³.

Jan van den Dale was afkomstig van Antwerpen, zoals uitdrukkelijk bij zijn inschrijving als lid van het librariërs-gilde⁴ en verder nog op andere plaatsen in de gildeboeken staat aangegeven.

Van 1506 af betaalde Jan van den Dale regelmatig zijn jaarlijks gildегeld tot in 1550. Daarna deed hij dit niet meer, zodat in de gilderekening van 1555 werd genoteerd dat hij reeds vijf jaar met zijn gildегeld achterstallig was⁵.

° Ere-stadsarchivaris; E. de Neckerestraat 10, bus 2, 8000 Brugge.

1. A. ROUZET, *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs belges des XVe et XVIe siècles...*, Nieuwkoop, 1975, p. 53.

2. A. Schouteet, *Inventaris van het archief van het voormalige gild van de librariërs en van de vereniging van schoolmeesters te Brugge*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, C (1963), p. 228-269.

3. Over Hendrik van den Dale zie onze notitie in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 12, 1987, kol. 201-203.

4. Brugge, Stadsarchief, Ambachten, *rekeningen van het librariërs-gilde 1454-1523*, fol. 155 v. (rekening over het jaar 1506): "Item, van Jan van Daelen, lybrariër, van Andwoorpen, als hy ghildebroeder ontfanghen was: XII gr.". - Verkeerd is dus de bewering van Gilliodts-Van Severen, *L'œuvre de Jean Brito, prototypographe brugeois*, Brugge, 1907, p. 270, dat de drukker Jan van den Dale reeds vóór 1454 lid van het Brugse librariërs-gilde zou geworden zijn.

5. *Ib.*, *id.*, fol. 158, 165, 172 v., 181, 183, 185, 187, 194, 196 v., 202; Brugge, Rijksarchief, Ambachten, nr. 207: *rekeningen van het librariërs-gilde 1523-1555*, fol. 1, 6, 11, 14, 16, 18 v., 23 v., 29, 34, 37 v., 42, 46 v., 50, 54 v., 58, 65, 71, 78, 84, 91, 99, 100, 102, 105, 109 v., 112 v., 115 v.

Reeds vòòr 1536 was Jan van den Dale ook lid van het handboogschuttersgilde van Sint Sebastiaan te Brugge⁶. Van dan af betaalde hij regelmatig zijn jaarlijkse bijdrage tot in 1556. Daarna verzuimde hij de betaling van zijn gildegeld tot in 1559. Maar in 1560 vereffende hij de achterstallen en betaalde verder jaarlijks zijn gildegeld tot zijn afsterven⁷, dat tussen 4 juni 1564 en 24 juni 1565 plaats had⁸. Terecht mocht dan in de volgende gilderekening genoteerd worden: "Jan van Daele, overleden et voorgaende jaer, dus hier: niet"⁹.

De reden waarom Jan van den Dale in de jaren 1550 zowel in het schuttersgilde als bij de librariërs gedurende respectievelijk vier en vijf jaar heeft nagelaten zijn gildegeld op tijd te betalen, ontgaat ons. Heeft hij tijdens deze perioden een crisis doorgemaakt of speelde zijn leeftijd daarbij een rol? In ieder geval moet hij toen reeds op gevorderde leeftijd gekomen zijn. Of dacht hij er aan zijn bedrijvigheid als drukker en schutter te staken? Wellicht dezelfde overweging lag waarschijnlijk ten grondslag aan de verkoop van een gedeelte van zijn drukkerij, samen met een hoeveelheid drukwerk en papier, in 1559, aan een andere Brugse drukker, nl. Quirinus van Belle, tegen de som van 3 pond 7 schelling 2 denier groot. Deze transactie verliep overigens niet zonder strubbelingen, vermits Jan van den Dale een proces bij de Brugse schepenbank moest voeren om de volledige betaling van de koopsom te vorderen¹⁰.

6. Brugge, Handbogenhof, archief van het St.-Sebastiaansgilde, vol. 1: *Ledenlijst aangelegd in 1514*, fol. 37 v.; en H. Godar, *Histoire de la gilde des archers de Saint Sebastien de la ville de Bruges*, Brugge, 1947, p. 154, waar het beroep van Jan van den Dale als miniaturist wordt aangegeven, terwijl in het origineel duidelijk staat: *prenter*.

7. *Ib.*, vol. 5: *rekeningen van het gilde 1536-1559*, fol., 15, 22, 35, 48 v., 66, 91, 105, 119 v., 134, 150, 164 v., 185, 205, 224 v., 246 v., 276; vol. 6: *rekeningen 1559-1583*, fol. 9, 18 v., 33 v., 53 v., 70, 81 v.

8. *Ib.*, vol. 6: *rekeningen 1559-1583*, fol. 95 v. (rekening over het dienstjaar 1564 juni 4-1565 juni 24): "Anderen ontfanck ghecommen van de dootschult van ghildebroeders die bin denzelve jaere overleden zyn: ... Item, ontfaen van de weduwe ende hoirs van meestre Jan van Daelen: VIII s. IIII d. gr."

9. *Ib.*, vol. 6, fol. 98 v.

10. A. Schouteet, *Documenten betreffende de Brugsche drukkers uit de 16e eeuw: Quirinus van Belle*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, LXXXIII (1940-46), p. 32.

Jan van den Dale woonde te Brugge in een huis aan de Steenhoudersdijk, meer bepaald tussen de Peerdenbrug en de Calisbrug, thans Meebrug geheten¹¹.

Jan van den Dale was ongetwijfeld een man van aanzien. Dat kan afgeleid worden uit het feit dat hij in de documenten meestal met de hoedanigheid van "meester" wordt vermeld, wat zeer uitzonderlijk is. Ook schijnt hij een betrekkelijke welstand genoten te hebben, wat blijkt uit zijn vrijgevigheid ten voordele van het librariërs-gilde. Zo droeg hij in 1506 ruimschoots bij tot de vervaardiging van een zilveren pax of paaisbord¹², in 1516 voor de aankoop van een zilveren kelk¹³, in 1518 voor de opschik van de gildekapel¹⁴ en verder

11. Brugge, Stadsarchief, *register van wezengoederen van Sint-Donaaszestendeel 1519-1535*, fol. 99 (aangifte van het wezengoed van de minderjarige kinderen van Jacob Heins en Marie Muls d.d. 1525 juli 27): ... eenen huuse met zynen toebehoorten, staende bin der voors. stede van Brugghe, voorhoofdende up Steenhauwersdyck, tusschen de Calisbrugghen ende 't Peerdebrughskin, daerinne Jan van Dale, de prentere, wuendt". - Deze tekst werd ook meegedeeld in L. Gilliodts van Severen, *a.w.*, p. 270.

12. Brugge, Stadsarchief, Ambachten, *rekeningen van het librariërs-gilde 1454-1523*, fol. 156 v. (rekening over het jaar 1506: "Ontfaen by my Griphoen Sohier den zesten dach in meye XVe ende zesse ter causen van een zelve paeysbart en die te doen maken ter begeerte van Jan van Daelen, librariër van Andwoorpen, onsen gheminde ghildebroeder, dewelcke Jan van Daelen gaf ghewillichlike daertoe: IIII s. II d. gr.". Zes andere leden van de Gilde gaven elk 12 d. gr. Dat waren: Lieven de Tollenaere, Jan Goossins, Willem de Brauwere, Hendrik van der Eecke, Lodewijk de Bloc en Griffioen Sohier, de toenmalige deken. In verband met dit paaisbord staat in de volgende rekening over 1507, fol. 157 v., nog volgende aantekening: "Item, tselverin paeysbart weicht zesse onciën ende XI inghelschen. Item, achteran als tselve paeysbart vulmaect was ende als de doorne innegheleyt was, so woucht meer XXI gr. XII myten. Ende meester Herman hiesch een pond grooten van fatsoene datter wel es an verdient was voor alle meesters. Aldus costede 't paeysbart: II lb. X s. gr.". Een paaisbord is een bord dat voor het nemen van den *paes* (het ontvangen van de vredeskus) werd gebruikt. Cfr. E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*, dl. VI, 1907, kol. 33-34.

13. *ib.*, *id.*, fol. 178 (rekening van het jaar 1516): "Item, dese naervolghende personen hebben ghegheven ter kelckewaert: ... Jan van Dale: XII gr.". Omtrent deze kelk komt in dezelfde rekening, op fol. 179 v., volgende aantekening voor: "Ghemaeckt een kelct van selver, den cop, plateelken ende een lepelken, weghende in selvere VII onsen ende IX inghelschen, ghecocht de onse van den selver V s. II d. gr., dus comt in gelde de somme van XXXVIII s. VI d. gr. Item, betaelt van fatsoene metten vergulden ende den voet te versilveren onder ende damelgiersel in 't plateelken, tsamen XXII s. gr."

14. Brugge, Rijksarchief, Ambachten, nr. 207, *rekeningen van het librariërs-gilde 1523-1555*, fol. 59 v. (rekening over het jaar 1538): "Item, dit naervolghende syn dieghuene die ghegheven hebben om den thuyen ende sygie te vermakene van der capellen: ... Meestre Jan van Dale: XII gr.". "Item, dit naervolghende syn dieghuene die betaelt hebben totten gardinen van der capellen aen die beelden: ... Meester Jan van Dale: XII gr."

leverde hij ook regelmatig financiële bijdragen voor het celebreren van missen¹⁵.

Van de echtgenoten van Jan van den Dale is niet eens hun naam bekend. Zijn eerste vrouw overleed in 1548 en naar aanleiding van haar afsterven betaalde haar echtgenoot haar doodschuld aan het librariërs-gilde¹⁶.

Toen Jan van den Dale zelf in 1564 of 1565 overleed werd zijn doodschuld tegenover het schuttersgilde betaald door zijn weduwe en zijn erfgenamen¹⁷.

Zoals het destijds de gewoonte was, zal Jan van den Dale waarschijnlijk met knechten gewerkt hebben, maar daaromtrent staan geen bijzonderheden ter beschikking. Daarentegen weten we dat hij leerknappen heeft opgeleid. Aldus nam hij in 1525 een zekere Pierken in de leer, en in 1532 werd hij door het bestuur van het librariërs-gilde voor de Brugse schepenbank gedaagd omdat hij weigerde 1 denier groot aan de klerk van het gilde te betalen voor elk van de twee leerknappen die hij "leerende ende houdende es binnen zynen huuse"¹⁸.

Alhoewel Jan van den Dale een halve eeuw lang als drukker te Brugge gevestigd was, toch is maar weinig omtrent zijn drukkersactiviteit bekend. In 1515 werd hem door de Brugse stadsregering een vergoeding van 4 pond groot uitbetaald voor het drukken van "tghuent dies ter blyder incomste van onsen gheduchten heere ende prince binnen deser stede ghetoocht was, ... omme dezelve prente den voors. gheduchten heere ghepresenteert te wordene"¹⁹. Dit druk-

15. *Ib., id.*, fol. 171, 174 v., 177.

16. *Ib., id.*, fol. 92 v. (rekening over het jaar 1548): "Item, ontfaen van Jan van Dale over de doorschult van zynder huusvrauwe: III s. IIII d. gr.", en fol. 100 v. (rekening over het jaar 1550): "Item, ontfaen over de doodschult van meester Jan van Dalens huusvrauwe: II s. VI d. gr."

17. Zie hoger noot 8.

18. Zie Bijlage.

19. Brugge, Stadsarchief, *rekening van de stad Brugge over het dienstjaar 1515 sept. 2 - 1516 sept. 2*, fol. 111 v., nr. 2: "Meester Jan van den Dale de somme van IIII lb. gr. ende dat over de vulle betalynghe van zynder moyte ende aerbeyt van gheprent t'hebbene de voorme ende figure van tghuent dies ter blyder incomste van onsen gheduchten heere ende prince binnen deser stede ghetoocht was ende dat by laste van der wet, omme dezelve prente den voors. onsen gheduchten heere ghepresenteert te wordene, dus hier de voors. IIII lb. gr."

werk mag in verband gebracht worden met het boekje dat in hetzelfde jaar 1515 te Parijs werd uitgegeven: "La triumpante et solemnelle entrée faicte sur le nouvel et joyeux advènement de très-hoult, très-puissant et très-excellent prince monsieur Charles, prince des Hespaignes, archiduc d'Austrice, duc de Bourgongne, comte de Flandres etc.... rédigée en escript par maistre Remy du Puys, son très humble indiciaire et historiographe"²⁰. In dit werk wordt een beschrijving gegeven met afbeeldingen van de versieringen te Brugge bij de Blijde Inkomst van aartshertog Karel van Oostenrijk, de latere Keizer Karel, op 18 april 1515. Door de stad werd aan Remy du Puys daarvoor een vergoeding betaald van 5 pond groot²¹, hetzij één pond meer dan voor het drukwerk van Jan van den Dale, dat wellicht minder uitvoerig was en minder of geen illustraties bevatte.

In 1517 heeft Jan van den Dale ook kaarten gedrukt voor het rederijksfeest, dat in dit jaar te Brugge plaats had²².

20. Een herdruk van dit boekje werd in 1849 door ons Genootschap, de toenmalige Société d'Emulation de Bruges, uitgegeven.

21. Brugge, Stadsarchief, *rekening van de stad Brugge over het dienstjaar 1514-sept. 2 - 1515 sept. 2*, fol. 127, nr. 4: "Remy du Puys, historiographe van onsen gheduchten heere ende prince, de somme van V lb. gr. hem by der wet gheordonneert ende toegeheleyt uut causen van der moyte ende aerbeyde by hem ghenomen in 't stellen in Walsche de triumphen van der incomste van onsen gheduchten heere ende prince binnen deser stede, dus hier de voors. V lb. gr.

22. M. Vandecasteele, *Een rederijksfeest te Brugge in 1517*, in *Jaarboek 1967 van de Koninklijke Soevereine hoofdkamer van Retorica "De Fontaine" te Gent*, p. 29.

BIJLAGE

1532 oktober 23. - *Op eis van het librariërgilde wordt Jan van den Dale door de schepenbank van Brugge veroordeeld tot betalen van 4 pond was ten behoeve van de gildekapel en tot 1 denier groot voor elk van zijn twee leerknepen aan de klerk van het gilde.*

Alzo deken ende eedt van der neeringhe van de librariërs, heesschers, betrocken hadden eerstwaerf voor mynheere den burchmeester van den courpse ende daernaer by zynen renvoye voor 't gheemeene college van scepenen der stede van Brugghe ter camere Jan van Dale, verweerere, ter causen ende omme dat hy refuseert ende in ghebreke hadde gheweest te willen ghevene IIII pond was ten goddelicken dienstwaert die men doet thuerliedre outare die dezelve neeringhe doet doen binnen den cloostere ende kercke van den Eechouuten staende binnen der voorn. stede, ende II gr. voor de clercq van derzelve neeringhe voor II leercnechten die de voors. verweerere leerende ende houdende es binnen zynen huuse, al volghende 't II article van huerlieden keure ende ordonnancie voortyts ghemaect ende hemlieden verleent by den voorsaten in wette die zy exhibeerden, tenderende ten fyne dat de zelve verweerere ghecondempneert zoude zyn in de voors. IIII lb. was ende II gr., te wetene voor elc leercnecht II lb. was ende I gr. voor den voorn. clercq, sustinerende daertoe wel ontfanghelic zynde.

Daerup de voorn. Jan van Dale in persooone andwoordende zeyde dat hy niet ignoreren en wilde hy en hilt twee cnechten, twelcke scamele kinderen waeren die hy van der strate omme godswille upgheraept hadde, daerof hy sustineerde onghehouden zynde eenich was of ghelt te moeten ghevene ghemerct dat zy de conditie niet en hadden noch en mochten gherekent zyn voor leercnechten want de conditie van leercnechten was dat die by huerliedre vadere oft andere huerlieden vrienden ende maghen besteet werden met eenen vryen meestere ende gheven zekere somme van ghelde by jaere omme neeringhe te leerene ende stellen ooc zekere van een zeker tyt daertoe wonene, twelcke zy cnechten al niet ghedaen en hadden, maer al tghuent dat hy hemlieden ghedaen heeft was omme godswille, nemende midsdien conclusie van niet ontfanghelic, quade cause ende quicte.

Up twelcke de voors. heesschers deden by Claeis Scoutheeten, huerliedre taelman, replicueren zeggende dat zy thuerliedre voordeele namen de kennesse by den voors. verweerere in der manieren voorscreven ghedaen, sustinerende dat zy sculdich waeren t'obtinerene in huerliedre voorgaende fynen ende conclusien, anscou nemende up 't inhouden van den IIen article van der voors. keure ende dat dezelve IIII lb. was ende II gr. een cleen principael es twelcke gheëmployeert wort in den goddelicken dienst van den outare van der voors. neeringhe, zo voors. es, omme t'onderhouden

van dien.

Ende de voors. verweere by duplicque ter contrarien zegghende dat hy ter causen van der voors. zyne cnechten daerinne niet ghehouden was.

Hendinghe partien al in 't lange ghehoort ende ghesien de voors. kuere, so was ende es de voors. Jan van Dale, verweere, by den voors. college van scepenen achtervolghende 't inhouden van den Ien article van der voors.kuere ghecondempneert te gheven de voors. IIII lb. was ende II gr., te wetene II lb. was ende I gr. voor elc van de voorn. zyne leercnechten omme tzelve was gheëmployeert te zyne in den goddelicken dienst ten outare van der voorn. neeringhe van der librariërs ende de II gr. over den sallaris van den voors. clercq van beede de voors. leercnechten.

Actum den XXIIIen in octobre in 't jaer duust vyfhondert ende XXXII.

- Brugge, Stadsarchief, *Civiele sententiën door schepenen van Brugge* gewezen over 1532-1533, fol. 25-26 v.

Afb. 1. Portret van D. de Haerne, 1880.
Steendruk, Fl. Van Loo, Gent. (Zie inventaris C 608 nr. 4).

INVENTARIS VAN HET ARCHIEF VAN DESIRE de HAERNE

B. JANSSENS de BISTHOVEN^o

Désiré de Haerne is geboren te Ieper op 4 juli 1804 en is overleden op 22 maart 1890. Hij was de oudste zoon van Pieter en van Sofia Van der Ghote, beiden overleden te Ieper respectievelijk op 1 juni 1849 en op 30 november 1839. Zijn oudste broer August is geboren te Ieper op 11 nov. 1806, werd priester en leraar in de retorica aan het kleinseminarie te St.-Niklaas, op 7 maart 1855 deken van Ninove, en is aldaar overleden op 2 oktober 1870.

Hun jongste broer Lodewijk, geboren op 15 maart 1817, gehuwd met Mathilde Rooman, was arrondissementscommissaris opeenvolgend te Eeklo, Turnhout, Gent en Tielt, waar hij overleden is op 4 maart 1887. Lodewijk de Haerne had drie zonen, Armand, Werner en Michiel. De dochter van deze laatste, Maria Louisa, geboren te Kortrijk op 21 augustus 1898 en overleden op 20 februari 1974, was weduwe van Jonkheer Leo van Nispen tot Sevenaar en woonde in Knokke. Zij was in het bezit van het archief van haar groot-oom en schonk het in 1968 aan het bisdom Brugge.

De papieren, druksels en werken van D. de Haerne zijn in het archief en in de bibliotheek van het bisdom gerangschikt en, wat betreft de archivalia, genummerd van C 591 tot C 624, summier beschreven in de *Inventaris van het bisschoppelijk archief van Brugge*, door B. Janssens de Bisthoven en Ch. De Backer, Leuven 1984, blz. 73-74.

Désiré de Haerne werd op 6 juli 1828 priester gewijd en op 17 maart 1829 als onderpastoor naar Moorslede gezonden. Na tien maanden dienst werd hij op 16 januari 1830 tot leraar benoemd aan het kleinseminarie te Roeselare, en op 26 juli 1830 werd hij naar Brugge verplaatst als onderpastoor op St.-Jakobs.

^o Ere-archivaris van het bisdom Brugge, Langestraat 21, 8000 Brugge.

1. B. JANSSENS de BISTHOVEN, *de Haerne Désiré*, in *B.N. (Biographie nationale)* dl 37, 1971, kol. 395-403

Op 3 nov. 1830 werd onderpastoor de Haerne als lid van het nationaal congres door het kiesdistrikt Roeselare gekozen. Hij bekwam ontslag als onderpastoor op 5 sept. 1831, om vrijer te zijn voor de werkzaamheden in de kamer, waar hij, met Alexander Rodenbach, als volksvertegenwoordiger door het kiesdistrikt Roeselare op 29 aug. 1831 was gekozen. Bij de kamerontbinding van 28 april 1833 verliet hij voorlopig het politieke leven en werd op 4 juli met David Verbeke aangesteld om het afgeschafte stedelijke college van Kortrijk als bisschoppelijk college weer op te richten. Hij gaf er de retorica, de wiskunde, alsook als eerste in België de staatshuishoudkunde. Bij de verkiezing van 29 febr. 1844 werd hij opnieuw tot volksvertegenwoordiger aangeduid, ditmaal voor het arrondissement Kortrijk. Daarbij bleef hij als leraar werkzaam tot aan zijn benoeming, in aug. 1852, tot inspecteur van de bisschoppelijke colleges in West-Vlaanderen. Op 29 dec. 1858 werd inspecteur en volksvertegenwoordiger de Haerne daarenboven benoemd tot directeur van de Zusters van Liefde in het gesticht voor doofstomme en blinde meisjes, Papenvest, te Brussel. Deze functies van inspecteur en directeur zou hij blijven waarnemen tot aan zijn benoeming tot rector van het Engels seminarie te Brugge, op 17 juni 1869. Toen had hij ook het inzicht een onderwijsinstelling voor dove kinderen in Engeland op te richten, hetgeen gebeurde te Handsworth Woodhouse op 9 juni 1870. Dit instituut werd in 1875 naar Boston Spa overgeplaatst. Intussen was het Engels seminarie werd op 16 aug. 1873 afgeschafte, en daarmee rectoraat van de Haerne beëindigd. Maar hij behield tot aan zijn dood zijn mandaat in de kamer, alsook de algemene leiding van het instituut te Boston Spa.

I. - DOCUMENTEN BETREFFENDE DE VERSCHIEDENE WERKZAAMHEDEN VAN D. de HAERNE

§ 1. Vorming

- C 596** 1. Praelectiones ad eloquentiam sacram praeparatoriae, de usu scripturarum sacrarum in eloquentiam sacram 1 register
2. Verscheidene onderwerpen, 91 folio's 1 register
Examina theologica et scripturistica in seminario Gandavensi habita, 1826-1828. - Matières des cours latins. - Le beau. - De la méthode de philosophie. - Doctrine d'autorité.

- Miracles. - L'autorité des noms. - Immortalité. - Réflexions métaphysiques. - Equilibre du mouvement. - La propre existence. - Les hommes et les animaux comme moteurs. - L'indifférence. - Sermon de Bourdaloue. - Difficulté du système de Lamennais. - Analyse des Soirées de St.-Petersbourg. - Introduction à la philosophie. - Discussion sur l'industrie linière. - Matières de cours divers. - De la certitude. - De iure et justitia. - De oratione.

§ 2. *Leraar en opvoeder*

- C 595** 1. Cours d'économie politique par D. de Haerne, 107 blz. 1 register
2. Cahier d'économie politique, appartenant à Louis Pavot; 1 register
- C 596** 4. Psychologie élémentaire basée sur la physiologie et appliquée par des figures à la jeunesse et surtout aux sourds-muets 1 register
5. De l'enseignement des sourds-muets, 1866 1 register
- C 597** 1. Du langage naturel des signes, 112 blz. 1 register
2. The natural language of signs by D. de Haerne, 170 blz. 1 register
- C 600** Capita quaedam excerpta e regulis Seminari Anglorum Brugis X, gedrukt 1864, Brugge, met vele aantekeningen van rector D. de Haerne, 1869-1873 1 register

§ 3. *Predikant*

- C 602** 1. Reeks van 33 sermoenen (enkele gedagtekend 1860, elk van ongeveer vier blz.) 31 in het Frans en twee in het Engels, voor de zon- en feestdagen 1 bundel
2-39. Reeks conferenties en sermoenen 39 stukken
2. Premier dimanche du carême, 25 blz.
3. La Passion du Seigneur, 4 blz.
4. L'Ascension du Seigneur, 7 blz.
5. La Pentecôte, 11 blz.

6. La fête du St.-Sacrement, à Ste-Marie en présence du cardinal, 10 blz.
7. Le culte de l'Eucharistie, 4 blz.
- 8.9. Deux sermons sur l'Immaculée Conception, 1837, 4 blz. en zonder jaartal, 4 blz.
10. Panégyrique de la Ste-Vierge, 22 blz.
- 11-12. Deux sermons sur la Ste-Vierge, 3 blz. en 10 blz.
13. Quatre conférences sur la Ste Vierge pour les dimanches du mois de mai, 20 blz.
14. Les humiliations de Marie, 6 blz.
15. La fête de St.-Louis de Gonzague, 21 juni, 10 blz.
16. La mort, 26 blz.
17. Jour des âmes, prêche à Ste-Catherine, Bruxelles, 2 nov. 1860, 36 blz.
18. Jour des âmes, 39 blz.
19. Les défunts, 6 blz.
20. Le purgatoire, 35 blz.
21. La fin dernière, fragment, 1 blz.
22. Le Jugement dernier, 26 blz.
- 23-27. Vijf Latijnse onderrichtingen aan de studenten van het Engels Seminarie:
 23. - Kerstmis, 1872, 14 blz.
 24. - Pasen, 1873, 12 blz.
 - 25-26. - Pinksteren, 1871, 16 blz; (1872?) 18 blz.
 27. - Tenhemelopneming van Maria, 1872, 14 blz.
28. Engels sermoen voor kinderen over God's genade en de dankbaarheid daarvoor, 29 juni 1844, 8 blz.
29. Sermon sur le baptême, administré sous condition à une sourde-muette, née en 1859 de parents protestants, 7 maart 1867, 4 blz.
- 30-33. Quatre allocutions de mariage:
 30. - te Izegem, 3 febr. 1864, 17 blz.
 31. - te Menen, 9 blz.
 32. - te Gent, 3 aug. 1875, 8 blz.

33. - Analyse d'une allocution de mariage, 4 blz.
34. La religion fondement de la morale et de l'instruction, 20 blz.
35. La conformité de notre conduite à la foi, 3 blz.
- 36-37 De goede tijding wordt aan de armen verkondigd; 4 blz. en 2 blz.
38. De deugden van de arbeiders en de werkgevers, tot de leden van het binnen-genootschap in de kapel van het St.-Jozef-hospitaal te Kortrijk, 25 nov. (1845?) 3 blz.
39. De noodzakelijkheid van het gebed, 3 blz.

§ 4. *Volkvertegenwoordiger*

- C 591-593** Lijsten van artikels van D. de Haerne in verband met zijn politieke redevoeringen en geschriften. 3 registers
C 591 1830-1865
C 592 1866-1877
C 593 1877-1889
- C 596** 3. Aantekeningen over politiek, geschiedenis, letterkunde en godsdienst 1 register
- C 599** Notes sur le Free Trade surtout d'après le Fair Trade, 1882-1885 1 register
- C 601** Verslagen en redevoeringen 1 register
De redevoeringen van D. de Haerne in de kamer zijn uitgegeven in de *Annales Parlementaires*.

§ 5. *Documentatie van D. de Haerne*

- C 593** Dagboek van geldelijke uitgaven, 1 jan. 1861 - 1 juni 1864. Lijst van artikels en werken, die te raadplegen zijn, 1883-1889 1 register
- C 595** Lijst van adressen, 39 blz. 1 register
- C 598** Aantekeningen over taalkunde 1 bundel
- C 606** 1. Studiebeurzen voor kinderen van protestantse bedienaren, 's Gravenhage, 1816 2 st.

2. Uittreksel uit een werk van kanunnik Flottes, professor in de wijsbegeerte te Montpellier, over F. de Lamennais.
3. Gedrukt uittreksel uit F. de Lamennais, *Des progrès de la Révolution*, 1826
4. "Bonne foi de MM. De Robaulx et Seron", door G. A.Spreumosa, Villers-l'Eglise, 1 februari 18321 stuk
5. Brieven van Henri D'Hondt, korporaal in het Franse leger, uit Milaan, Brescia en Castiglione, aan zijn nichten te Halluin, 1859 4 stuk
6. Beschrijving van een extase van de gestigmatiseerde Louise Lateau op 23 april 1869 1 stuk
7. Aantekeningen van D. de Haerne over zijn broer Louis, 1861-1875 2 st.
8. "Een parabel" door Vosken junior uit Gent 1 stuk
9. "La dinde et le cheval" (fabel) 1 stuk
10. Lijst van de kloosters van de Zusters van Maria in Engeland 1 stuk
11. Het lager onderwijs in Denemarken na 1857 1 stuk
12. Aantekeningen van D. de Haerne over Schaken, industrieel 1 stuk
13. Verslag over negen kantscholen in de dekenij Ninove 9 st.

§ 6. *Diploma's van wijdingen, benoemingen, vergunningen, decoraties, met bijhorende correspondentie*

- C 607**
1. Geboorteakte van Désiré de Haerne, 4 juli 1804 1 stuk
 2. Tonsuur, mindere orden en subdiaconaat, 4 jan. 1827 1 stuk
 3. Diakenwijding, 27 juli 1827 1 stuk
 4. Priesterwijding, 6 juli 1828
 5. Wijdingsbrieven van August de Haerne, 1830-1832 5 st.
 6. Benoeming tot onderpastoor te Moorslede, 17 maart 1829 1 stuk
 7. Vergunningen van jurisdictie voor predicatie en

- biechthoren, 1829-1865 7 st.
8. Médailles d'infamie van D. de Haerne en van zijn broer August 1829 2 medailles
9. Toelatingen tot het lezen van verboden boeken, 1830-1839 3 st.
10. Diplôme de membre de l'académie de l'industrie agricole, manufacturière et commerciale, Paris, 2 nov. 1833 1 stuk
11. Decoratie van het IJzeren Kruis, 2 april 1835 3 st.
12. Paspoort voor het buitenland, 13 aug. 1844 1 stuk
13. Ridder in de Leopoldsorde, 23 sept. 1843 4 st.
14. Briefwisselend lid van het "Leuvense tael-en letterlievend genootschap met Tyt en Vlyt" 18 dec. 1853 1 stuk
15. Officier in de Leopoldsorde, 9 juni 1854 4 st.
16. Ere-kanunnik, 20 jan. 1855 1 stuk
17. Ridder in het Legioen van Eer, Frankrijk, 27 nov. 1855 5 st.
18. Doctor Honoris Causa in Wijsbegeerte en Letteren. Leuven, 9 mei 1856 2 st.
19. Commandeur in de Leopoldsorde, 9 juni 1888 2 st.
20. Doctor Honoris Causa S. Theologiae, Rome, 23 jan. 1870 1 stuk
21. Geheim kamerheer van paus Pius IX, 24 okt. 1870; van paus Leo XIII, 11 april 1878 2 st.
22. Vergunningen om kruisen, medailles en rozenkransen te wijden, van Pius IX, 22 jan. 1875; van Leo XIII, 17 nov. 1885 2 st.
23. Commandeur in de orde van Christus van Portugal, april 1875 5 st.
24. Celebret voor Engeland, 13 juli 1877 1 stuk
25. Huisprelaat van Leo XIII, 7 nov. 1879 1 stuk
26. Groot Officier in de Leopoldsorde, 2 juni 1880 2 st.
27. Diploma van de gedenkpenning van het jubelfeest van 16 aug. 1880 aan de leden van het nationaal congres, 31aug.

1880	1 stuk
28. Commandeur in de orde van Karel III van Spanje, 3 jan. 1881	6 st.
29. Aanvraag tot de erkenning van adeldom, 1885	22 st.
30. Aanvraag tot het bekomen van de pauselijke adeldom 1886	3 st.
31. Groot lint in de Leopoldsorde, 1 juni 1888	3 st.
32. Doctor of Humane Letters of the National Deaf-Mute College, Washington, 8 mei 1889	1 stuk
33. Gedenkpenning van de hulde van de stad Kortrijk, 2 aug. 1931	1 medaille

§ 7. *Biografie en iconografie*

- N 62** Autobiografische en biografische aantekeningen en levensbeschrijvingen 1 bundel
- 3037** (Bibliotheek) Compte rendu de la fête offerte le 3 avril 1856 à ... D. de Haerne, Kortrijk 1856, 14 blz.
- C 624** Huldiging van D. de Haerne in 1856, 1878, 1880 en 1931 1 bundel
- C 608**
1. Iconografische documenten 1 bundel
 2. Steendruk portret, Brussel, 45 x 32 cm., volgens een tekening van J. Schubert, 1856 1 omlijst.
 3. Geschilderd portret, doek, 110 x 84 cm., gedagtekend en ondertekend Alexandre Thomas, 1859 1 omlijst.
 4. Steendruk portret, Gent, 27 x 30 cm., door Florimond Van Loo, 1880 1 omlijst.

II. - BRIEFWISSELING

§ 1. *Ontvangen brieven*

C 603	1. Adan A.J. (industrieel) 1838	1 stuk
	2. Alberdingk Thijm Jozef ² (letterkundige) 1861	2 st.
	3. Ame (genealoog) 1854	1 stuk
	4. Andries Jozef Olivier (kanunnik, lid van het nationaal congres) 1849-1878	9 st.
	5. Anelher C.,	1 stuk
	6. Ansend J.B. (vicaris-generaal) Keulen, 1862	1 stuk
	7. Anoul V.P.E. (minister van oorlog) 1852	1 stuk
	8. Baekers N. (priester) Eindhoven, 1873	1 stuk
	9. Baeten Johannes (kanunnik) Mechelen, 1859	1 stuk
	10. Bara Jules (minister van justitie) 1883	1 stuk
	11. Bartels Adolphe (politicus) Brussel, 1862	2 st.
	12. Beaucarne Edmond	1 stuk
	13. Beaucarne Urbain (priester) Gent, 1832	1 stuk
	14. Beernaert August (minister), 1878-1890	2 st.
	15. Bellefroid Lambert, Ministerie van binnenlandse zaken, 1879	1 stuk
	16. Benoît, P. (secretaris van de bisschop van Manchester) 1862-1890	5 st.
	17. Berten E. (minister van oorlog) 1858	1 stuk
	18. Berton Armand ³ (kunstschilder) Parijs, 1886	1 stuk
	19. Béthune Félix, ridder (lid van het nationaal congres, burgemeester van Kortrijk) 1848	1 stuk
	20. Bikkers Isaac ⁴ (pedagoog voor doofstommen) Rotterdam, 1890	1 stuk

2. L. KNAPPERT & P.J. BLOK, in *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden, dl 5, 1921, kol. 914-922.

3. M.L. BLUMER, *Berton Armand*, in *Dictionnaire de Biographie française*, Parijs, dl 6, 1954, kol. 254-255.

4. H.C.H. MOQUETTE, *Bikkers Isaac*, in *Nieuw Nederl. Biogr. Woordenboek*, Leiden, dl 4, 1918, kol. 148.

Inventaris archief Désiré de Haerne

21. Blaise A., Parijs, 1860-1861	2 st.
22. Boone Amaat (priester) 1862	1 stuk
23. Bossaert Hector (dienstdoende burgemeester van Ieper) 1890	1 stuk
24. Boucquéau Ernest (industrieel) 1856	1 stuk
25. Boussen Frans René (bisschop van Brugge) 1839-1847	3 st.
26. Bouvy Antoinette (doof, stom en blind) 1869	1 stuk
27. Braine-le-Comte "Chemin de Fer de Braine-le-Comte à Courtrai", 1863-1865	2 st.
28. Buls Karel (burgemeester van Brussel) 1883	1 stuk
29. Cambron François, Brussel, 1884	1 stuk
30. Carlier H., Parijs, 1862-1864	3 st.
31. Chazal Pierre (minister van oorlog) 1849	1 stuk
32. Claes Hendrik en Van Rijswijck Lambert, Antwerpen 1889	1 stuk
33. Clément Karel (principaal van het college te Kortrijk) 1848-1855	3 st.
34. Cochin Augustin, Parijs, 1862	2 st.
35. Cogels, baron, Antwerpen, 1840-1860	2 st.
36. Cols S. en Van Pelt V., Institut des sourds-muets d'Anvers, 1865	1 stuk
37. Conscience Hendrik, Kortrijk, 1857-1858	2 st.
38. Cornette Prosper, Luik, 1878	1 stuk
39. Cornthwaite Robert (bisschop van Beverley) 1870	1 stuk
40. Corselis Frans Thomas (vicaris-generaal) 1831	1 stuk
41. d'Anethan Jules, baron (minister, senator) 1845-1878	5 st.
42. Danneel Benoît en Mussely Karel (burgemeester en secretaris van Kortrijk) 1856	1 stuk

5. F. SIMON, *Corselis Frans*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl 5, 1972, kol. 234-239.

43. Dassy L.T., Institut des jeunes aveugles de Marseille, 1866 2 st.
44. Dathis A^e. (advokaat) Kortrijk, 1838 1 stuk
45. David J.B. (professor) Leuven, 1844 1 stuk
46. Dawson Edward, St.-John's Institution, Boston Spa, 1876-1890 4 st.
47. Debaere Jules, St.-Wilfrid's Rifzon, 1872 1 stuk
48. de Beauafort Henri, Comte, 1878 1 stuk
49. De Beck Fr., redactie van *Journal des Flandres*, 1831-32 2 st.
50. De Blicck C. (deken van Aalst) 1858 1 stuk
51. de Borchgrave Emile (diplomaat) 1872 1 stuk
52. de Borchgrave Jules (volksvertegenwoordiger) 1878 1 stuk
53. Dechamps Ad^r. (kamerlid) Jeneffe, 1851-57 3 st.
54. Dechamps Victor (kardinaal) Jeneffe, 1852-1881 4 st.
55. de Chimay Alphonse, prins, 1854-1862 5 st.
56. de Chimay Joseph, prins, 1854-1862 5 st.
57. de Chimay M. Joseph Guy, prins, 1886 1 stuk
58. De Coux Charles (medewerker van P. de Lamennais) 1831-32 13 st.
59. De Decker Benedictus (kanunnik) Gent 2 st.
60. De Decker Pierre (minister) 1833-1881 11 st.
61. Defoere Leo (lid van het nationaal congres) 1840 1 stuk
62. de Gerlache Etienne, baron, (lid van het nationaal congres) 1847 1 stuk
63. Degerickx Ed., Maatschappij van Nederlandsche Letteren "De Taal is gansch het Volk", 1861 1 stuk
64. de Grunne Eugène, graaf, 1 stuk
65. de Haerne Alice, dochter van Louis, 1887 1 stuk

6. *Bibliographie Nationale, 1830-1880*, Brussel, dl 4, 1897 blz. 6470

7. A. SIMON, Dechamps Adolphe in *B.N.*, dl 33, 1965-1966, kol. 187-224.

Inventaris archief Désiré de Haerne

66. de Haerne Aline, zuster van Désiré (religieuze) 1839
2 st.
67. de Haerne Louis (arrondissementscommissaris) 1843-
1882 18 st.
68. de Haerne Pieter (vader van Désiré), 1832 1 stuk
69. de Haerne-Rooman Mathilde (schoonzuster van
Désiré), 1882 2 st.
70. de Haerne-Van der Ghote Sophie (moeder van Désiré),
1843 1 stuk
71. de Haerne, een zuster van Désiré, 1883 1 stuk
72. de Haulleville, L. Gent, 1858 1 stuk
73. Deheselle Nicolas (bisschop van Namen) 1857 1 stuk
74. de Kerckhove Eugène^a (diplomaat, politicus) 1878
1 stuk
75. de la Marguerite Solan, Juvin, 1860 1 stuk
76. de Lamennais Félicité, 1830-1831 2 st.
77. Delaplace, Instituut voor doofstommen en jonge
blinden, St.-Médard lez Soissons, 1866-1868 3 st.
78. de la Rochejaquelin, gravin, Parijs, 1877 1 stuk
79. Delbeke K. en elf medeondertekenaars, Brugge, 1888
1 stuk
80. Delcour Charles (kamerlid) 1878-1889 2 st.
81. Delbeque Lodewijk (bisschop van Gent) 1833-4850
2 st.
82. Delefortrie (secretaris van het kiesbureau van
Roeselare voor het nationaal congres) 1830 1 stuk
83. De Lehaye Jozef (lid van het nationaal congres) 1878
1 stuk
84. de Liedekerke Beaufort Hadelin, graaf (kamerlid)
1854-1889 6 st.
85. della Faille de Leverghem Alphonse (kamerlid) 1865
1 stuk

8. J. WILLEQUET, *de Kerckhove Eugène*, in *B.N.*, dl 29, 1956-1957, kol. 732-734.

86. Delwart E., Gent, 1886 1 stuk
87. Demal L. en Meetens J., Brussel, 1890 1 stuk
88. Deman E.F., Londen, 1862 1 stuk
89. Demarteau J., directie van *Gazette de Liège*, 1860
1 stuk
90. de Méan (secrétaire du ministère de l'agriculture et du
commerce) Parijs, 1875 1 stuk
91. de Mélung L.V., Parijs, 1857 1 stuk
92. de Mérode Félix, graaf (lid van het nationaal congres)
1847 1 stuk
93. de Mérode Frédéric, graaf (aartsbisschop van Melithe-
ne) 1858 1 stuk
94. de Mérode Werner, graaf, 1863 1 stuk
95. de Montalembert Charles, graaf, 1853-1865 3 st.
96. de Moreau Adolphe, ridder (burgemeester van Wier-
de) 1845 1 stuk
97. De Myttenaere Frères (nijveraars) Moeskroen 1859
1 stuk
98. De Neve J. (rector van het Amerikaanse seminarie)
Leuven 1862 2 st.
99. De Neve J.-B., directie van *Journal des Flandres*
1831-1834 4 st.
100. De Pachtere Félix* (schoolmeester, schrijver, drukker)
1829 1 stuk
101. De Plasse Louis (student te Leuven) 1860 1 stuk
102. De Potter Louis (lid van het nationaal congres) Pa-
rijs, 1831-1832 4 st.
103. De Ram Pieter (priester) Mechelen, 1832-1833 5 st.
104. De Ré Pieter (pastoor) Oostnieuwkerke, 1829 2 st.
105. de Ribaucourt, gravin, 1851-1858 2 st.
106. de Roly, baron 1 stuk
107. de Saint-Genois Jules, baron, 1849-1852 3 st.

9. E. DE SEYN, *Dictionnaire biographique des Sciences, des Lettres et des Arts en Belgique*, Brussel, dl 1, 1935, blz. 321.

108. Descamps A.P.N. (directeur) Bonne Espérance, 1832
1 stuk
109. Desmedt Vincent (onderpastoor) Zwevegem, 1844
1 stuk
110. Desmet Eugène¹⁰ (politicus) 1833
2 st.
111. de Theux Barthelemy, graaf (kamerlid, minister) 1856
1 stuk
112. Devaux Jules (secretaris van Leopold I) 1862
1 stuk
113. Devos J.B., en 32 medeondertekenaars, Kortrijk, 1848
1 stuk
114. D'Haene Edward (pastoor) Bredene, 1859
1 stuk
115. d'Harcourt Hendrika, gravin (groot-meesteres van het huis van koningin Maria Hendrika) 1866
1 stuk
116. d'Hervey St. Denys, markgraaf, Parijs 1860
1 stuk
117. d'Hoffschmidt C.¹¹ (kamerlid, industrieel) 1864
1 stuk
118. Dhooghe L.G. (pastoor) Lootenhulle, 1852-1884
3 st.
119. d'Oultremont de Wégimont Octave, graaf (groot-meester van het huis van prins Filips, graaf van Vlaanderen) 1890
1 stuk
120. Duboisson J.F. (pastoor) Melle, 1832
1 stuk
121. Ducatillon en zonen (drukkers) Waregem, 1888
1 stuk
122. Duclos Adolphe¹² (kanunnik, historicus) 1880-1889
3 st.
123. Dulac, redactie van *Le Monde*, 1862
1 stuk
124. Dumonceau (afgev. beheerder van de bank voor landbouwkrediet) Brussel, 1865-1867
3 st.
125. Dumortier B.C. (kamerlid) 1832-1864
6 st.
126. Dupanloup Félix (bisschop van Orléans) 1872
1 stuk
127. Duvivier Charles (priester) Luik, 1831
1 stuk

10. P. BERGMANS, *Desmet Eug.*, in *B.N.*, dl 22, 1914-1920, kol. 773-775.

11. J. STRENGERS, *Index des éligibles au Sénat*, 1831-1893, Brussel, 1975, blz. 224.

12. A. SCHOUTEET en E.I. STRUBBE, *Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939)*, Brugge, 1950, blz. 92-93.

128. Etienne, Aartshertog van Oostenrijk, Grier, Tirol, 1866 1 stuk
129. Evers P.V. en Heeres .G., Piusgesticht, Amsterdam 2 st.
130. Faict Jan Jozef (bisschop van Brugge) 1890 10 st.
131. Faider Victor, New-York, 1863 1 stuk
132. Frisbee Samuel H., S.J., Leuven 1876 2 st.
133. Gaal Nicolaus (catecheet van de doofstommen) Vaciense, Hongarije, 1867 1 stuk
134. Gachard Louis (archivaris) 1 stuk
135. Gallaudet E.M. (president of the National Deaf-Mute College) Washington, 1867-1889 4 st.
136. Geefs W.H.P.¹³ (beeldhouwer) Antwerpen, 1857 1 stuk
137. Gendebien Jean François (voorzitter van het nationaal congres) 1832 1 stuk
138. Genotte (voorzitter van het centraal genootschap oudstrijders van 1830) 1881 1 stuk
139. Gerbet Philippe, redactie van *l'Avenir*, 1832-1833 3 st.
140. Gernay-Bouten, uitgever van *l'Echo de Courtrai* en van *De Zondagsbode*, 1849 1 stuk
141. Geyter Th. (secretaris van de Maatschappij ter bevordering der Nederlandse Taal en Letterkunde "Voor Tael en Kunst") Antwerpen 1852 1 stuk
142. Gillette J.B., Brussel 1881 1 stuk
143. Goffin E. (advokaat) Brussel 1884 1 stuk
144. Goffinet Adrien, baron (secretaris van Leopold II) 1857-1877 3 st.
145. Goncet, directeur van *Histoire générale des maisons souveraines*, Genève 1862 4 st.
146. Gonella Matteo, (nuntius te Brussel), 1854 2 st.
147. Goossens Pieter Lambert (kardinaal) 1889-1890 3 st.
148. Graux Charles (minister) 1883 1 stuk

13. M. DEVIGNE, *Geefs Willem* in *B.N.*, dl 30, 1958, kol. 393-409.

Inventaris archief Désiré de Haerne

149. Greindl Jules, baron (minister) 1878	1 stuk
150. Greindl Leonard (minister) 1856	1 stuk
151. Grillet Victor (secretaris bij de ambassade) Parijs 1832	1 stuk
152. Guerny (advokaat) Poitiers, 1831	1 stuk
153. Guet G., Buenos Aires, 1889	1 stuk
154. Guillery Jules (voorzitter van de kamer) 1880	1 stuk
155. Hachette Henri, San Francisco, 1851	1 stuk
156. Hadfield Charles, Instituut voor doofstommen, Boston Spa, 1876-1890	2 st.
157. Hage-Vuylsteke Adela, 1890	2 st.
158. Hapel J., Catholic University College, Kensington, 1876	1 stuk
159. Hasebroucq-Desmedt L., Komen, 1875	1 stuk
160. Haus Jacques (professor) Gent, 1829	2 st.
161. Heeres J.G. en Evers P.W., Piusgesticht, Amsterdam	1 stuk
162. Hellin, Parijs, 1858	1 stuk
163. Heyvaert Theodoor (gouverneur van Brabant) 1883	1 stuk
164. Huys Edward (deken) Poperinge, 1878	1 stuk
165. Huys H. (secretaris generaal ministerie van justitie) Brussel, 1866	1 stuk
166. Hyacinthe, broeder, Institut royal des sourds-muets et des aveugles, St. Lambrechts Woluwe, 1889	1 stuk
167. Ireland John (bisschop van St.-Paul, Minnesota, U.S.A.) 1882	1 stuk
168. Jacmart (generaal) Société antiesclavagiste de Belgique, 1890	1 stuk
169. Jacobs Victor (advokaat) 1866-1871	3 st.
170. Jaminé Joseph (lid van het nationaal congres, burgemeester van Tongeren) 1878	1 stuk
171. Jottrand Lucien (lid van het nationaal congres) 1833-1843	2 st.
172. Jourdain, redactie van <i>Le Patriote</i> , Brussel, 1890	2 st.

173. Jungmann Bernard (professor) Leuven, 1883 2 st.
174. Keller Emile, corps législatif, Parijs, 1862 1 stuk
175. Kersten Pierre¹⁴ (professor, stichter van "Journal historique et littéraire") Luik, 1837 1 stuk
176. Kervyn de Lettenhove Jozef, baron (minister) 1870-1870-1871 1 stuk
177. Kervyn de Volkaersbeke Ch.¹⁵ (kamerlid) 1878 1 stuk
178. Kindts P., S.J., Brugge, 1890 1 stuk
179. Kinet J.-B. (pastoor van Sint-Jan-Baptist) Namen, 1832 1 stuk
180. Koninckx Paul, Varsenare, 1883 1 stuk
181. Kruse O.F. (kanunnik) Gesticht voor doofstommen, Schleswig, 1868-1869 5 st.
182. Labis F.¹⁶ (theoloog, deken van St.-Brice te Doornik) Rome, 1847 2 st.
183. Lambert (kanunnik) Parijs, 1860 2 st.
184. Lambermont Charles, baron (secretaris-generaal bij het ministerie van buitenlandse zaken) 1877 5 st.
185. Lavans Fr., Chévremont H., Desart G. en Gourdin Ad., 1877 1 stuk
186. Lefebvre (dokter) Leuven 1876 1 stuk
187. le Hardy de Beaulieu Jean Adolphe (kamerlid) 1865 1 stuk
188. Leo XIII, 1884-1887 2 st.
189. Leopold I, 1859 1 stuk
190. Leopold (II) hertog van Brabant, 1857 1 stuk
191. Leopold II, 1878 1 stuk
192. Le Tellier (voorzitter van de commissie voor de vlasnijverheid) 1848 1 stuk
193. Leva Edward (pastoor) Merchtem, 1890 1 stuk

14. P. BERGMANS, *Kersten Pierre*, in *B.N.*, dl 10, 1888-1889, kol. 662-666.

15. J. STRENGERS, *Index...*, blz. 303.

16. *Bibliografie nationale, 1830-1880*, Brussel, dl 2, 1892 blz. 391.

194. Leval, redactie van *l'Union, journal de Courtrai et de son arrondissement* 3 st.
195. Liedts Charles (minister van financiën) 1854 1 stuk
196. Lippens B. (redacteur) Gent, 1832 1 stuk
197. Lukas Joseph, 1872 2 st.
198. Mac Male John (bisschop van Tuam, Ierland) 1861-1863 3 st.
199. Macchi Aloisius, Rome, 1887 1 stuk
200. Maes Petrus (kanunnik) Brugge, 1858-1861 2 st.
201. Mahieu Frans (advokaat) Brussel, 1860 1 stuk
202. Malou Jan-Baptist (bisschop van Brugge) 1851-1861 6 st.
- Handelingen van de bisschoppen*, B 117, 1856, 22 april en 12 nov; B 118, 1857, 22 april, 16 okt. en 14 nov; B 119, 1858, 17 dec.; B 121, 1860, 22 juni 7 st.
203. Malou Jules (minister) 1857-1872 2 st.
204. Marlin C. (kanunnik) Parijs, 1862 1 stuk
205. Maury A., Brussel, 1832 1 stuk
206. Meijlink (lid van de staten generaal) 's Gravenhage, 1860 5 st.
207. Mercier E. (minister) 1856 2 st.
208. Mergaert D. (kunstschilder) Doornik, 1878 1 stuk
209. Merry del Val R., 1881 5 st.
210. Minne F.E., Menen, 1832 1 stuk
211. Mechelen, secretariaat van het aartsbisdom, 1883 1 stuk
212. Molitor Emile, Kortrijk, 1880-1884 2 st.
213. Monet (apostolisch vicaris van Madagascar) 1849 1 stuk
214. Monfanz Ch. (voorzitter van het grootseminarie) Mainz, 1864 1 stuk
215. Moreau Ch., Parijs, 1831 1 stuk
216. Mulle P., Ieper, 1890 1 stuk
217. Mulliere F. (voorzitter van de katholieke kring) Moes-

kroen, 1884	1 stuk
218. Mutsaerts, J.A. (minister van katholieke eredienst) 's Gravenhage, 1860	2 st.
219. Nachtergaele Bernard (superior van het kleinseminarie) Roeselare, 1831-1833	3 st.
220. Neumann Kellermann, Zurich, 1860-1861	2 st.
221. Neut Amand (redacteur van <i>La Patrie</i> van Brugge) Gent, 1875	1 stuk
222. Nicolay, Brussel, 1833	1 stuk
223. Nieter G. (secretaris van de minister van binnenlandse zaken) 1885	1 stuk
224. Nizet F. ¹⁷ (bibliothecaris) Elsene, 1887	1 stuk
225. Norfolk, 1887	1 stuk
226. Nothomb Alphonse (kamerlid) 1881	2 st.
227. Olin N. (minister) 1883	3 st.
228. Parent J.B. ¹⁸ , (industrieel), Parijs 1856-1857	2 st.
229. Parmentier Ferdinand (leraar retorica) Kortrijk ± 1860	1 stuk
230. Pauline, 1890	1 stuk
231. Pect H.P. (directeur) Institution for the Deaf and Dumb, New-York, 1867	3 st.
232. Piercot G. ¹⁹ (minister) 1854-1857	2 st.
233. Pirard Fl. (vicaris-generaal) Namen, 1883	1 stuk
234. Pius IX, 1846	1 stuk
235. Pontus (generaal, minister van oorlog) 1888	1 stuk
236. Poplimont Ch. ¹⁹ (historicus, genealoog) Brussel, 1860	1 stuk
237. Portnam James O., Legation of U.S.A., Brussel, 1881	1 stuk
238. Raepsaet Richard (kanunnik) Gent, 1831-1833	9 st.

17. F. REMY, *Nizet François*, in *B.N.*, dl 33, 1965-1966, kol. 521-522.

18. J. STRENGERS, *Index...*, blz. 367.

19. L. TIERENTEYN, *Poplimont Charles* in *B.N.*, dl 18, 1905, kol. 32-33

239. Rampolla del Tindaro Mariano (kardinaal secretaris van Leo XIII) Rome, 1888 1 stuk
240. Rapaert de Graz²⁰ (publicist) Brussel, 1871 1 stuk
241. Reichensperger August (politicus) Keulen, 1878 2 st.
242. Reichensperger Peter, Berlijn, 1858 2 st.
243. Reiser Maximiliaan, Falkenstein, Beieren, 1872 1 stuk
244. Renders Petrus Jozef (deken)Ukkel, 1862 1 stuk
245. Renier Pieter Jan (schepen) Deerlijk, 1856 1 stuk
246. Riche E., Brussel, 1863 1 stuk
247. Robinson Wilfrid C., correspondent van *The Tablet*, Londen, 1887 1 stuk
248. Rodenbach Alexander (lid van het nationaal congres, burgemeester) Rumbeke 1865 1 stuk
249. Rogez Constantinus (pastoor) Zwevegem 1865-1889 1 stuk
250. Rogier Charles (minister), 1850 2 st.
251. Rolin-Jacquemyns Gustave (minister) 1882 1 stuk
252. Rooman, vader van Mathilde de Haerne-Rooman, Drongen, 1846 1 stuk
253. Sales Mary, St.-Mary's Abbey, Suffolk, 1876 1 stuk
254. Sanford, Legation of U.S.A., Brussel 1865-1890 4 st.
255. Schaken (industrieel) 1859-1878 11 st.
256. Schermer (consul) Amsterdam, 1878 1 stuk
257. Schermer-Smithuysen, Amsterdam, 1878 1 stuk
258. Schneider Frederic, Mainz, 1875 1 stuk
259. Sedille Ch. (vicaris-generaal) Zi Ka Wei, bij Sjanghai 1883 1 stuk
- 260-261 Shabar Ignace, directie van *La Epoca*, Madrid, 1881 1 stuk
262. Sinner, (industrieel), Brugge, 1858 1 stuk
263. Snellaert Ferdinand (dokter, letterkundige) 1849-1861 3 st.

20. A. DE RIDDER, *Rapaert de Grass Frédéric* in *B.N.*, dl 18, 1905, kol. 709-710.

264. Soenens Jozef Alfons (secretaris van het bisdom)
Brugge, 1886-1887 2 st.
265. Spencer J. Oscott, St. Mary's College, Birmingham
1876 2 st.
266. Staedtler J., abbé Seurelle, en Waille, Brussel 1832
2 st
267. Sterckx Engelbert (kardinaal) 1856-1858 9 st.
268. Tack Pieter (kamerlid) 1855-1890 6 st.
269. Tarte R. (industrieel) 1856-1859 4 st.
270. Terwangne Louis (industrieel) Rijsel, na 1844 1 stuk
271. Thiébauld Seraphin (minister) 1873 1 stuk
272. 't Kint de Roodenbeke Henri (senator) 1878 1 stuk
273. Ullathorne Willem Bernard (bisschop van Birmingham) 1869 1 stuk
274. Vaisse L., ministère de l'intérieur, institution impériale des sourds-muets, Parijs, 1867 1 stuk
275. Van Becelaere D. (taalkundige) 1862-1883 3 st.
276. Van Bommel Cornelius (bisschop van Luik) 1847
1 stuk
277. Van Boxelaere Livinus (kanunnik) Gent, 1859 2 st.
278. Van Cauwelaert J.-B. (pastoor van St.-Niklaas) Brussel 1858 3 st.
279. Van Geels (industrieel) Ittre, 1873 1 stuk
280. Vancromphout, Wetteren, 1878 1 stuk
281. Vandekerckhove F. (pastoor, lid van het nationaal congres) Rupelmonde, 1831-1832 7 st.
282. Van den Berghe Hendrik (kanunnik) 1890 1 stuk
- 283 Van den Bulcke L. (arrondissementscommissaris) Kortrijk, 1844-1845
284. Vandenburie, Ieper, 1833 1 stuk
285. Vandenhecke (secretaris van het bisdom) Versailles, 1848 1 stuk
286. Vandenpeereboom Alphonse, 1859-1881 4 st.
287. Vandenpeereboom J. (minister) 1884 1 stuk

288. Vandenpeereboom L., 1861 1 stuk
289. van den Steen de Jehay, Frédéric (graaf, secretaris van minister Beernaert) 1886 1 stuk
290. Van der Ghote Lodewijk, S.J., met een brief van J. Vanheck aan L. van der Ghote, 1833-1862 3 st.
291. Vandermersch C., Parijs, 1850 1 stuk
292. Van de Velde Jan Frans (bisschop van Gent) 1830 1 stuk
293. Van de Weyer Sylvain, (minister, lid van het nationaal congres) 1845 1 stuk
294. Van de Venne François²¹ (notaris) Zwevegem, 1856 1 stuk
295. Van Gestel A., S.J., Maastricht, 1889 1 stuk
296. Van Hecke A. (deken) Hulst, 1862 1 stuk
297. Van Hemel J.-B. (vicaris-generaal) Mechelen, 1858 2 st.
298. Vanhaeymissen F. (pastoor) Kerxken, 1835 1 stuk
299. Vanhoutte-Gillon, mevrouw, kantfabriek A. Gillon-Steyaert, Kortrijk, 1875 2 st.
300. Van Hove Bruno (vicaris-generaal) Brugge, 1880 1 stuk
301. Van Humbeeck Pieter (minister van onderwijs) 1880-1883 5 st.
303. Van Leecke (industrieel) Ieper, 1862-1879 3 st.
304. van Overloop J. (°Asse 1780-†1862) 1 stuk
305. van Praet Jules (minister van het koninklijk huis) 1859-1864 4 st.
306. Van Straeten (voorzitter Vlaamsch Verbond) 1858 1 stuk
307. Van Weddingen Jacques Louis (aalmoezenier van het hof) Laeken 1 stuk
308. Varenbergh (lid van de provincieraad) Gent, 1889 1 stuk
309. Vaughan Herbert (bisschop van Salford) 1877 1 stuk

21. J. STRENGERS, *Index...*, blz. 456.

310. Venens J., 1870 1 stuk
311. Vebeke David (lid van het nationaal congres, principaal van het college) Kortrijk, 1839-1861 4 st.
312. Vercruysse-Bruneel en Biebuyck A.J., *Chambre de Commerce et des fabriques, Kortrijk (met Mémoire sur le projet de canalisation de l'Escaut et de la Lys, 1838)* 1856 2 st.
313. Verduyn D.J. (lid van het nationaal congres, pastoor van St.-Niklaas, Gent) 1832-1858 2 st.
314. Vergauwen E., Scheldewindeke, 1881 1 stuk
315. Verheecke A.J., 's Gravenhage 1876 2 st.
316. Vermeulen-Decoene P., *Cercle commerciale et industriel de l'arrondissement d'Ypres, 1879-1883* 3 st.
317. Victor Vilain VIII, (broeder overste, broeders van O.L.Vrouw van Barmartigheid, Hospitaal Oliveten) Mechelen, 1890 1 stuk
318. Vilain XIII Charles, markgraaf (lid van het nationaal congres, minister) 1855-1856 2 st.
319. Vrindts (priester) Brussel, 1832 1 stuk
320. Veuillot Eugène, Parijs, 1863 1 stuk
321. Vuylsteke (zuster overste van het hospitaal) Kortrijk, 1884 2 st.
322. Wagner H., Instituut voor doofstommen, münd, Württemberg, 1869 12 stuk
323. Waille H., Brussel, 1833 1 stuk
324. Walsch J.A., *St. Joseph's Institution for the Deaf and Dumb Dublin, 1879-1884* 2 st.
325. Wasseige Armand (minister) 1870-1871 2 st.
326. Wauters (priester) Lier, 1832 1 stuk
327. Wiseman Nicolaas (kardinaal aartsbisschop van Westminster) 1846-1859 2 st.
328. Wiserman H., Hersfeld, Kurhessen, 1866 1 stuk
329. Woeste Charles, (minister) Brussel, 1878 1 stuk
330. Zomers J. (secretaris van het bisdom) Luik, 1883 1 stuk

331. Zwijsen Johannes (aartsbisschop van Utrecht) 1860
1 stuk
332. Een ambtenaar (onleesbare handtekening) Ministerie
van buitenlandse zaken, 1883 1 stuk
333. Brieven aan D. de Haerne zonder vermelding van
afzender 1845-1864 6 st.

§ 2. *Verzonden brieven*

- C 604**
1. Alberick Thijm Jozef (letterkundige 1861 1 stuk
 2. Antonelli Giacomo (kardinaal) 1870 1 stuk
 3. Benoit M. (secretaris van de bisschop) Manchester
1868 1 stuk
 4. Béthune Félix, ridder (burgemeester) Kortrijk, 1846
1 stuk
 5. Bousen Frans René (bisschop van Brugge) 1839-1841
2 st.
 6. Cappaert (aalmoezenier) Institut hospitalier des soeurs
de la miséricorde, Brussel, 1862 1 stuk
 7. Cogels Edward, Jozef, baron, 1860 1 stuk
 8. *Courrier des Pays-Bas*; aan de redactie van..., 1829
1 stuk
 9. d'Anethan Jules (minister), met twee brieven van de
gouverneurs van Oost- en Westvlaanderen aan de minister,
1846-1849 4 st.
 10. de Chimay Joseph Guy, prins, 1886 1 stuk
 11. de Haerne Auguste, 1829 1 stuk
 12. de Haerne Pieter en Van der Ghote Sofie, 1830-1832
3 st.
 13. Delebecque Lodewijk Jozef (bisschop van Gent) 1833
2 st.
 14. de Liedekerke Hadelin, graaf (kamerlid) 1875 1 stuk

B. Janssens de Bisthoven

15. de Mérode Frédéric, graaf, 1869	1 stuk
16. De Potter Louis ² (politicus) 1832	2 st.
17. de San Carlos, markies (ambassadeur van Spanje) Brussel, 1867	1 stuk
18. Dugniolle (directeur) 1879	1 stuk
19. Dulac, redactie van <i>Le Monde</i> , 1862	1 stuk
20. Etienne, aartshertog van Oostenrijk, 1852-1866	2 st.
21. Faict Jan Jozef (bisschop van Brugge), 1869-1887	3 st.
22. Ferrata Domenico (nuntius) 1888	1 stuk
23. Gilkens (procureur generaal) 1875	1 stuk
24. Goncet, Genève, 1862	1 stuk
25. Goossens Pieter Lambert (aartsbisschop van Meche- len) 1888	11 stuk
26. Harvey P. en Pect H.P., New York, 1867	2 st.
27. Haus Jean Jacques (hoogleraar RUG) 1829	1 stuk
28. <i>Journal des Flandres</i> ; aan de redactie van..., 1833	1 stuk
29. Keller (député du Haut Rhin) 1862	1 stuk
30. Kervyn de Lettenhove Jozef, baron, 1870-1874	2 st.
31. Leo XIII, 1878-1887	4 st.
32. Leopold I, 1847-1862	3 st.
33. Leopold (II), hertog van Brabant, 1859-1861	2 st.
34. Leopold II, 1874-1875	3 st.
35. Malou Jean-Baptist (bisschop van Brugge) 1849-1862	10 st.
<i>Collectio Epistolarum Pastoralium</i> , 7, 1856, 94-104: Rap- port sur le programme à adopter pour l'enseignement moyen, présenté à Mgr Malou.	1 stuk
C 487 College Kortrijk, 1857, één brief van J.B. Malou aan D. de Haerne	1 stuk
C 499 Colleges in 't algemeen, nr 147 en 149, 1858-1859: twee brieven van J.B. Malou aan D. de Haerne	2 st.

22. E. DE SEYN, *Dictionnaire biographique...*, Brussel, dl I, 1935, blz. 328.

	36. Manning Henri (aartsbisschop van Westminster) 1868	1 stuk
	37. Maria Hendrika (koningin der Belgen) 1866	1 stuk
	38. <i>Mémorial de Courtrai</i> ; aan de redactie van...	1 stuk
	39. Mulliere F., Moeskroen, 1884	1 stuk
	40. Neut, F. (redacteur <i>La Patrie</i>) Brugge, 1885	1 stuk
	41. Nolf Frans-Xavier (secretaris van het bisdom) Brugge, 1883	1 stuk
	42. <i>Nouvelliste</i> ; aan de redactie van..., 1840	1 stuk
	43. Piercot G. ²³ (burgemeester van Luik, minister) Luik, 1857	1 stuk
	44. Pius IX, 1846-1870	2 st.
	45. <i>Précurseur</i> ; aan de redactie van..., 1856	1 stuk
	46. Sanford, 1866	1 stuk
	47. Taal en Kunst; aan de directie van de Maatschappij..., 1852	1 stuk
C 499	83. Tanghe Pieter (secretaris van het bisdom) Brugge 1844	1 stuk
C 604	48. <i>Univers</i> ; aan de redactie van..., 1840	1 stuk
	49. Van der Ghote Louis S.J., 1833	2 st.
	50. Van Gestel A., S.J., 1869	1 stuk
	51. Vanhoeimissen (pastoor) Kerxken, 1835	1 stuk
	52. Van Rijswijck ²⁴ Jan (burgemeester van Antwerpen) 1889	1 stuk
	53. Van Severen Angelus (pastoor) Moen, 1857	1 stuk
	54. Wiskeman Hendrik (leraar aan het gymnasium) Hersfeld, Hesse, 1866	2 st.
	55. Brieven van D. de Haerne zonder vermelding van bestemming, 1855-1881	13 st.

23. Ch. DE THIER, *Piercot Gillaume*, in *B.N.*, dl 17, 1903, kol. 408-416.

24. M. OUKHOW, *Van Rijswijck J.*, in *Twintig eeuwen Vlaanderen*, dl 13, *Vlaamse figuren I*, Hasselt, 1976, blz. 399-402.

§ 3. *Brieven van derden, meestal over D. de Haerne*

- C 605**
1. Clément Karel (principaal van het college) Kortrijk, aan J.B. Malou, 1853 1 stuk
 2. Idem aan Pieter De Decker, 1855 1 stuk
 3. Colle J.B. (burgemeester) Lotenhulle aan de arrondissements-commissaris te Gent, 1852 1 stuk
 4. de Chimay, Joseph Guy, prins, aan een minister, 1889 1 stuk
 5. de Haerne-Roman Mathilde aan Armand de Haerne, 1883 1 stuk
 6. de Kerckhove Eugène aan August de Haerne, 1864 1 stuk
 7. De Meester P. (pastoor) aan de redactie van *Le Siècle*, 1832 1 stuk
 8. De Mulié-Vercruysse aan de kiezers van het district Kortrijk 1839 1 stuk
 9. De Decker Félix aan een dame, 1885 1 stuk
 10. De Ré Pieter (pastoor) Oostnieuwkerke aan Karel Verhelst, pastoor van Moorslede, 1839 1 stuk
 11. De Vos J. (pastoor) aan de redactie van *Le Siècle*, 1832 1 stuk
 12. d'Hoffschmit C. (minister) aan Louis de Haerne, 1851 1 stuk
 13. Ginder H., Kopenhagen aan Van Becelaere, 1862 1 stuk
 14. Howard O.O., War Departement, Bureau of refugees, freedmen and abandoned land, Washington, aan Sanford, 1860 1 stuk
 15. Johnson Guillaume (secretaris van de bisschoppen van Engeland) Londen, 1869 1 stuk
 16. Kortrijk, Comité cantonal pour le progrès de l'industrie linière, aan Leopold I, 1831-1865 1 stuk
 17. Le Glay (archiviste) Rijsel aan baron de Saint Genois, 1852 1 stuk
 18. Maes Petrus aan Louis de Haerne, 1860 1 stuk

19. Moncheur François (kamerlid) aan een collega, 1878
1 stuk
20. Naeghels Petrus (directeur van Spermalie) Brugge aan
J.J.Faict, 1887
1 stuk
21. Pius IX aan J.J. Faict, 1878
1 stuk
22. Respilleux B.J. (secretaris van het bisdom) Doornik
aan een directeur, 1882
1 stuk
23. Rodenbach Alexander (kamerlid) aan een collega,
1831
1 stuk
24. Schollaert F. (kamerlid) aan Jules Hoornaert, 1878
1 stuk
25. Tarte R. (industrieel) aan de redactie van *Mémorial de
Courtrai*
1 stuk
26. Vandekerckhoven P. (pastoor) aan de redactie van *Le
Siècle*, 1832
1 stuk
27. Visart de Bocarmé Léon aan Tack (kamerlid) 1878
1 stuk
28. Walies Alix aan Alice
1 stuk
29. Wiseman Nicolas (kardinaal) aan Amaat Boone, 1862
1 stuk

III. BIBLIOGRAFIE VAN D. de HAERNE

§ 1. *Bijdragen in de kranten*

C 609-623 Uittreksels uit de pers, 1830-1890, door D. de Haerne
geschreven, ondertekend en verzameld

C 609. 1830-1857	C 617. 1869-1873
C 610. 1858-1859	C 618. 1874-1876
C 611. 1680-1861	C 619. 1877-1878
C 612. 1862 en <i>Echo Belge</i> 1863	C 620. 1879
C 613. 1863	C 621. 1880-1883
C 614. 1864-1865	C 622. 1884-1886
C 615. 1866	C 623. 1887-1890
C 616. 1867-1868	

De analytische inventaris van deze verzameling is uitgegeven in de *Handelingen*, 109, 1972, blz. 98-122.

§ 2. *Werken van D. de Haerne bewaard
in de bibliotheek van het bisdom*

1. (3065) Denis Calvaert schilder, (Antwerpen 1545 - Bologna 1619) (*Messenger des sciences et des arts*) 1847, blz. 135-154.
2. (3046) De tongvallen van Groot-Brittanje in verband met de Vlaamsche of de Nederduitsche tael (*De Eendragt*) Gent, 1862, 32 blz.
3. (3049) De l'enseignement des auteurs païens (*Revue catholique*), Liège, 1863, 8 blz.
4. (3070) Allocution prononcée la 14 juillet 1855 à l'occasion de la bénédiction d'une cloche à Droogenbosch. Brussel 1855, 8 blz.
5. (3037. 3) Souvenirs historico-linguistiques du voyage d'un flamand dans la Grande-Bretagne (*La Belgique*) 1856, blz. 292-303; 337-355.
6. (3067) De l'avenir des voies navigables dans les bassins de l'Escaut et de la Lys, particulièrement de celles qui doivent relier la Lys au canal de Bruges, à l'Escaut et à Yperlée. Brussel 1856, 37 blz.
7. (3055) Considération sur l'enseignement mixte (= pluraliste). Brussel, 1856, 176 blz.
8. (3052) Tableau de la charité chrétienne en Belgique ou relevé des œuvres de bienfaisance dues principalement à l'usage des libertés inscrites dans la constitution belge de 1831. Brussel, 1857, 129 + 82 + 13 + 70 blz.
9. (3073) De la charité dans ses rapports avec la civilisation du peuple en Belgique. Brussel, 1859, 161 blz.
10. (3082) *La Spectateur Belge*, revue périodique paraissant le 1er et le 15 de chaque mois. Directeur: M. le chanoine de Haerne. Brussel 1857; Deel I: nr 2,5,6,7,8,9,10,11,12; Deel II: nr 1,2,3,4,6,9,10,11,12.
11. (3040) La question monétaire considérée en général et dans ses rapports avec l'Angleterre, la France, la Suisse et la Belgique. Brussel, 1860, 101 blz.

12. (3054) Discours sur la question de la monnaie d'or, prononcés à la chambre des représentants aux séances du 21 févr. et du 2 mars 1861. Brussel, 1861, 2 + 32 blz.
13. (3041) De la Chine considérée en elle-même et dans ses rapports avec l'Europe. Brussel, 1860. I-II + 73 blz.
14. (3037) De la centralisation anglaise. Brussel, 1861, 123 blz.
15. (3038) La question américaine dans ses rapports avec les mœurs, l'esclavage, l'industrie et la politique. Brussel, 1862, 72 blz.
16. (3037.1) The American question (vertaling van het voorgaande). Londen, 1863, III - 114 blz.
17. (3071) Oraison funèbre du comte Félix de Mérode pour la cérémonie de l'inauguration de son monument à l'église de Sainte-Gudule à Bruxelles. Brussel, 1863, 20 blz.
18. (3053) De l'enseignement spécial des sourds-muets, considéré dans les méthodes principales, d'après la tradition et le progrès. Brussel, 1865, 324 blz.
19. (3043) Des bourses d'études à propos de la réforme de l'université d'Oxford et des fellowship (*Journal de Bruxelles*, 1866, 30 mai, 4, 19, 23 et 30 juin) Brussel, 1866, 56 blz.
20. (3045) De l'éducation du peuple dans les anciens états à esclaves d'Amérique (*Revue Générale*) Brussel, 1867, 58 blz.
21. (3050) L'œuvre des sourds-muets et des aveugles, considérée en général et particulièrement dans les institutions dirigées par les congrégations religieuses en Belgique (Assemblée générale des catholiques en Belgique, Malines, 1868) Brussel, 34 blz.
22. (3070. 3) Paroles prononcées au jour des funérailles de M. Félix Struye-Provoost, décédé à Ypres le 9 avril 1870. Ieper, 1870, 5 blz.
23. (3058) Voorwoord van het vertaalde werk van O.F. Kruse, Essai sur la conciliation des méthodes dites allemande et française d'enseignement des sourds-muets. Kortrijk, 1871, XXI + 110 blz.
24. (3059) Rapport sur l'enseignement primaire obligatoire présenté au nom de la section centrale à la chambre des représentants, le 31 janv. 1872. Brussel, 1872, 14 + 138 blz.
25. (3051) Der Schulzwang vor der belgischen Kammer (Vertaling van het voorgaande) Passau, 1872, 18 + 128 blz.

26. (3042) Considérations sur l'enseignement obligatoire (*Revue catholique*) Leuven, 1875, 130 blz.
27. (3057) The natural language of signs (*American Annals of Deaf and Dumb*) Washington, 1875-1876, 57 blz.
28. (3056) La question scolaire (*Revue Générale*) Brussel, 1879, 19 blz. De Schoolkwestie, 23 blz.
29. (3060) Progrès de l'instruction primaire en Belgique avant et depuis 1842 (*Revue catholique*) Leuven, 1879, 11 blz.
30. (3061) Voortuitgang van het lager onderwijs in België voor en na 1842 (*De School*) 1879, 12 blz.
31. (3062) Report for 1879 of the Boston Spa Institution for Deaf and Dumb for England, Sheffield, 1879, 4 blz.
32. (3047) De Keltische tongvallen in verband met de Nederduitsche taal. Gent, 1880, 33 blz.
33. (3048) Coup d'œil historique sur l'art espagnol en rapport avec l'art flamand. Brussel, 1881, 108 blz.
34. (3070.2) Discours prononcé sur la tombe de M. Jules Tack, étudiant en droit à l'université catholique de Louvain, décédé à Courtrai le 9 févr. 1883. Kortrijk, 1883, 2 blz.
35. (3039) Analogies hiberno-flamandes ou affinités entre la langue irlandaise et la flamande (*Messenger des sciences historiques de Belgique*) Gent, 1884, 60 blz.
36. (3037.2) Analogies hiberno-flamandes. Réponse à l'article critique publié dans le *Gaelic Journal* de Dublin (*Messenger des sciences historiques de Belgique*) Gent, 1885, 18 blz.
37. (3068) Coup d'œil historico-linguistique sur le flamand dans ses rapports avec les idiomes et les dialectes germaniques de la Grande-Bretagne. Vocabulaire scoto-teutonique comprenant surtout les termes analogues au flamand usités dans la Basse-Ecosse. Gent, 1885, 238 blz.
38. (3044) Les Belges en Asie Mineure sous la domination grecque et romaine (*Revue catholique*) Leuven, na 1880, 23 blz.
39. (3069) De l'union des flamands et des wallons (*Revue Générale*) Brussel, 1888, 36 blz.
40. (3037.12) Allocution aux sourds-muets réunis à Bruxelles dans leur banquet annuel à l'honneur de l'abbé de l'Epée. Brussel (1888) 8 blz.

Monseigneur le directeur

Je ne puis vous
exprimer la peine que j'éprouve à la pensée
que bientôt vous n'allez plus quitter se me faire
un devoir de venir vous remercier pour toutes
les bontés que vous avez eues pour moi
pendant tant d'années. Je continuerai à
vous témoigner ma reconnaissance et en
prochant tous les jours pour vous

Agée ex. je vous prie Monsieur le directeur
l'assurance de mon profond respect et de
ma reconnaissance et gratitude

Votre très respectueux enfant
Antoinette Bouvy
Grande-maître et aveugle

Afb. 2 Brief van Antoinette Bouvy, leerlinge van het Gesticht voor doofstommen en blinden van de Zusters van Liefde, Papenvest te Brussel, aan Directeur D. de Haerne bij zijn benoeming tot rector van het Engels Seminarie te Brugge op 17 juni 1869. (Zie inventaris C 603 nr. 26).

IV. HANDSCHRIFTEN UIT DE NALATENSCHAP VAN
AUGUSTE de HAERNE²⁵

§ 1. *Leergangen* 12 registers

- C 596 6. Ethnologie
7. Du calendrier
9. Historia ecclesiastica (tot de 9e eeuw)
10. Histoire ancienne de Rome et de l'Italie
11. Praeambula in tractatum de actibus humanis
12. Annotationes in sacram scriptuam
13. Annotationes in theologiam dogmaticam
14. Annotationes morales
15. Commentaria in epistolas S. Pauli et epistolas catholicas
16. Eloquentia sacra

§ 2. *Sermoenen*

- C 596 18. Latijnse schemata voor sermoenen op zon- en feestdagen 11 registers
19. Vijf sermoenen voor de Advent. De doornenkroning van Christus. L'honneur de Dieu opposé au blasphème. La fin dernière. De deugden van de kloosterzuster. 1 register
20. Oratio funebris Ludovicae Mariae Aureliensis reginae Belgarum, 23 okt. 1850. Latijnse schemata voor de missiesermoenen van 1851 1 register
21. Latijnse schemata voor de missiesermoenen van 1854, en voor verscheidene gelegenheden, 1853-1857 1 register
22. Latijnse schemata voor sermoenen bij verscheidene gelegenheden, 1855-1867 1 register

25. Geboren te Ieper op 11 nov. 1806, als deken van Ninove aldaar overleden op 2 okt. 1870. Zijn geschilderd portret is bewaard te Ieper in het huis van de deken, Janseniustraat, 5.

BOEKBESPREKINGEN

W. VERBEKE, J. JANSSENS, M. SMEYERS (ed.), **Arturus Rex. Vol. I: Catalogus. Koning Artur en de Nederlanden. La matière de Bretagne et les anciens Pays-Bas**, Leuven, 1987, XX-322 blz., 24 ill., 1300 fr. (*Mediaevalia Lovaniensia*, series I studia XVI, ISBN 90 6186 243 4).

Koning Artur, Lancelot, Walewein, de ridders van de Tafelronde: het zijn nog steeds namen en begrippen uit mythologische verhalen die tot het collectieve geheugen van de westerse mens behoren. De hele middeleeuwse periode door hebben de Arturverhalen, van keltische oorsprong, een grote invloed gehad op de literatuur en de beeldende kunst. Het wetenschappelijk onderzoek betr. de Arturliteratuur en de doorwerking ervan in de cultuur wordt gecoördineerd door de "Société Internationale Arthurienne".

Van 22 tot 29 juli 1987 vond te Leuven het 15de congres van dit genootschap plaats. Naar aanleiding van dit congres van specialisten richtte het Instituut voor Middeleeuwse Studies van de K.U. Leuven, dat ook instond voor de organisatie van het congres, een tentoonstelling in onder de titel "Koning Artur en de Nederlanden". Op die manier kon ook een breder publiek kennis maken met de invloed van zowel de Middelnederlandse, de Franse als de Latijnse Arturliteratuur op de middeleeuwse cultuur van de Nederlanden. De combinatie van een tentoonstelling voor een geïnteresseerd publiek met een congres voor specialisten lijkt voor de hand te liggen. Toch komt die combinatie maar weinig voor. Het Leuvense initiatief zal hopelijk school maken, ook in steden zonder universiteit. Misschien kan een stad met een traditie inzake tentoonstellingen hier op inhaken bij de uitwerking van haar ambities als congrescentrum.

De tentoonstellingscatalogus, afwisselend in het Nederlands, Frans en Engels, is een mooie en goed toegankelijke publikatie, tegelijk ook van een hoog wetenschappelijk gehalte. Niet minder dan negentien auteurs, allen Leuvense mediëvisten van verschillende disciplines, hebben aan de catalogus meegewerkt. Toch is de catalogus een goed gestructureerd boek, met zes klaar afgelijnde hoofdstukken: een didactische inleiding over "Koning Artur in de Nederlanden" (hoofdstuk 1), een tweede hoofdstuk over "Arturstof in de Nederlanden", met behartigenswaardige bladzijden over Vlaams-Britse relaties in de middeleeuwen, gevolgd door het hoofdstuk "De latijnse Artur en de Nederlanden". In dit derde hoofdstuk komt vooral de verspreiding van de *Historia Regum Britanniae* en de *Prophetia Merlini* van Geoffrey of Monmouth aan de orde, maar het bevat ook een paragraaf over Arturmaterie in de Renaissance. In het vierde hoofdstuk, over de Franse

Arturliteratuur in de Nederlanden, wordt uitvoerig ingegaan op de belangrijke rol die vooral het oude graafschap Vlaanderen heeft gespeeld. Het voorlaatste hoofdstuk is dan gewijd aan de Middelnederlandse Arturroman, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen bewerkingen van franstalig werk (Chrétien de Troyes en de Lancelot-en-prose) en de oorspronkelijke Middelnederlandse Arturromans. Een kort laatste hoofdstuk (zonder tentoongestelde stukken) handelt over het "naleven van koning Artur" in de Nederlandse en de Franse literatuur.

De tentoongestelde reproducties en originele stukken kaderen steeds in één van de hierboven vermelde hoofdstukken (1-5). Voor de lezers van dit tijdschrift dienen hier volgende nummers uit de tentoonstelling te worden vermeld (we beperken ons in principe tot de beschreven originele stukken): twee kraagstenen van de Brugse stadhuisgevel (1376-79) met episodes uit het verhaal van Tristan en Isolde (nr. 2.2.5, p. 132-134); hs. 428 van de Brugse Stadsbibliotheek met de *Historia Regum Britanniae* van Geoffrey of Monmouth, 14de eeuw, uit de Duinenabdij (nr. 3.5.3, p. 177-180); hs. 479 uit dezelfde bibliotheek, met o.m. *De amore* van Andreas Capellanus, een "Latijnse roman" die verband houdt met de Arturmaterie, 13de eeuw, uit de Duinenabdij (nr. 3.5.4, p. 180-182); verschillende handschriften met werk van Chrétien de Troyes, die, zoals bekend, actief was aan het hof van Filips van de Elzas (nrs. 4.2, 4.3, 4.4, 4.5, p. 207-214); hs. 9243 van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek, een in 1468 te Brugge voltooid handschrift met de *Chroniques de Hainaut* van Jean Wauquelin (nr. 4.17, p. 239-241); de codex fr. 363 van de Parijse Bibliothèque Nationale met de Arturroman *Guiron le Courtois*, uit de bibliotheek van Lodewijk van Gruuthuse (nr. 4.20, p. 244-246); fragmenten, nu in Oxford, Bodleian Libray, Douce 383, vaneen rijk versierd Brugs handschrift, eind 15de eeuw, eveneens met *Guiron le Courtois* (nr. 4.21, p. 246-249); hs. 6 van de Gentse Universiteitsbibliotheek, *Tristan en prose*, tweede helft van de 15de eeuw uit het bezit van Jakob II van Gistel, heer van Dudzele (nr. 4.22, p. 249-251); de recent ontdekte fragmenten van een handschrift met *Yvain* van Chrétien de Troyes, ca. 1300, Brugge, Stadsarchief, Archief Adornes, nr. 244 (nr. 4.23, p. 251-252); hs. Leiden Universiteitsbibliotheek, Ltk. 1752, een ca. 1350 in West-Vlaanderen gekopieerde codex met *Lantsloot vander Haghedoochte* (nr. 5.22, p. 278-280); hs. 195 uit hetzelfde fonds, een eveneens ca. 1350 in West-Vlaanderen gekopieerd handschrift met de *Roman van Walewein* (nr. 5.3.1, p. 286-290); hs. IV 1059 van de Brusselse Koninklijke Bibliotheek, een fragment van een Westvlaams handschrift uit de eerste helft van de 14de eeuw met de Vlaamse *Roman van Moriaen* (nr. 5.3.2, p. 291-292).

Twee opmerkingen tot slot. Ill. 4, koning Artur in gevecht met de reus, uit hs. 880 van de Bibliothèque municipale van Douai, dateert niet van het einde van de 13de eeuw zoals twee keer wordt vermeld (als onderschrift en op p. XIX), maar is meer dan honderd jaar ouder, zoals overigens impliciet blijkt uit de tekst op p. 155-156. Zo goed als gelijktijdig met de catalogus

verscheen nog het artikel van K.G. VAN ACKER, "Neen toch, opnieuw Walewein van Melle?" in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Gent*, XL (1986, verschenen in 1987), p. 41-46. De oorkonde van de Gentse Sint-Pietersabdij met de eerste vermelding van deze "Artur naam" (Vualauuayns de Melne), een zg. schijnbaar origineel, dateert volgens Van Acker uit 1123 i.p.v. uit 1118 zoals de catalogus aangeeft (p. 113-115). Dit zou betekenen dat de eerste Vlaamse Walewein rond 1100 en ten laatste in 1109 werd geboren en dus toen deze naam heeft gekregen van zijn vader, Boudewijn van Melle.

N. GEIRNAERT

S. SUE & H. PEETERS, *Iusti Lipsi epistolae pars III 1588-1590*. Brussel, Kon. Academie Wetensch., Letteren en Schone Kunsten van België, Paleis der Academiën, 1987, 376 blz.

Het project van A. Gerlo en H. Vervliet, dat startte in 1968 met een inventarisatie van de correspondentie van J. Lipsius 1564-1606, zag in 1978, 1983 en nu in 1987 samen reeds 827 brieven gepubliceerd op een totaal van 4300. Duidelijk een project van meer dan één generatie dat tot nog toe naast Dl. 1 van de hand van Gerlo, Vervliet en M.A. Nauwelaerts, door M.A. Nauwelaerts en S. Sué (Dl. 2) en opnieuw S. Sué en H. Peeters (Dl. 3) voor zowat een kwart klaar kwam in 1988.

Gezien de grootte van de opzet liet A. Gerlo reeds afzonderlijke publikaties gebeuren van de correspondentie Lipsius-Plantin (1967, 211 brieven; in samenwerking met Vervliet) en de onuitgegeven correspondentie van Marix van St. Aldegonde (1985, 132 brieven).

Vergelijkbaar in opzet met de correspondentie-uitgave van Erasmus door de Britse historici P.S. en H.M. Allen (12 dln, Oxford 1906-1947) komen hier duidelijk alle namen van de Europese intelligensia voor, eind 16e - aanvang 17e eeuw. Een cultuurgeschiedenis van die periode schrijven betekent duidelijk wachten op de voltooiing van dit monumentale werk, waarvan de moeilijkheidsgraad bij de uitgave nog wordt verhoogd door de talrijke tekstbewerkingen door Lipsius zelf, de bijna lineaire schriftuur van Lipsius en het grotendeels ontbreken van recente biographica bij de geciteerde correspondenten en vrienden. Het humanisme uit de contra-reformatie kan dus voorlopig geen reliëf krijgen zolang dit oeuvre niet af is.

Boekbesprekingen

Wat deze publikatie voor Brugge betekent is vrij duidelijk. Verschenen in deel I 28, D1. II 24 en D1.III 8 brieven van en aan Bruggelingen in de periode 1574-1589, dan zijn er nog iets meer dan 70 voorzien voor 1591-1606. Zijn de belangrijkste vrienden uit de Delen I tot 3 Jan Lernout met 26, Victor Giselin met 12 en Dominiek Lampson met 7 brieven, dan blijven Lernout (+16) en Lampson (+15) in de latere periode als relatie doorlopen. B. Vulcanius komt voor met 12 eerder ambtelijke dan vriendenbrieven, F. Modius met 5, V. Giselin met 4 brieven. Nieuwe namen als J. de Damhoudere, W. Michiels, A. Richardot, L. vanden Wijngaerde, J.C. Xandrinus, I. Basseliers, T. Fitzherbert hebben net als de bekenden F. Nans, Fr. Lucas en natuurlijk C. Anchemant en H. Audeians, nood aan herinterpretatie binnen het Brugse humanistenmilieu.

A. DEWITTE

KRONIEK

PERSONALIA

In memoriam B. van de Walle – In december 1988 overleed te Etterbeek (Brussel) jonkheer Baudouin van de Walle. Hij was geboren in Brugge op 21 okt. 1901, als zoon van ridder Maurice van de Walle (voorzitter van de rechtbank te Brugge) en Valentine Visart de Bocarmé. De Brugse bevolkingsregisters leren dat hij op 22-jarige leeftijd als jonge leraar in Brussel zijn weg ging zoeken. Hij werd hoogleraar aan de Rijksuniversiteit van Luik, met als specialiteit de Egyptologie. B. van de Walle was medewerker aan verschillende tijdschriften en verzamelwerken, en schreef o.m.: *La transmission des textes littéraires égyptiens*, Brussel, 1948; *La chapelle funéraire de Neferirtenef*, Brussel, 1978; en *Voyage en Egypte de Vincent Stochove 1631*, Parijs, 1975. Hij publiceerde ook enkele artikelen in onze Handelingen, o.m. over de Brugse reder J.B. De Lescluze, die in de jaren 1820 heel wat oudheidkundige voorwerpen meebracht uit het Nabije Oosten (Handelingen XCVI, 1959, p. 64-88, en XCVII, 1960, p. 154-236; ook Hand. LXXI, 1928, p. 56-75; en Hand. CI, 1964, p. 119-147.)

B. van de Walle deed ook een paar belangrijke schenkingen aan de stad Brugge. Reeds in 1972 schonk hij uit de nalatenschap van zijn oom Albert Visart de Bocarmé, zoon van graaf Amedée, de vroegere burgemeester van Brugge, een uitgebreide verzameling stukken aan het Stadsarchief: affiches, foto's, gegraveerde naam- en publiciteitskaarten, spijksaarten e.a. gravures, stadsplannen, en 25 nummers registers en losse stukken, die voornamelijk biografieën en allerhande aantekeningen i.v.m. de Brugse geschiedenis bevatten. Door een legaat van B. van de Walle kwamen de Stedelijke Musea nu in het bezit van twee merkwaardige schilderijen uit de 18de eeuw: "Tijl Uilenspiegel en Lamme Goedzak" en "Schilder met doek onder de arm". Het zijn volkskundige werken in de stijl van J. Garemijn en mischien aan hem toe te schrijven.

A. Vandewalle

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Historische belangstelling en historische tijdschriften – P. Lenders' notitie *De historische belangstelling in Benelux en de historische tijdschriften*, in *Archief - en bibliotheekwezen in België*, LIX (1988), p. 127-31, die ook in de dagbladders enige belangstelling heeft gekregen, vestigt de aandacht op de groei van het aantal historische tijdschriften in België. Op basis van gegevens uit de Amerikaanse *Historical Periodicals Directory* concludeert Lenders dat er in heel België een ruime en algemene interesse bestaat voor het verleden, dat die interesse in hoge mate gaat naar

de regionale en lokale geschiedenis en de heemkunde en dat het onderzoek niet alleen gebeurt door academisch gevormde historici "maar evenzeer door een pleiade amateurs, heemkundigen, archeologen (sic), genealogen". In Nederland daarentegen zijn meer "prestigieuze bladen" ontstaan, gericht op een internationaal publiek. Lenders stelt zich de vraag of de volksmens er geen lokaal-historische belangstelling heeft.

Wie de "Boekenschouw" van ons tijdschrift al enige tijd volgt, weet dat (zeer) plaatselijke tijdschriften en lokaal-historische publikaties de markt overspoelen. Men kan zich de vraag stellen of deze trend alleen maar positief te noemen is. Kwaliteit en kwantiteit gaan niet noodzakelijk samen en inhaken op de retro-mode is niet hetzelfde als historische belangstelling.

Hoelang kan lokaal-historische belangstelling overigens nog gedijen wanneer men in het onderwijs geen algemeen-historische kaders meer krijgt aangereikt? In elk geval vormt de huidige overvloed aan historische publikaties een probleem voor de opstellers van historische bibliografieën, en naar alle waarschijnlijkheid ook voor bibliothecarissen en de gewone geïnteresseerden.

N.G

Historisch debat n.a.v. het Daensjaar – Omdat het 150 jaar geleden is dat priester Adolf Daens te Aalst geboren werd, heeft de Aalsterse gemeenteraad 1989 uitgeroepen tot Daensjaar. Het groots opgezette feestprogramma, dat gespreid wordt over het hele jaar, begon op 22 april jl. met een historisch debat in het cultureel centrum van de stad. Zes eminente historici zouden zich buigen over de vraag naar de wortels, de aanhang en de erfenis van de daensistische beweging. Tevens zou aandacht besteed worden aan de Vlaamse sociale strijd en aan de parallelle bewegingen in Wallonië en Nederland. Moderator prof. dr. Balthazar, gouverneur van Oost-Vlaanderen, drukte de verbazing van het panel uit over de aanwezigheid van ruim vierhonderd belangstellenden. Aan zo'n talrijk gehoor zijn historici niet gewend. Maar in Aalst is voor velen het daensisme nog geen geschiedenis en alle wonden zijn er nog niet geheeld.

Balthazar opende het debat met de opmerking dat uit de korte voorbereiding gebleken was dat er onder de panelleden maar weinig meningsverschillen waren over het daensistische fenomeen in de Belgische politiek. Maar al vrij spoedig bleek dat toch niet het geval te zijn.

K. Van Isacker (UFSIA) gooide meteen de stok in het hoenderhok door te poneren dat precies het "priester zijn" van Adolf Daens aan de grondslag ligt van het succes van zijn beweging en dat er zonder Daens wellicht geen dissidente kristen-democratie was ontstaan. Maar L. Wils (KUL) wees op het onbetwistbare feit dat de onafhankelijke "Kristene Volkspartij" overal in Vlaanderen was voorbereid. Aanvankelijk was ze een drukingsgroep

binnen de conservatieve Katholieke partij en niet alleen in Aalst kwam het tot een scheuring, maar in heel wat arrondissementen in Vlaanderen. De kersverse doctor in de geschiedenis F. J. Verdoodt ging heel wat verder door alleen maar van een "accident Daens" te spreken, binnen een veel ruimere en radicalere beweging die Daens nog lange tijd zou overleven. Hierbij willen we toch een persoonlijke bedenking kwijt. Wie op de hoogte is van het historisch onderzoek van de laatste tien jaar over de daensistische beweging, heeft kunnen vaststellen dat het nergens tot een breuk in de Katholieke partij gekomen is, vooraleer in Aalst de "Kristene Volkspartij" van priester Daens opgericht was. Hier rijst dan de vraag in hoeverre het voorbeeld van Aalst, waar een onberispelijk katholiek priester de gangmaker was, voor veel katholieken in andere gewesten een legitimatie was om tot de dissidente beweging toe te treden. M.a.w., zonder het fenomeen Daens zou de in vele gewesten actieve "Kristene Volkspartij" wellicht een drukingsgroep gebleven zijn en wellicht de motor van de gematigde kristen-democratie binnen de Katholieke partij - geworden zijn.

Hoe dan ook, prof. H. Van Velthoven (ADECHO) gaf in een glasheldere tussenkomst zijn visie over het daensistische fenomeen te Aalst. De afwezigheid van een ernstige liberale of socialistische oppositie in dat toen nog zeer katholieke arrondissement, het feit dat Charles Woeste - symbool van het reactionair politiek katholicisme - er de katholieke kamerlijst aanvoerde, de algemene verwachting dat de clerus afzijdig zou blijven aangezien het om twee katholieke partijen ging, en de aanvankelijk gematigde opstelling van de Gentse bisschop Mgr. Stillekens verklaren volgens de professor het ontstaan van de Aalsterse scheurpartij.

De weliswaar interessante monoloog van de Luikse professor P. Gerin over het bestaan van daensistische kernen in Verviers en in Luik, en over de actie van de Waalse bisschoppen om die te breken, verliep buiten de discussie.

De echt geïnteresseerden onder het talrijke publiek bleven op hun honger, want een echt debat is het niet geworden. Iedere deelnemer deed zijn zegje, maar tot een discussie kwam het eigenlijk niet. Van de vooropgezette gespreksonderwerpen kwamen niet eens de helft aan bod. De belangrijke vraag, nl. welke vruchten het daensisme heeft afgeworpen, bleef onbeantwoord. Nochtans ligt in het antwoord op die vraag de verantwoording voor het uitroepen van een Daensjaar.

Koen Rotsaert

Vlaamse Primitieven te Dijon – Niettegenstaande niet aflatende financiële zorgen is het "Nationaal Centrum voor onderzoek van de Vlaamse Primitieven" er toch weer in geslaagd het *Corpus van de 15de-eeuwse schilderkunst in de Zuidelijke Nederlanden* met een nieuw deel, het 14de, verder te zetten.

Na het in 1973 verschenen 13de deel, gewijd aan het Laatste Oordeel van R. van der Weyden te Beaune, behandelt het nieuwe deel - van de hand van M. Comblen-Sonkes, met medewerking van N. Veronee-Verhaegen - opnieuw een museum in Bourgondië, nl. het Musée des Beaux-Arts te Dijon.

De meest bestudeerde schilderijen zijn anonieme werken, o.a. uit de omgeving van A. Bouts, R. Campin, V. Van der Stockt, R. van der Weyden, of van de Meester van de legende van S. Lucia, de Meester van de legende van Maria-Magdalena, de Meester van het gezicht op Sint-Goedele. Hierbij horen een portret van Filips de Stoute, Filips de Goede en Isabella van Bourbon (?), wat historici toch nog altijd speciaal interesseert.

I.v.m. het gedetailleerde landschap en de gebouwen op het schilderij De Geboorte (school Campin) is het merkwaardig om zien hoe de vele pogingen tot identificatie tot niets hebben geleid - ook de Brugse O.-L.-Vrouwkerk werd er ooit op "herkend" - zelfs als men kost wat kost een bepaalde stad wil terugvinden. Waarom zou de schilder geen gecomponeerd landschap met afzonderlijke elementen gemaakt hebben?

Het belangrijkste en het uitvoerigst behandeld (p. 70-158, pl. XXXVI-CXXVIII), zijn de twee beschilderde achterzijden (Verkondiging en Visitatie; Opdracht in de Tempel en Vlucht naar Egypte) van de vleugels van het gebeeldhouwde Kruisigingsretabel, besteld door Filips de Stoute voor de door hem gestichte Kartuize van Champmol bij Dijon. De beeldhouwer was Jacob de Baerze uit Dendermonde, de schilder Melchior Broederlam (hofschilder van Lodewijk van Male en Filips de Stoute) uit Ieper, een echte voorloper van Jan van Eyck.

In 1390 ontving de Baerze een eerste betaling voor de twee retabels; in augustus 1391 worden de niet voltooid retabels van Dendermonde naar Dijon overgebracht. Op het einde van 1392 gaan ze naar Ieper om verguld en geschilderd te worden, en eerst in 1399 zijn ze terug in Dijon. Dit retabel, alsmede het tweede "Heiligen en martelaars" dat nu geen schilderwerk meer op de luiken bezit, betekent een hoogtepunt in de geschiedenis van de schilderkunst en van het gebeeldhouwde retabel in de Nederlanden.

Men moet in bewondering staan voor de enorme hoeveelheid eruditie die het onderzoek van elk schilderij begeleidt. Daarmede verbonden is evenwel het nadeel dat het Corpus uiterst traag vordert. In eigen land wachten niet enkel de musea van Brussel, Antwerpen en Gent op een bewerking, maar ook in talrijke kerkelijke instellingen moet de studie van de aanwezige Vlaamse Primitieven nog een aanvang nemen.

L.D.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

De koffer van Oxford – De Koffer van Oxford (of van Kortrijk?) werd op 11 april 1989 te Kortrijk op een vergadering van de Vlaamse Heraldische Raad onder voorzitterschap van dr. E. Warlop en met medewerking van enkele leden van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, grondig besproken.

Enkele weken later verscheen de beroemde - en stilaan beruchte - koffer op 18 mei opnieuw ten tonele in de Groeningestad, ditmaal op een vergadering ingericht door de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk, waar prof. dr. A. Vande Walle en prof. dr. J. Hoste als sprekers optraden. Eerstgenoemde projecteerde o.m. tekeningen van de koffer, zoals hij zich deze in zijn oorspronkelijke vroeg-14de-eeuwse toestand voorstelde. Tegenstander van de authenticiteit, dr. R. Marijnissen schreef een eerder sarcastisch verslag over deze voordracht in *De Standaard* van 20-21 mei.

L.D.

Stadsarcheologie in Brugge, 1977-1987 – In de jaren na 1970 hebben in Nederland en - in mindere mate - in Vlaanderen enkele steden een eigen stadsarcheoloog aangesteld, belast met het onderzoek en het beheer van het eigen bodemarchief. Dit gebeurde ook te Brugge waar in 1977 in het kader van de Stedelijke Musea een Archeologische Dienst opgericht werd. Dit feit werd in 1988 herdacht met de inrichting van een tentoonstelling in de lokalen van de Dienst (Mariastraat 36bis) en de publicatie door de VZW Archeo-Brugge van een boek *Brugge onder-zocht. Tien jaar stadsarcheologisch onderzoek 1977-1987*.

De tentoonstelling was opgebouwd rond twee thema's: enerzijds de archeologische bijdrage tot de kennis van het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van Brugge, anderzijds de materiële cultuur. Van het boek, dat onder redactie van stadsarcheoloog H. De Witte verscheen, heeft men bewust geen volledig of kronologisch geordend verslag van alle opgravingen willen maken, wat trouwens een onmogelijke opgave voor één boek zou geweest zijn. Wel geeft H. De Witte op p. 11-40 een belangrijk overzicht, per periode, van de bekomen resultaten gedurende de tien jaar dat zijn Dienst het onderzoek ter hand genomen heeft. Daarmede worden ook de problemen aangeraakt waarop in andere bijdragen nader ingegaan wordt.

Men moet zich natuurlijk hoeden van te vlug besluiten te trekken uit een pas begonnen en op vele plaatsen nog fragmentair onderzoek. Doet men het niet, dan moeten de besluiten voortdurend gewijzigd worden wat het scepticisme doet aangroeien. Nieuwe onderzoeksmethoden en disciplines lijden nogal eens aan die kwaal. Dat is o.m. het geval geweest met de eerste resultaten van de bodemkartering die men al te enthousiast aan enkele uit

historische bronnen bekende data wilde koppelen. Er is ook een tijd geweest dat men dacht dat laboratoriumonderzoek o.m. alle dateringsproblemen zou kunnen oplossen. In zijn bijdrage "De inbreng van de stadsarcheologie bij het onderzoek naar het ontstaan en de vroegste geschiedenis van Brugge. Resultaten en verwachtingen", gaat M. Ryckaert echter stapsgewijs en voorzichtig te werk. Eerst bespreekt hij de oudste geschreven bronnen waarin Brugge vermeld wordt. Daaruit kan met vrij grote zekerheid besloten worden dat Brugge in het begin van de 8ste eeuw de waarschijnlijk versterkte hoofdplaats van de *pagus Flandrensis* was. (Terloops mag er op gewezen worden dat men tot voor enkele jaren aannam dat *municipium Flandrense* te vereenzelvigen was met Oudenburg). Wat is nu de inbreng van de archeologie voor de kennis van de oudste stadsgeschiedenis? Er is o.m. het bestaan van Romeinse archeologica op verscheidene plaatsen in de stad, maar nog altijd niets wat op een versterking wijst. Een moeilijk punt blijft de oude hydrografie: welke waterloop is natuurlijk, welke kunstmatig? Het lijkt nu wel zeker dat de Kraanrei een natuurlijke waterloop is, maar bijv. voor de Groene rei schijnt dit nog niet uitgemaakt te zijn, althans volgens de verschillende zienswijzen die in het boek verkondigd worden. Belangrijk is verder dat geen Duinkerke II-inbraak in de binnenstad vastgesteld wordt.

Een belangrijke vraag betreft het verband tussen het Romeinse verleden en het vroeg-middeleeuwse Brugge. Is de bewoning ononderbroken gebleven of is er een nieuwe nederzetting gekomen die gebruik gemaakt heeft van eventuele materiële overblijfselen? Hopelijk vindt men ooit sporen die naar de ene of de andere richting verwijzen. Er zijn ook nog vragen over de 10de-eeuwse burcht, die nu echter door de recente vondsten in de ondergrond van het Burghotel een begin van antwoord gekregen hebben, o.m. wat betreft het verloop van de muur en het bestaan van een oudere burchtgracht. Daarnaast blijven nog vele vragen over de burgerlijke nederzetting: het zg. vierkante eiland, de Oudeburg, de havens.

Aansluitend bij dit artikel - een verhelderende status quaestionis - is de bijdrage van H. Thoen en M. Ryckaert over de hypothese van een romeins castellum te Brugge, waarin gewezen wordt op een aantal speciale kenmerken van het vierkante eiland gelegen tussen de Groene rei, de Sint-Annarei, de Spiegelrei en de Kraanrei¹. De auteurs wijzen er uitdrukkelijk op dat ze enkel een werkhypothese voorstellen.

1. Er kan hier ook verwezen worden naar de verwante hypothese van C. Hauptmann uit Bonn over een klein en een groot Romeins kamp in de betreffende vierhoek. Cfr. een "vergeten" artikel van L. De Wolf, Een roomsch kamp te Brugge weleer, in *Biekorf*, 31 (1925), 223-230.

In de andere bijdragen in het boek worden de opgegraven overblijfselen van de materiële cultuur bestudeerd. We vernoemen hier enkel de artikels over middeleeuwse en latere keramiek (F. Verhaeghe), de laatmiddeleeuwse importkeramiek (B. Hillewaert), de glasvondsten (Ch. De Clippele-De Bleser), leder (O. Goubitz), metaal (S. Vandenberghe). Tenslotte bestudeert W. Dezutter de beschilderde grafkelders; enkele hypothesen kunnen het probleem van het ontstaan van die grafschilderkunst misschien dichter bij een oplossing brengen.

Wij mogen er tenslotte op wijzen dat het boek overvloedig met foto's en tekeningen geïllustreerd is.

L. Devliegheer

Reconstructie van middeleeuwse gevel – Achter het oude *Huis ter Buerse* (thans Bank van Roeselare) in Brugge staat sinds enkele jaren een merkwaardig huis, dat in de plaats gekomen is van twee in 1982-'83 gesloopte panden met vrij onbeduidende 19de-eeuwse lijstgevels (Grauwwerkersstraat 2-4). Onmiddellijk valt het samengaan op van middeleeuwse elementen en moderne materialen. Onmiskenbaar middeleeuws zijn de lijnen van de natuurstenen benedenverdieping. Hedendaags is het ongecomplexeerde gebruik van rode aluminium deuren en ramen en van blauwgrijze stalen middeensteunen in de vensters van de twee bovenverdiepingen. Een dergelijke combinatie zal zeker niet de unanieme instemming wegdragen van de Bruggelingen, die immers diep in hun hart vaak nog steeds de voorkeur geven aan de historiserende bouwstijlen, de *vieux-neuf* en de z.g. *Brugse trant*. Als men bepaalde recente realisaties in de binnenstad bekijkt, kan men ze daar trouwens niet eens helemaal ongelijk in geven.

De gevel van het huis in de Grauwwerkersstraat is vooral merkwaardig omdat hij belangrijke originele resten bevat van het huis *De cleene Buerse*, dat aldaar (waarschijnlijk) op het einde van de 13de eeuw werd gebouwd. Onder het pleisterwerk van de 19de-eeuwse lijstgevels waren immers architectuurfragmenten in Doornikse steen en in baksteen ontdekt, die *in situ* konden behouden worden en bovendien toelieten de ontbrekende gevelgedeelten van de benedenverdieping vrij nauwkeurig te reconstrueren. De delen die in nieuwe steen werden gereconstrueerd, werden met opzet in een iets blekere Ecaussines-steen uitgevoerd, om het onderscheid met de oorspronkelijke stukken in Doornikse steen duidelijk zichtbaar te laten.

Eveneens merkwaardig is dat men voor de rest van de gevel, waarvoor nagenoeg geen bouwsporen een bruikbaar aanknopingspunt boden, niet geselecteerd heeft voor een pseudo-middeleeuwse stijl, wat men tot vóór enkele jaren zeker zou hebben gedaan, maar wel voor een sobere nieuwbouw die geïnspireerd is op de vermoedelijke oorspronkelijke vormgeving van de late 13de eeuw.

Ondanks de gedeeltelijke reconstructie van het benedendeel en de nieuwbouw van de rest van de gevel, mag men hier toch spreken van de oudste huisgevel van de stad, want in Brugge zijn – hoe verbazend dit ook moge lijken – voor wat de huizenbouw betreft nagenoeg geen andere overblijfselen uit die periode bewaard!

Aan de geschiedenis van dit huis en aan de reconstructie van de gevel heeft ons bestuurslid Luc Devliegher onlangs een zeer interessante bijdrage gewijd: De “nieuwe” 13de-eeuwse huisgevel, Grauwwerkersstraat 2-4, te Brugge’ in: *Academiae Analecta*, Brussel 1988 (= *Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten*, jaargang 49, 1988 nr. 1), blz. 45-63. Aan de hand van talrijke illustraties brengt hij o.m. verslag uit over de ontdekking van de 13de-eeuwse architectuurresten en over de gevolgde werkwijze bij de reconstructie. Speciale aandacht wordt besteed aan de vensters, waarbij ook de vergelijking wordt gemaakt met gebouwen uit dezelfde periode in Gent, Doornik, en elders.

Op het einde van zijn bijdrage stelt hij de vraag of een dergelijke reconstructie wel te verantwoorden is. Gezien het oudheidkundige belang en de zeldzaamheid van de weergevonden gevelresten, meent hij dat het antwoord positief moet zijn. We kunnen het hier volmondig mee eens zijn.

M.R.

Veldsteen in de Vlamingstraat te Brugge – Bij restauratiewerken aan het huis Vlamingstraat 64 (kad. Brugge, sectie E, nr. 621 e) voor de n.v. Elescom konden we dankzij de welwillende medewerking van architecten Pol Saelens en Werner Verlinde enkele interessante waarnemingen doen.

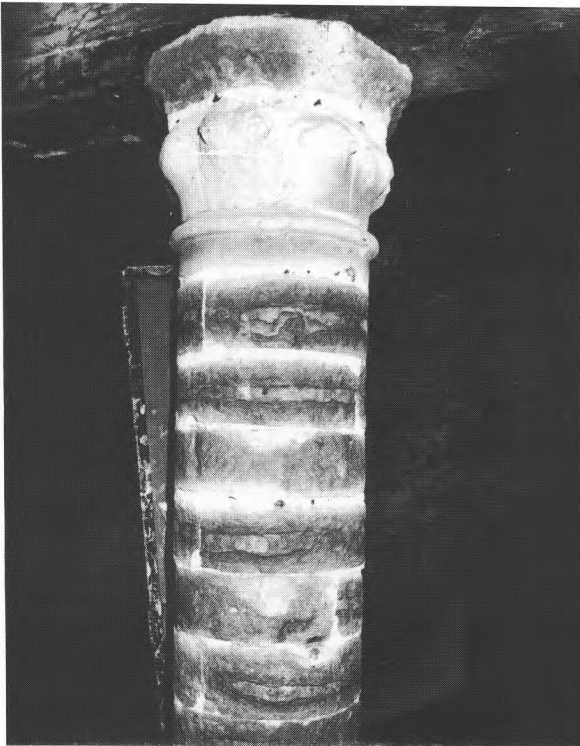
In de kelder van het huis kwamen resten vrij van een aangrenzend middeleeuws gebouw in veldsteen (zie situering op het kadasterplan). In de kelder van het huis Vlamingstraat 64 werd uit drie grote spaarbogen in baksteen een latere invulling van baksteen weggehakt, waarachter een muur in veldsteen vrijkwam. Dit duidt er op dat deze bakstenen muur tegen de veldsteenkonstructie werd opgetrokken. De veldstenen muur situeert zich op het perceel kadnr. 620 k. Dit wijst er misschien op dat er op dit perceel ooit een grote constructie in veldsteen stond. We kunnen dit spijtig genoeg niet verder onderzoeken omdat het huis op dit perceel na WO II volledig werd afgebroken. Merken we tenslotte op dat de rooilijn ter hoogte van de kadnr. 620 k en 621 e verspringt.

Het huis Vlamingstraat kadnr. 621 e werd vermoedelijk in het begin van de 14de eeuw tegen de constructie in veldsteen aangebouwd. Er werd een muur tegengebouwd in grote bakstenen met drie spitsboogvormige spaarbogen. In het huis kadnr. 621 e zijn er in de kelder nog verschillende sporen bewaard van deze bouwfase. Het betreft een tweebeukige kelder, dwars op

de straat gericht. De houten zoldering wordt ondersteund door drie zuilen, waarvan thans slechts twee bewaard. Van de derde zuil (het dichtst tegen de achtergevel) kwam de basis tijdens de bouwwerken vrij. De twee andere zuilen zijn goed bewaard. Ze zijn vervaardigd uit witte natuursteen. De schacht is opgebouwd uit 13 trossen, vermoedelijk nog meer. Wegens het verhoogde vloerniveau is het basement niet zichtbaar. Het kapiteel is door middel van een ring van de schacht afgescheiden. Het kapiteel heeft een achttal knoppen (zie afb.) en wordt afgedekt met een achthoekige deksteen. Deze zuilen dragen een zware moerbalk en kinderbalken. Deze balk steunt door middel van een korbeel en een stijl op de voorgevel. De houten zoldering was niet volledig bewaard, slechts tot en met de tweede zuil. Bij de restauratie werd de zoldering vervolledigd.

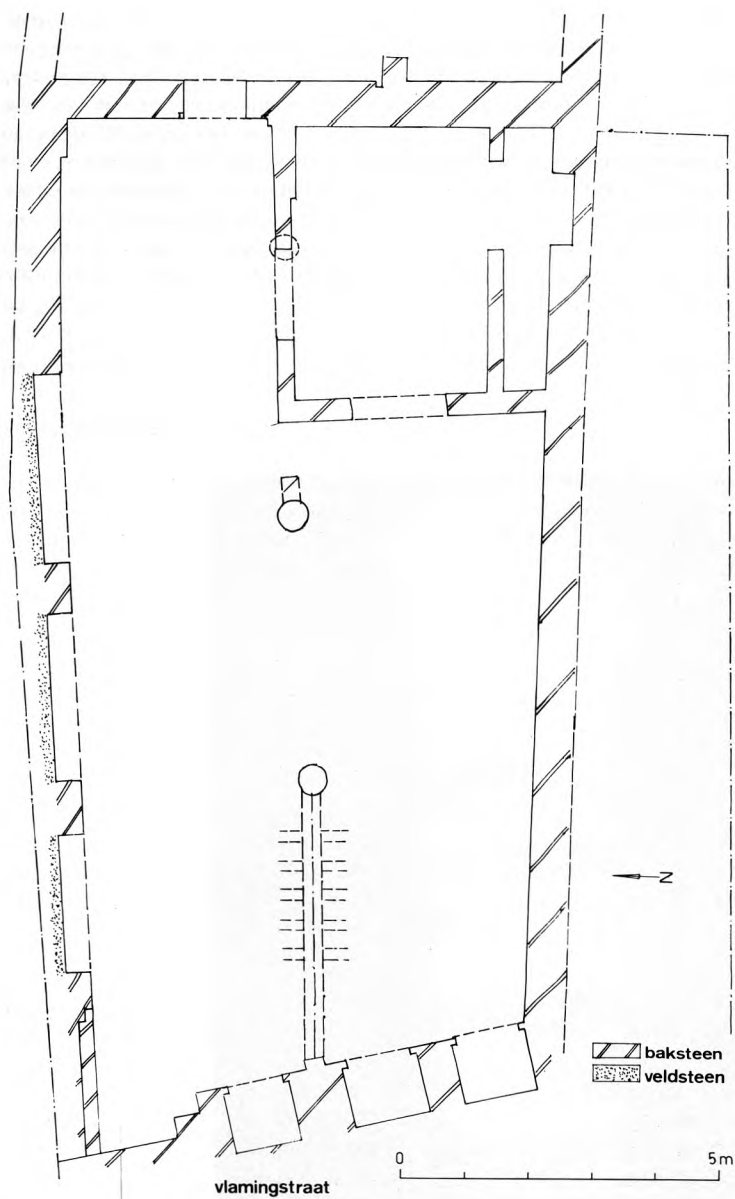
Het is onzeker of beide zuilen niet in een latere fase aan de kelder werden toegevoegd.

Piet Swimberghe

De eerste zuil tegen de voorgevel.

(foto Jan Vernieuwe)

Grondplan van de kelder.

Vensterglas in Jeruzalemstraat – Bij werkzaamheden - enkele maanden geleden - in het huis Jezuzalemstraat 62 werden fragmenten gevonden van achttiende-eeuws, groen getint vensterglas. Het betreft rechthoekige stukjes glas (ca. 9 x 14 cm) die naast elkaar in het pleisterwerk van een muur waren aangebracht, om deze te effenen. Het is vrij uitzonderlijk dat daarvoor glas werd gebruikt. We merkten in deze context tevens op dat er bij de afbraak van een deel van de oude bargegebouwen (Katelijnevest) eveneens een muur vrijkwam die op dezelfde wijze werd geëffend.

Het huis Jeruzalemstraat 62 maakte eertijds deel uit van de in 1741 door Arnould-Joseph de Colnet gestichte glasblazerij¹. Dit bedrijf werd na de dood van de stichter, kort na 1760, voortgezet door zijn weduwe, en vanaf 1770 door zijn zoon, Joseph-Laurent de Colnet. Deze zou het bedrijf kort daarna hebben opgegeven.

Het bedrijf vervaardigde vooral flessen, maar blijkbaar ook vensterglas. Het gevonden vensterglas dateert immers uit de periode toen de fabriek werkzaam was. We merken op dat er in het gebouw geen andere sporen verwezen naar de vroegere bedrijvigheid. (Let wel, bij ons bezoek waren de werkzaamheden reeds ver gevorderd). Het huis nummer 62 heeft een eenvoudige lijstgevel die dateert uit 1839². Bepaalde delen van het interieur waren waarschijnlijk ouder³.

Piet Swimberghe

1. A. Viaene, Glasblazerij te Brugge 1741-1770, in *Biekorf*, 58 (1957), p. 129-135.

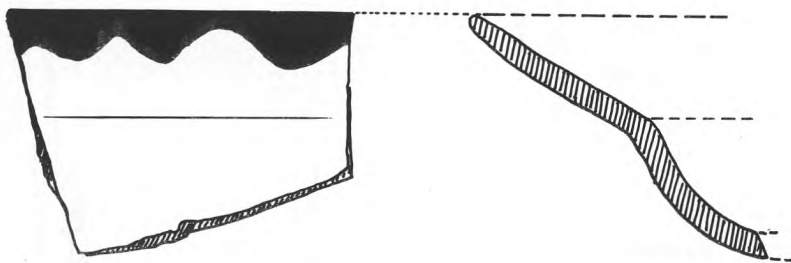
2. L. Devliegher, *De huizen te Brugge*, (1975), p. 152.

3. Spijtig genoeg werden deze werken niet nauwgezet gevolgd door de stad. Het pand heeft immers een merkwaardige geschiedenis achter de rug, zeker als we weten dat Paul-Louis Cyfflé (1724-1806) er misschien kort na 1770 een porseleinfabriek inrichtte.

Nota's betreffende aardewerk te Brugge. 1. Pulinx? – Bij graafwerken (Minderbroedersstraat 12) werd een fragmentje gevonden van een bordje in faience. Op zich is dat natuurlijk niet belangrijk. Interessant wordt het als men weet dat het om een misbaksel gaat. Het glazuur werd over de gehele oppervlakte tot een grijs-blauwe email verschroeid. Er is nog een restant merkbaar van de randdecoratie. Waarschijnlijk was dit een in blauw geschilderde driehoekenrand. We kunnen het fragment in de achttiende eeuw dateren.

Het is niet onwaarschijnlijk dat het hier om een misbaksel uit de manufaktuur van Hendrik Pulinx gaat. Meermalen komen er bij graafwerken in de stad fragmenten van half-produkten of misbaksels voor. De meeste faiencerieën lieten immers hun misbaksels wegvoeren, om als wegverharding te gebruiken. Wetende dat misbaksels nooit naar vergelegen plaatsen werden vervoerd, kunnen we dit fragmentje aan de fabriek Pulinx toeschrijven. Het helpt ons een stukje verder bij het achterhalen van de herkomst van achttiende-eeuwse faience.

Piet Swimberghe

In het Stedelijk Museum voor Volkskunde – Op 29 april 1989 heropende het Stedelijk Museum voor Volkskunde te Brugge zijn deuren. Naast de nieuwe vleugel in de Rolweg (met o.a. een Vlaamse woonkamer, suikerbakkerij Tanghe, apotheek Vande Vyvere) werd ook de vleugel in de Balstraat heringericht met daarin twee nieuwe ambachten: de hoedenmakerij (Helewaut, Machiels, De Groot-Timmerman) en de kuiperij (De Keyser, Van Meenen).

Tegen de nieuwe vleugel werd een glazen galerij (met trap naar de zolderverdieping) uitgebouwd, wat toelaat heel wat ruimte te winnen zonder het complex geweld aan te doen.

Nieuw licht op Guido Gezelle – Op 12 oktober 1988 promoveerde Johan Van Iseghem (Oostkamp) aan de K.U. Leuven tot doctor in de Letteren en Wijsbegeerte met een proefschrift over *Guido Gezelles “Vlaemsche Dichtoefeningen” (1858)*.

“Vlaemsche Dichtoefeningen” is de eerste echte dichtbundel van Gezelle. De bundel verscheen ongeveer gelijktijdig in Roeselare en in Brussel. De Brusselse uitgever was van belang voor de verspreiding van het werk: op die manier kon “Vlaemsche Dichtoefeningen” zijn weg vinden als “prijzboek” in de scholen. Hieruit blijkt al dat Gezelle ook als jonge dichter gesteund werd door het milieu waarin hij werkte: het katholiek middelbaar onderwijs in West-Vlaanderen, dat strikt geleid werd door de toenmalige bisschop J.B. Malou.

Romantische leerlingen en navolgers van Gezelle hebben de legende doen ontstaan dat de jonge priester-leraar Gezelle in Roeselare miskend werd door zijn collega's en oversten. Gezelle zou zelf een en ander hebben uitgelokt door een nogal losse interpretatie van het leerprogramma en de richtlijnen van het bisdom. Van Iseghem meent het tegenovergestelde: de gedichten van Guido Gezelle zijn briljante voorbeelden van teksten die zeer nauw aanleunen bij het door de bisschop opgelegde leerprogramma. Bisschop Malou had zelf de leraars van zijn bisdom aangespoord om eigen voorbeelden te maken en zo de toenmalige principes van de literaire theorie te verduidelijken aan de leerlingen. “Vlaemsche Dichtoefeningen” is dus oorspronkelijk niets anders dan een bundel met voorbeelden voor Gezelles eigen lessen “Vlaams” (één uur in de week, alle overige lessen werden in het Frans gegeven). Daarnaast gaf Gezelle ook allerlei andere lessen o.m. “histoire naturelle”, natuurwetenschappen, dierkunde, plantkunde, delfstofkunde. Johan Van Iseghem vond heel duidelijk invloed van de handboeken van deze vakken terug in de gedichten van Gezelle.

Guido Gezelle was dus helemaal geen poëtische dagdromer die als leraar zijn draai niet vond in een te strak leerprogramma. Volgens Johan Van Iseghem werkte hij zeer strikt binnen het bestaande programma. Zijn

“Vlaamsche Dichtoefeningen” konden dan ook als voorbeeld worden aanbevolen door de Brugse bisschop.

Gezelle is trouwens steeds een betrouwbare steunpilaar geweest voor het bisdom. Waarschijnlijk is hij al heel vroeg (nauwelijks 20 jaar oud!) begonnen met het schrijven van nogal scherpe artikelen in de katholieke pers. Daarin ontpopte hij zich als een heftige bestrijder van alles wat doorging voor liberaal en antiklerikaal. Steeds heeft Gezelle van zijn oversten belangrijke opdrachten gekregen. Zo moest hij de Waalse seminaristen “Vlaams” leren, iets waaraan men toen in het bisdom heel veel belang hechtte. Dat alles gaf hem de mogelijkheid ook zijn familie te laten delen in het vertrouwen dat hij genoot: zijn vader, een eenvoudige hovenier, kreeg een aardige bijverdienste door te helpen bij de aanleg van de botanische tuin in het Kleinseminarie van Roeselare!

Een nogal ontvullend resultaat dus voor velen: Gezelle was nooit een miskende dichter maar hij werkte als leraar en als dichter steeds binnen het systeem van het bisschoppelijk onderwijs en hij steunde als journalist door dik en dun de katholieke politiek. Was Gezelle dan nog een oorspronkelijk dichter? Zijn meesterschap ligt volgens Johan Van Iseghem in het briljante vakmanschap waarmee hij de tientallen regels van de toenmalige literaire theorie kon beheersen en gebruiken voor het scheppen van een in die tijd niet geëvenaard poëtisch werk.

N.G

Pauwel Heinderycx en Veurne-Ambacht in de 17de eeuw – De “Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht” van Pauwel Heinderycx¹ zijn voor wie zich met de geschiedenis van Veurne-Ambacht bezig houdt, een belangrijke bron van kennis.

De familie Heinderycx trad in Veurne-Ambacht vanaf de tweede helft van de 16de eeuw op het voorplan. Leden van de familie worden vanaf 1579 als schepen vermeld. Pauwel was de zoon van Pieter en Johanna Schipman, en werd geboren op 28 sept. 1633. Tussen 1635 en 1657 had z'n vader een niet onbelangrijke rol gespeeld in het bestuur van de stad en de kasselrij. In laatstgenoemd jaar bezette Pauwel voor het eerst een schepenzetel; tot 1672 bleef hij een van de mindere goden onder de schepenen. In laatstgenoemd jaar werd z'n jongere broer Jan - licentié ès lois - burgemeester en landhouder van de wet. Op 31 juli 1673 werd hij in dit ambt bevestigd en enkele dagen later (3 augustus) werd hij als raadsheer aan de Raad van Doornik verbonden. De schitterende carrière van Jan kwam de loopbaan

1. Uitgegeven door Edmond Ronse, Veurne 1853, 4 delen.

van Pauwel ten goede: op 10 maart 1674 werd hij weer in de magistraat opgenomen en bezette hij sindsdien een plaats meer vooraan in de schepenbank (4de-7de plaats op 16).

Pauwel Heinderycx droeg z'n kroniek op "aan de inwoonders der voornoemde stadt ende casselrie, opdat sij eenichsins mogen weten de daden van hemlieden voorouders, ende het gene datter voormaels geschiet is."². De auteur van de *Jaerboeken* had niet alleen aandacht voor het verleden. Hij heeft "oock besonderlick alle de oorlogen, ruïnen, ellenden ende verwoestingen willen verhalen, die de stadt ende casselrie in dese jegenwoordige eeuw heeft moeten lijden."³. Voor de 17de eeuw is Pauwel Heinderycx dan ook een eersterangsgetuige.

300 jaar na z'n overlijden - hij overleed op 7 oktober 1687- bracht Veurne hulde aan Pauwel Heinderycx. Onder auspiciën van het stadsbestuur en m.m.v. de Culturele Raad en de Gidsenkring, afdeling Westhoek, werd een tentoonstelling gehouden (18 juni - 17 juli 1988) in het Landhuis over "Pauwel Heinderycx en Veurne-Ambacht in de 17de eeuw" (samenstelling Jan Vanacker m.m.v. Edwin Coulier, Godgaf Dalle, Johan Termote en Paul Vandewalle); de catalogus vermeldt 78 nummers. Ook werd een heel bescheiden huldealbum "Pauwel Heinderycx en Veurne-Ambacht in de 17e eeuw" uitgegeven⁴. Hieraan werkten mee: Jan Vanacker, *Pauwel Heinderycx, telg van een schepenfamilie*, p. 5-12.; Paul Vandewalle, *De Kasselrij Veurne tijdens de eerste helft van de 17de eeuw*, p. 13-16; Godgaf Dalle, *Pauwel Heinderycx en zijn tijd*, p. 17-23; Edwin Coulier, *De Veurnse rederijders in de "Jaerboeken" van Pauwel Heinderycx*, p. 23-28; Johan Termote, *De Bouwkunst in het Veurne-Ambacht van de 17de eeuw*, p. 29-34; literatuurlijst en voetnoten, p. 35-40.

G. Dalle

Een studie over architect R.D. Chantrell – In 1987 publiceerde de Heemkundige kring M. Van Coppenolle de studie "Architect R.D. Chantrell en de kathedraal van Brugge" door Christopher Webster en Andries Van den Abeele.

Thans publiceert Dr. Christopher Webster zijn doctoraal proefschrift "*Life and work of the nineteenth century architect R.D. Chantrell*" bij het historisch genootschap "The Thoresby Society" in Leeds.

2. *Jaerboeken*, dl. 1, p. 1-2, Tot den goetwilligen Leser.

3. *Ibidem*.

4. Formaat 27 x 21,5, 40 blz. geïll. z.j., z.p.

Chantrell was in het begin van de negentiende eeuw de voornaamste architect in Leeds. Hij ontwierp een aantal openbare gebouwen en is vooral bekend voor de meer dan 50 kerken die hij in en rond Leeds bouwde of restaureerde. Dit was de periode tijdens dewelke de stad en zijn omgeving in volle expansie was en hierin betekenden de Chantrell gebouwen een belangrijke bijdrage.

In het boek zullen ook de relaties van Chantrell met Brugge en meer bepaald zijn ontwerp voor de toren van de St.-Salvatorskathedraal ruimschoots aan bod komen.

De uitgave gebeurt uitsluitend bij vòdrintekening en kost 1.000 fr. Belangstellenden gelieven hun bestelling over te maken aan Andries Van den Abeele, Stijn Streuvelsstraat 56 - 8000 Brugge.

J. Goethals-Vercruysse en zijn tijd – N.a.v. de herdenking van de 150ste verjaardag van het overlijden van J. Goethals-Vercruysse (1759-1838) vond - met steun van de Generale Bank - van 29 oktober tot 18 december 1988 in de nieuwe vleugel van het Stedelijk Museum te Kortrijk een tentoonstelling plaats over deze bekende bibliofiel en historiograaf. Bij die gelegenheid verscheen een boek dat naast de eigenlijke catalogus van het tentoongestelde (etsen en tekeningen van J.G.-V., familiepapieren, handschriften, boeken, druksels en foto's) enkele belangrijke inleidende bijdragen bevat.

I. De Jaegere geeft een levensbeschrijving van de man wiens boeken en handschriften een zeer belangrijk fonds van de stadsbibliotheek uitmaken. P. Vancolen behandelt het ontstaan en de geschiedenis van de bibliotheek van J.G.-V. en zijn grote bedrijvigheid als historiograaf van Kortrijk. P. Debrabandere bespreekt zijn tekeningen en etsen. A. Pauwels belicht J.G.-V. en de Guldensporenslag, bijzonderlijk aan de hand van drie werken in diens bezit: de steen van Sigis, de kroniek van Gilles Li Muisis en de Spieghele Historiael van L. van Velthem (in een gedrukte uitgave uit 1717).

Aan de tijd waarin J.G.-V. leefde, worden eveneens enkele artikels gewijd. L. De Doncker schetst de politiek-religieuze en sociaal-ekonomische toestand, P. Debrabandere beschrijft het stadsbeeld. Een uitvoerige kronologische tafel (door I. De Jaegere en L. De Doncker) besluit dit gedeelte.

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Zetel en correspondentieadres : Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.

Redactieadres : Ter Zwanekerke 60, 8200 Brugge

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, nu o.m. in een nieuwe reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 600 F. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die vóór zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris-penningmeester), A. Vandewalle (redactiesecretaris), M. Cloet, D. Dalle, L. Devliegher, A. Janssens de Bisthoven, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schouteet, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke, W. Vanderpypen en R. Van Eenoo.
